

MATERIŁY
**XVI MIĘDZYNARODOWEJ NAUKOWI-
PRAKTYCZNEJ KONFERENCJI**

AKTUALNE PROBLEMY
NOWOCZESNYCH NAUK - 2020

07 - 15 czerwca 2020 roku

Volume 11
Pedagogiczne nauki
Filologiczne nauki
Psychologia i socjologia

Przemyśl
Nauka i studia
2020

Adres wydawcy i redakcji:

37-700 Przemyśl ,
ul. Łukasieńskiego 7

Materiały XVI Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji ,
«Aktualne problemy nowoczesnych nauk - 2020» , Volume 11
Przemyśl: Nauka i studia -116 s.

Zespół redakcyjny:

dr hab. Jerzy Ciborowski (redaktor prowadzący),

Dr. Ephieva M.K. PhD

mgr inż Dorota

Michałowska, mgr inż Elżbieta Zawadzki,

Andrzej Smoluk, Mieczysław

Luty, mgr inż Andrzej Leśniak,

Katarzyna Szuszkiewicz.

**Materiały XVI Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji
, «Aktualne problemy nowoczesnych nauk - 2020» , 07 - 15 czerwca
2020 roku po sekcjach: Pedagogiczne nauki. Filologiczne nauki.
Psychologia i socjologia.**

e-mail: paha@rusnauka.com

Cena 54,90 zł (w tym VAT 23%)

ISSN 1561-6916

© Kolektyw autorów , 2020

© Nauka i studia, 2020

FILOLOGICZNE NAUKI

Retoryka i stylistyka

Ст. преп. Воробьёв О.В.

Евразийский национальный университет, Казахстан

ЯЗЫК РАЗДЕЛЯЮЩИЙ В КОНТЕКСТЕ МАНИПУЛЯЦИИ ЯЗЫКОВЫМ СОЗНАНИЕМ

Конструктивный диалог — не отдельный какой-то спор или дискуссия в специально отведенном помещении и в назначенный час. Он должен стать повседневным состоянием общества, его психологией и практикой. Только тогда почувствуем отдачу и в делах, и в душах, и в облике людей, и в образе жизни (1, 149)

Данное утверждение касается не только общества, где иногда подобный диалог труднодостижим, но и геополитики в целом. Язык становится ещё одним невидимым, но косным и непрозрачным барьером, географически и по типу мышления разделяющий нации.

Диалог – нахождение точек соприкосновения с помощью изложения позиций, аргументации, убеждения, выработки общего взгляда на сложившуюся ситуацию.

Он, конечно же, имеет место на высоком уровне, (департаменты, правительства, главы государств), что является свидетельством того, что язык служит гармонизации отношений и порою противоположных взглядов.

Тем не менее, американский социолог Гарольд Лассуэлл в книге «Техника пропаганды в мировой войне» говорит о двух языках «туземном» и «правильном» в контексте его определения политического мифа как комплекса идей, которые массы готовы рассматривать в качестве истинных независимо от того, истинны они или ложны в действительности. При этом он определяет «правильный язык» как безличную риторику, созданную целым конвейером платных работников и являющуюся односторонним потоком слов, направленных на определенную группу людей с целью убедить ее в чем-либо (2)

Возникает идея некоего геополитического языка-жаргона, инструмента манипуляции массами. Естественно, люди, будучи гражданами своей страны, патриотами, подвергаясь информационному воздействию СМИ и государственной машины, чей авторитарно-навязчивый образ способствует созданию нужных стереотипов и взглядов, не могут не стать объектами такого рода манипуляции на ментально-языковом уровне.

Главная проблема в этом смысле здесь именно авторитарный менеджмент, выраженный в потоках конвенциональных обтекаемых фраз, заставляющих людей подсознательно и в здравом уме принимать и разделять убеждения, диктуемые им официальными органами, властями.

Вот отсюда и проистекает шовинизм, ура-патриотизм, национализм.

Языковой барьер, непринятие позиций других людей/наций также непосредственно делает наш основной инструмент общения разделяющим.

Только переводчики (их огромная заслуга в том, что подобные барьеры все-таки преодолеваются, неоспорима) и люди, владеющие иностранным языком, могут позволить себе понять суть аутентичного контекста, и если им хватит политической осведомлённости, разобраться, кто есть кто.

Но, перевод – есть неизбежные потери, искажение оригинала. Поэтому принимающая сторона получает оригинал в несколько мутированном виде. Здесь вступают в игру и различные оттенки значения, и политизированность лексики, и слова-амёбы, и формулы-наполнители, обладающие «пустой» семантикой.

Об этом говорит Джордж Оруэлл в своем памфлете *Politics and the English Language*: Many political words are similarly abused. The word *Fascism* has now no meaning except in so far as it signifies 'something not desirable'. The words *democracy*, *socialism*, *freedom*, *patriotic*, *realistic*, *justice* have each of them several different meanings which cannot be reconciled with one another. In the case of a word like *democracy*, not only is there no agreed definition, but the attempt to make one is resisted from all sides. It is almost universally felt that when we call a country democratic we are praising it: consequently the defenders of every kind of regime claim that it is a democracy, and fear that they might have to stop using that word if it were tied down to any one meaning. Words of this kind are often used in a consciously dishonest way (3)

Приведём два примера из выступлений министра иностранных дел С. Лаврова и вице-президента США Пенса на Мюнхенской Конференции по Безопасности в Европе в феврале 2019 года:

And after years of Russian violations of our decades-old treaty, the United States announced plans to withdraw from the Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty(4)

Президент России В.В.Путин неоднократно заявлял, что мы готовы начать переговоры о продлении СНВ-3. Срок его действия истекает только в 2021 году, но время летит быстро. Мы предложили американским коллегам начать обсуждение, принимая во внимание необходимость прояснить некоторые наши озабоченности, связанные с решением США переоборудовать пусковые установки на своих подлодках и тяжелых бомбардировщиках крылатыми ракетами «Томагавк». СНВ-3 допускает такую возможность в случае, если другая сторона Договора считает подобные изменения технически надежными. От американцев до сих пор не поступало предложений начать сколь-либо содержательные консультации. Но мы не теряем надежды (5)

Двухсторонняя риторика по поводу продления Договора СНВ-3 или возможного выхода из него одной из сторон известна. Фраза «after years of Russian violations» говорит сама за себя: РФ, якобы неоднократно нарушала пункты Договора, поэтому он уже потерял свою силу, и мы, США, имеем право и готовы его не продлевать.

В аргументации С. Лаврова подчёркивается озабоченность по поводу имеющих место нарушений Договора со стороны США, призыв к следованию пунктам договора, имеющим альтернативное толкование и терпение РФ, готовность к дальнейшему диалогу.

Позиция излагается по одному вопросу, но видение проблемы разное: одна сторона аргументирует выход, обвиняя другую сторону;

последняя апеллирует к благоразумию и поиску альтернативных решений при опоре на конкретные факты.

А. Шопенгауэр считал, что «человек может видеть в другом лишь столько, скольким он сам обладает, и понять другого он может лишь соразмерно с собственным умом» (6)

Языковое сознание человека – тёмная материя, неизученная дикая территория. Сила слова в его прямом воздействии, выражающаяся в убеждающих формулах, навязываемому информационному воздействию, может, как и рационализировать человека, делая его высшим разумным существом, способным правильно рассуждать и мыслить; также сила слова может провести непреодолимую черту между «чёрным» и «белым», «якобы злом» и «якобы добром», таким образом порождая предвзятые мнения и мешающие живой коммуникации стереотипы.

Надо не допустить того, о чём говорил Ф. М. Достоевский в своём фантастическом рассказе «Сон смешного человека»: Началась борьба за разъединение, за обособление, за личность, за мое и твое. Они стали говорить на разных языках (7)

Литература:

1. А. Н. Яковлев Синдром врага: анатомия болезни. Интервью. Литературная газета 14 февраля 1990 г. в кн: Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский: Учебное пособие. 2-е изд., испр. и доп. — М.: Изд-во УРАО, 2000. — 208 с
2. <https://www.perunica.ru/yazikoznanie/9174-yazyk-kak-odno-iz-glavnyh-sredstv-manipulyacii-znakovye-sistemy.html>
3. http://www.orwell.ru/library/essays/politics/english/e_polit
4. <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-vice-president-pence-2019-munich-security-conference-munich-germany>

5. http://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news//asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3520272
6. /https://socratify.net/quotes/aforizmy-zhiteiskoi-mudrosti-artur-shopengauer/76219/
7. /https://www.litmir.me/br/?b=7384&p=4https://www.litmir.me/br/?b=7384&p=4/

Mowa, mowna komunikacja

Масылбекова Баян

Магистрант 2 курса специальности «Филология»

Инновационного евразийского университета

ТЕОРИЯ ЯЗЫКОВОГО ЭГОЦЕНТРИЗМА

Более значимой особенностью современной теории языка является антропоцентризм, предполагающий рассмотрение естественного языка в прямой взаимосвязи с человеком. Неудовлетворённость традиционными схемами описания различных явлений языковой системы с их ориентацией на преимущественно внешнюю, поверхностную языковую структуру, осознание «предельности» подобного рода исследований – всё это способствовало поиску новых подходов в изучении языка.

С другой стороны, следует признать, что без достигнутого в рамках традиционной лингвистики с её отточенным веками каноном лексико-грамматического и фонетического описания языка едва ли бы стал возможным переход к иным парадигмам научного знания и, в частности, к наиболее антропоцентрически ориентированной современной когнитивно-дискурсивной парадигме.

В рамках данного направления анализируются механизмы человеческой когниции, процессы концептуализации и категоризации. В центре внимания когнитивной лингвистики также находятся когнитивные структуры и процессы, характерные для человека как *homo loquens*, различные аспекты соотнесения его концептуальной и языковой систем.

Ядром антропоцентризма в лингвистике является языковой эгоцентризм. Теоретические исследования в области эгоцентризма в различных его аспектах были предметом рассмотрения в трудах многих философов. В этой связи можно сослаться на индийскую философию (упанишады, буддизм, теизм Бхагавадгиты, идеи Прабхакары, Шанкары, Рамануджи и т. п.), а также на философские построения известных представителей западноевропейской философии, таких как И.Г. Фихте, Л.

Фейербах, Э. Гуссерль и многих других. Различные аспекты языкового эгоцентризма рассматривались в исследованиях К. Бюлера, Б. Рассела, Р. Якобсона, Э. Бенвениста, Д. Лайонза. Об актуальности проблемы языкового эгоцентризма в настоящее время свидетельствует целый ряд публикаций.

В основе формирующейся теории языкового эгоцентризма находится понятие я (ego). Будучи сущностью идеальной, я характеризуется атемпоральностью. Основное его предназначение заключается в том, чтобы служить субъектом восприятия, перцептивного, рационального, эмпирического и теоретического познания. Истинное, архетипическое я в сознании индивидуума при всем многообразии взаимодействия с окружающим миром всегда остается неизменным и устойчивым. Оно является центром сознания человека. Осознание индивидуумом своей автономности в мире, как подчеркивает Г.И. Берестнев, является выражением спонтанно возникающей в его сознании функциональной константы – субъективно переживаемой доминантности я относительно всей остальной части действительности [1].

Противопоставление я – не-я лежит в основе познавательной деятельности человека, в основе самосознания. Ещё И.Г. Фихте в своем наукоучении подчеркивал, что абсолютное сверхиндивидуальное я, отличаясь от эмпирического я, противопоставлено не-я. Последнее является необходимым условием существования абсолютного я. Категория не-я, в отличие от архетипического я, по своей сути изменчива и непостоянна.

Она включает в себя всё, что может быть объектом восприятия.

Им также является тело и мозг индивидуума. Следует заметить, что истоки теории не отождествления я и тела человека можно найти в восточной философии, а также в трудах западноевропейских философов, в частности, у Локка, Декарта, Юма, Канта. Полярность я – не/я в работах современных исследователей иногда передается диадой человек – другой/-ие, в которой другой ассоциируется с понятиями мир/ окружающая среда, другой человек, ты и другой внутри меня (alter ego) [2].

Поскольку концептуальная система индивидуума и репрезентирующая её система языка являются результатом познающего я, то и сами эти системы не могут не иметь признаков эгоцентричности.

Основой, своеобразным стержнем концептуальной системы индивидуума является мега-концепт я, непосредственно соприкасающийся с теми концептами, которые формируют эгореференциальное поле вокруг него. Противопоставлены ему другие концепты, или не/я-концепты. Соответственно, два ключевых концепта я и не/я образуют два противоположных полюса концептуального пространства индивидуума. Учитывая доминантность я относительно действительности, можно предположить, что в концептуальной системе индивидуума доминирует принцип эгоцентризма и что он структурирует по своим меркам её пространство. Обзор существующих в настоящее время в когнитивной лингвистике классификаций концептов – содержательных, структурных, репрезентативных, функциональных и классификаций, основанных на принципах типологии картин мира, свидетельствует о том, что в них практически не учитывается эгоцентрический фактор. Это, в свою очередь, не позволяет достаточно объективно представить и оценить процессы концептуализации [3].

Очевидно, что создание эгоцентрической типологии концептов, основанной на учете роли двух мега-концептов – я и не/я, способствовало бы достижению этой цели.

Что касается системы языка, то в ней признаки эгоцентричности обнаруживают себя на лексическом и грамматическом (морфологическом и синтаксическом) уровнях, также как и на уровне текста/дискурса. На первом месте среди языковых эгоцентриков, несомненно, находится местоимение я. Основная его функция заключается в указании на субъекта познания.

Как свидетельствует история изучения проблем, так или иначе ориентированных на исследование языкового эгоцентризма, расширение номенклатуры эгореференциальных языковых единиц носит эволюционный характер. Вначале данные единицы, как и сама проблематика языковой эгоцентричности, рассматривались как принадлежащие области дейксиса. Однако в последующем поле эгоцентричности стало расширяться. Анализ эгоцентрических единиц свидетельствует о том, что определение их количества и номенклатуры в

современных исследованиях непосредственно связано с выявлением их функционально-пространственных характеристик в контексте дискурса.

Акцент на функциональной составляющей языковых эгоцентриков, несомненно, расширяет наши представления, в том числе, об особенностях реализации одной из основных функций языка – коммуникативной.

Как известно, в существующих грамматиках европейских языков местоимение я традиционно находится на периферии частеречных классификаций. Главными частями речи со времен Античности по настоящее время, как правило, признаются имя (существительное и прилагательное), глагол, наречие, предлог и союз. Роль я в построении частеречных классификаций, по сути дела, всегда игнорировалась.

Между тем, среди эгоцентрических языковых единиц основную позицию, несомненно, занимает местоимение я.

Следует всё же подчеркнуть, что в современных грамматиках, особенно, дескриптивно-функциональной направленности, постепенно приходит осознание особой “миссии” местоимений (в том числе и местоимения я) в системе языка вообще и в системе частей речи в частности. Обращается внимание на те их аспекты, которые до этого были вне поля зрения грамматистов.

Отметим, что традиционные классификации частей речи, опирающиеся в целом ряде случаев на греко-латинский канон грамматического описания, строятся по линейному принципу, часто с элементами соподчинения. Грамматисты в своих классификациях вначале, как правило, указывают базовые части речи, рассматривая в то же самое время некоторые классы слов в качестве разновидности одной из основных частей речи. Так, О. Есперсен, выделяя пять частей речи – существительные, прилагательные, местоимения, глаголы и частицы, относит к последним (то есть частицам) наречия, предлоги, союзы и междометия.

Предлагаемая эгоцентрическая система частей речи, как представляется, строится по радиальному принципу. Именно концепт я и его языковой аналог – местоимение я – лежат в основе создания и эволюции частей речи, будучи связанными генетически с каждой из них.

Следует подчеркнуть, что созданные в процессе возникновения и эволюции языка классы слов отражают и закрепляют основные этапы постижения человеком окружающей действительности, демонстрируют эволюционный характер становления и развития его когнитивного потенциала при контролирующей и организующей функции его я.

Список литературы:

1. Берестнев Г.И. Самосознание личности в аспекте языка. Вопросы языкознания. Москва: 2001; 3: 60 – 84.
2. Хомякова Е.Г. Эгоцентризм речемыслительной деятельности. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербургского гос. ун-та, 2002.
3. Падучева Е.В. Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива Москва: Языки славянской культуры, 2011.

Жангабулова З.К.
ҚАЗТҰТЫНУОДАҒЫ ҚАРАҒАНДЫ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ӨЗГЕ ҰЛТ ӨКІЛДЕРІНЕ СӨЙЛЕМДІ ОҚЫТУДА
ҚАТЫСЫМДЫҚ ӘДІСТІ ҚОЛДАНУ

Қатысымдық тұлға ретінде сөйлемнің ерекшелігі – ол шындық болмыстың әйтеуір бір бөлшегі жайында хабар беріп, тиянақталған ойды бейнелеуі.

Сөйлемнің қатысымдық тұлға ретінде басқа тілдік единицалардан айқындайтын басты белгілері мыналар:

Сөйлем біршама аяқталған ойды білдіреді.

Сөйлем өзара байланысқа түскен сөздерден, сөз тіркестерінен құралады.

Сөйлем бастауыш-баяндауыштық қатынасты білдіреді; әрбір сөйлемнің дауыс ырғағы, яғни, айтылу интонациясы болады.

Сөйлемде сөздер мен сөз таптарының барлық түрі кездеседі.

Демек, сөйлем қарым-қатынас жасауда адамның ойын жеткізудің негізгі құралы бола отырып, тілдік қарым-қатынасты жүзеге асырушыларға аса қажет қатысымдық тұлға болып табылады. Сондай-ақ, тілдік қатысымдық тұлға ретінде сөйлем - ойды білдірумен бірге адамдар арасындағы қарым-қатынасты жүзеге асыратын сөйлесу құралы да болып табылады. Сондықтан да тілдік қатынаста маңызды болып саналатын сөйлемнің қатысымдық белгілері арнайы қарастыруды қажет ететін мәселе болып табылады.

Өзге ұлт өкілдеріне тілді оқыту барысында олардың сана-сезіміне әсер етіп, өз ойларын толық, тиянақты қалыптастыруға үйретуде сөйлемнің психологиялық негізінің әсері зор. Қатысымдық тұлға ретінде сөйлемнің психологиялық негізі адам санасында, яғни, миында белгілі бір құбылыстар немесе ақпараттар жиынтығы немесе ұғымдар пайда болып, ол

ойлау арқылы қортындыланып, сөйлеу ақпараттары арқылы ой сыртқа шығады. Әрине, ол ой тілдік қарым-қатынас, яғни сөйлеу арқылы жүзеге асады. Міне, осыдан келіп сөйлемнің психологиялық негізі қалыптасады.

Енді өзге ұлт өкілдеріне сөйлемнің қатысымдық белгілерін қатысымдық әдіс арқылы оқытуға тоқталып көрейік.

Өзге ұлт өкілдеріне тіл оқыту мен үйретуде қолданылатын тиімді әдістердің бірі – қатысымдық әдіс. «Қатысымдық әдіс дегеніміз – тіл үйренуші мен тіл үйретушінің тікелей қарым-қатынасы арқылы жүзеге асатын, белгілі бір тілде сөйлеу мәнерін қалыптастыратын тілдік қатынастың әдістемелік категорияларына тән басты белгілері мен қағидалардың жүйесінен тұратын, тіл үйретудің тиімді жолдарын тоғыстыра келіп, тілдік қарым-қатынас құралы ретінде іс жүзіне асыратын әдістің түрі» [1.41]

Жай сөйлемнің қатысымдық белгілерін оқыту барысында, жалпы қазақ тіліндегі сөйлем, сөйлемге тән белгілер, сөйлем түрлері, олардың анықтамаларын түсіндіре отырып, сөздік қорларын молайту, меңгерген сөздері арқылы сөйлем құрастыра білу, тіл дамыту жұмыстарын жүргізуге болады.

Әдіскер ғалым Ф.Ш.Оразбаеваның «Қазіргі қазақ тілі теориясы мен оны оқыту әдістемесінің мәселелері» атты еңбегінде қазақ тілін қатысымдық әдіспен оқытуға қатысты негізгі **принциптер** атап көрсетілген :

Тіке байланыс.

Адамның жеке қабілетін ескеру.

Сөйлемді үйретуге жүргізілетін жұмыстардың түрлерін айқындау.

Сатылап даму.

Динамикалық өзгеру.

Өзектілік.

Осы принциптердің әрқайсысына жеке тоқталар болсақ:

Тіке байланыс принципі бойынша оқыту процесі адамдарды тек тікелей жүздесу, сөйлесу, өзара қарым-қатынасы арқылы жүзеге асады. Жалпы екі ұлт өкілінің ортақ тілде сөйлесуі тікелей қарым-қатынасты

білдіреді. Тіке байланыс принципі сөйлесу арқылы жүзеге асырылады. Мәселен, студенттерге әртүрлі тақырыпта сөйлемдер құрастыруға тапсырма беріп, сұрақ-жауап арқылы олармен тікелей қарым-қатынас жасауға болады.

Адамның жеке қабілетін ескеру принципінде тіл үйренушінің зердесіне, ұғымына, қабілетіне сай қарым-қатынас жасалады. Мысалы, тілге деген ынтасы, ойлау қабілеті жоғары тіл үйренушілерге тапсырмалар күрделендіріліп беріледі. Мәселен, сөйлемдер құрастыру арқылы мәтінді толықтыру, берілген тірек сөздер арқылы мәтіндер құру т.б.

Сөйлеуге үйретуде жүргізілетін жұмыстардың түрлерін айқындау принципі қатысымдық әдістің сапалы болуын қамтамасыз етеді. Бұл принцип бойынша белгілі бір бағыт таңдап алынып, соған қатысты жұмыстар мен тапсырмалар жүргізіледі. Мәселен, белгілі бір тақырып аясында әңгіме құрыстыру, тақырыпқа қатысты тірек сөздер арқылы сөйлесім әрекетін жүзеге асыру. Жалпы, тіл үйрету барысында аударма жұмыстары қатар орындалып отырады.

Сатылап даму принципінде тіл үйренушімен байланыс бірте-бірте жеңілден қиынға, қарапайымнан күрделіге, аздан көпке сатылып даму негізінде жүзеге асырылады. Бұл принцип бойынша жұмыс барысында жаңа сөздердің игерілуі, яғни олардың контексте қолданылуы, айтылуы, жазылуы деген мәселелерге де назар аударылады. Бұл принципті қолдануда жаңа сөздер, әртүрлі сөйлемдер бір-бірімен тығыз байланысқа түсіп, сөйлеуге үйрету және сөйлем құрастыру жағынан оқушының қабілетін арттыруға болады.

Динамикалық өзгеру принципінде қатысымдық әдіске әсер етуіші сыртқы және ішкі факторлар да, олардың мәні мен маңызын да өзгеріп, дамып отыруы керек. Мәселен, өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін үйретуде оларға әртүрлі тақырыптар беріп, сөйлем құрастыруға, мәтін құрастыруға, мәтіннен түсінгенін айтуға бағыттауға болады. Бұл жағдайда тіл үйренушілерге дайын мәтін үлгілері таратылып, олар мәтінді оқу арқылы өз түсінгендерін айтады. Жаңа тақырыптар арқылы жаңа сөйлем үлгілерін құруға, мәтін арқылы түсінген өз ойларын сөйлем арқылы жеткізуге дағдыланады. Сөйтіп, олардың ой-өрісі кеңейіп, сөйлеу қабілеті артады.

Өзектілік принципіде барлық тіл үйрету мен оқыту жүйесі ең басты мақсатқа, яғни тілдік қарым-қатынасқа бағынуы талап етіледі [2.23].

Қазақ тілін оқытудың басты міндеті - өзге ұлт өкілдерінің қазақ тілінде сөйлесе білуі, өз ойын дұрыс жеткізе білуі. Сөйлемдерді қатысымдық қызметі жағынан оқыту бір сабақтың көлемінде шектелмейді, бірнеше сатыны талап ететіні белгілі.

Қорытындылай келе, тілдік қарым-қатынас құралы болып табылатын сөйлем – адамдарды қауымдастыққа жетелейтін, қоғамдық мәні бар тұлға. Адам негізі ойын сөйлем арқылы жарыққа шығарады. Адамдар сөйлесім әрекеті арқылы өзара қарым-қатынасқа түседі. Қарым-қатынастық байланыс бар жерде сөйлемнің қатысымдық қызметінің мәні ашыла түседі. Тиянақты ойды жеткізуде, жинақталған пікірді, көзқарасты білдіруде сөйлем қолданылады. Сөйлем сөйлесім әрекетімен, қатысым әдісімен, олардың қолданылу ерекшелігімен тығыз байланысты. Өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін үйретуде, тілдік қатынастың іске асуына негіз болатын сөйлем - ойлау, хабарлау, баяндау, қабылдау құбылыстарымен байланысы жағынан қатысымдық тұлға болып табылады. Өзге ұлт өкілдеріне сөйлемді оқытуда қатысымдық әдісті қолдану өз нәтижесін берері анық.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Оразбаева Ф. Ш. Тілдік қатынас негіздері. Алматы : Print-S, 2005. 41-бет.
2. Оразбаева Ф. Ш. Тілдік қатынас пен қатысым әдісінің ғылыми теориялық негіздері. Алматы, 1996. 23-бет.

ф.ғ.к. Э.Өтебаева

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Қазақстан

ЖАҢА СӨЗДЕРДІҢ ЖАСАЛУЫ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тіл – қоғамдық құбылыс. Қоғамдағы түрлі өзгерістер тілдің сөздік құрамына әсерін тигізіп, ізін қалдыратыны белгілі. Тіл өзі қызмет атқаратын қоғаммен бірге өмір сүріп, сол қоғаммен бірге өзгеріп отыратынын ескеретін болсақ, қоғамдағы саяси, мәдени, экономикалық қатынастардың, ғылым мен техниканың дамуына байланысты тілімізге көптеген жаңа сөздер немесе неологизмдер еніп жатыр. Тілде жаңа сөздер мен терминдердің пайда болуы және оның қолданысқа енуі лингвистер назарынан тыс қалған емес. Осы бағытта қазіргі таңда қазақ тілінде пайда болған жаңа қолданыстарды зерттеу тіл біліміндегі өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Неологизм – жаңа бір затты атау үшін немесе жаңа ұғымды білдіру үшін белгілі бір кезеңде пайда болған сөздер немесе сөз тіркестері. Неологизм қоғамдағы саяси, мәдени, экономикалық қатынастардың, ғылым мен техниканың дамуына байланысты тілге енген жаңа сөздер. Жаңа сөз арқылы тілдің сөздік құрамы толығып кемелденеді. Ұлттық тілдің байып, дамуы үшін, оның жаңа мағыналы сөздермен толықтырылып отыруы үшін мәні зор. Кез келген неологизм уақыт өте келе жалпы қолданысқа ауысады. Бүгінгі таңда сөздік қорымызға жаңа сөздердің өте жылдамдықпен енуіне байланысты оларды сөздіктерден табу мүмкін болмай қалады. Жасалған жаңа сөздердің біршамасы тілге толығымен сіңіп кетсе, кейбіреулері өздерінің өзге тілдік қалпын сақтап қалатыны бар. Оның себебі сөздің өзіне тән өзіндік сипаттамасы мен айырмашылығының ескерілмегендігінде. Күнделікті баспасөзде, әлеуметтік желілерде, көркем әдебиетте жаңа сөздер мен жаңа сөз тіркестері өте көп кездеседі. Сонымен бірге жаңғырған атаулар яғни бұрынғы сөздердің жаңа ұғымда қолданылуы да аз емес. Осыған байланысты тілдік қорымызда жүрген жаңа сөздер мен тіркестерді жинақтап, олардың мағынасын ашып, жаңа ұғымдарды дәл атауларына және оларды орнымен қолдана білу тіл ғылымы үшін өте қажет.

Неологизм лексикалық және семантикалық болып екіге бөлінеді. Лексикалық неологизм – жаңа ұғымдардың тууымен бірге пайда болған жаңа сөздер. Семантикалық неологизм – сөзбе-сөз аудару арқылы төл сөзге қосылған жеке мағына. Мысалы, *жүйе (система)*, *шарт (договор)*, *кесте (таблица)*, *қор (фонд)* т.б. Неологизм орыс тіліндегі терминдерді сол қалпында еш өзгеріссіз алу арқылы немесе ана тілінің төл сөзімен аударылғанда негізгі сөздік қордың негізінде сөз тудырудың барлық тәсілдері арқылы жасалады. Мысалы, *аялдама*, *балмұздақ*, *өміршең*. Бүгінгі күні қолданысқа еніп отырған жаңа сөздер аударма негізінде пайда болған. Шет тілден енген сөздер өзінің бастапқы мағынасын сақтайды, семантикалық жақтан өзгеріске көп ұшырамайды. Неологизм ұлттық төл сөздермен де беріле алады, сөздік құрамда бұрыннан қолданылып жүрген сөз тұлғалары жаңа мағынаға ауысып, жаңа ұғымды белгілеуге мүмкіндік алады. Ол екі түрлі жолмен жасалады. Бірінші, бұрын-соңды тілде болып көрмеген, жаңа ұғымдардың пайда болуымен байланысты. Екінші, бұрыннан тілде бар атауларды жаңартып, ескіні жаңғыртып, жаңаша мән беріп, түрлендіріп қолдану негізінде пайда болады. Мысалы, *тұсаукесер* этнографизмі сәби қаз тұрғаннан кейін «тез жүріп кетсін» деген тілекпен, жүріс-тұрысы ширақ әйелге алдын ала дайындатқан ала жіппен баланың аяғын тұсап, қидыратын, кәдесі бар ғұрып, ырым. Әдетте, сүріншек, жайбасар адамдарға баланың тұсауын кестірмеген. Тұсаукесердің жібін дайындаудың бірнеше түрлері, жолдары, сенімдері де бар. *Көбейіп, көгере берсін* деп көк шөптен есіп жасайды. *Бай болсын* деп малдың тоқ ішегінен де өреді. *Адал болсын* деп ала жіптен де жасайды. Ал қазіргі таңда осы *тұсаукесер* сөзі жаңа кітапты немесе жаңадан ашылған мекемені т.б. салтанатты түрде көпшілікке жария ету үшін алдын ала дайындалған лентаны қию рәсіміне айналды. Г.Смағұлова *тұсау кесу* этнографизмін фразеологиялық неологизмге жатқызып, осы ситуация «тұсау кесер» салтанатына ұқсас болғандықтан этнографизмге тән тіркеске қосымша мағына жүктелетінін айтады. Бұл қайта жаңғыру үрдісі, тіркес мағынасы жаңа бейне, сипат береді. Ал тілдік санадағы ақпараттың мәні бар лингвомәдени ремалар мазмұны жаңа дәуірдегі өзгерістер барысында қайта жасалады дейді [1, 149 б.].

Сонымен неологизм – бұл жаңадан пайда болған сөз, сөз тіркесі немесе бұрыннан бар сөздің жаңа мағынаға ие болуы немесе өзге тілден жаңа түсінікке сай енген сөз, сөз тіркесі. Неологизмнің бірден актив сөздік қорға ене қоймау себебі, ол тілде өз орнын таппайынша, лексиканың белсенді қорына ене алмайды. Алдымен жаңашылдық реңкі бар сөз ретінде қабылдануы тиіс. Бүгінде неологизм деп танылған сөздер уақыт өте неологизмдердің қатарынан шығып, ең актив сөздердің қатарына қосылады. Мысалы, *отбасы, егемендік, сынып, ұшақ, жарнама, зейнетақы, саябақ, кеден, шәкіртақы* т.б. Неологизмдерді кейде шек қойып ажыратудың өзі қиындық туғызады. Негізгі ұстанатын принцип, жаңа сөздің жеке басы бір тілде сөйлеушілерге қаншалықты түсініктілігімен ғана өлшенеді. Тілімізде шеттен келген біраз сөздің сырт пішінін өзгертіп, дыбыстық өзгеріске түсіріп «қазақыландыру» процесі де жүріп жатыр. Мысалы *мәшине, пәлте, кәстөм, жәшік, тауар, пошта, минөт, секөнт, шопыр*, т.б. сөздерді атауға болады.

Жаңа сөздердің тілде пайда болуы мен оның қолданылуы соңғы уақытта көпшіліктің назарын аударып отыр. Жаңа сөздер тек жаңа ұғымдарды білдіру үшін ғана емес, бұрыннан келе жатқан зат, бұйым, құбылыстарды дәлірек, дұрысырақ етіп қайта атау үшін де туындайды. Орысша аталып жүрген сөздер уақыт өте келе қазақша балама тауып, жаңа сөздердің қатарына енеді. Ғалым Рабиға Сыздық «Жаңа сөз деп жүргеніміздің бір алуаны – жаңа мағына үстеп, «тонын айналдырып киген» байырғы сөзде. Демек жаңа дегеніміздің өзі бұрынғы барлардың не тұлғасы, не мағынасы құбылған «жаңғырықтары» - [2, 212 б.] дейді.

Жақында ҚР Мәдениет және спорт министрлігінің ұйымдастыруымен «Қазақы терминдерді халық жасайды» атты республикалық онлайн байқауы өз мәресіне жетіп, «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығында онлайн марапаттау рәсімі өткізілді. Байқауға қатысушылар Серік Ерғали ұсынған жаңа терминдер *бергек (датчик), көргек (камера), сезгек (сенсор), жүргек, (мотор), жыйда (коллекция)*, Нұрлан Шүленбаев ұсынған *әсемар (дизайн), пікіргөй (блогер), қысасхат (спам)* және т.б. өзге қатысушылар тарапынан ұсынылған жекелеген атаулар көпшіліктің көңілінен шықты. Нәтижесінде байқау

қорытындысы бойынша анықталған үздік терминдер ҚР Үкіметі жанындағы Республикалық терминология комиссиясының қарауына ұсынылатын болып шешілді. Терминдердің қазақша «тонын айналдырып киген» баламасын ұсынғанда олардың ұлттық ұғымға сай, тілдік нормаға лайық болуы, жаңа терминдер туғызуға мүмкіндігінің болуы сияқты қырлары ескерілсе дейміз. Өзге тілден өз үлгісімен келген жаңа сөздер тілімізге жат екені айқын. Сондықтан бүгінде олардың төл тіліміздегі баламасын табуға әрекет жасалып жатыр.

Қоғамда жаңа құбылыстар мен жаңалықтарға атау беру бар да, ол атаулардың тұрақтанып, қоғам өмірінде актив қолданылатын сөздік қордан тиесілі орнын алып, кең айналымға түсуі бар. Неологизм – тілдегі жаңалық, жаңа сөз деген ұғымды білдіреді, ендеше неологизм зерттеліп бітпеген, әлі де зерттеле беретін ұғым екені анық. Себебі қоғамның дамуына байланысты күнделікті өмірде жаңа сөздер легі пайда бола береді. Мұндай сөздерді әр бес-он жыл сайын жинап, мамандар талқысынан өткізіп, көпшілікке ұсыну арқылы сәтті жасалғандары іріктеліп, қолданысқа ұсынып отырсақ, олар тасада қалып қоймай, тілдік айналымға түсуге мүмкіндік алады. Бұл жұмыстар үздіксіз әрі жүйелі түрде жүргізілгенде ғана тіліміздің лексикалық баюымен қатар әдеби тілге енген сөздердің сапасы да артып, сөздік қорымыз жаңара түсері анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Смағұлова Г. Этнос және тіл халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. Алматы, 2009.
2. Сыздық Р. Қазақ тіліндегі ескіліктер мен жаңалықтар. Ғылыми танымдық зерттеу. Алматы: Арыс баспасы, 2009.

Тегіс Сұңғат ГМУ-42к тобының студенті

Акатаева Ш.Б.– ф.ғ.к., доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті,

АҚЫН ПОЭМАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЖҮЙЕСІ

Әдебиетіміздің жетекші саласының бірі - поэзияның эстетикалық байлығы артып, көкжиегі кеңіді. Әдебиеттің даму кезеңдеріндегі әрбір дәуір өз ақынын туғызады десек, қазақ ақындарының әрқайсысы өзінше қайталанбас шығармашылық тұлға ретінде жеке дара көріне алады. Сондай дара таланттардың бірі - Мұқағали Мақатаев. Лирикалық шығармаларының қатарынан, ақынның поэмаларының алатын орны ерекше. Оның эпикалық жанрдағы мазмұны мен көркемдігі, идеялық - эстетикалық жағынан тұщымды жиырмаға жуық поэмалары мен толғауларды дүниеге келтіргендігін ескерсек, оның бұл жанрда да өнімді еңбек еткендігін көреміз. Ақын поэмалары қазақ поэзиясында замандас бейнесін жасауда өзіндік өрнегімен танылған тамаша туындылар.

Оның қаламынан шыққан поэмалар сюжетті - эпикалық, лиро-публицистикалық, кейде циклдік, кейде элегиялық түрде кездеседі. Мәселен, «Ильич» поэмасы біз көп кездесе бермейтін соны түр-циклдік поэмаға жатады. Атап айтқанда, бұл поэма «Ғасырлар перзенті», «Жыр жалғасы», «Аппасионата», «Соңғы минуттар» атты төрт циклдің негізінде құралады. «Ақынды халыққа кеңінен танымал еткен осы поэмасы Мұқағалидың қазақ поэзиясына әкелген жаңалығын, көркемдік жағынан тың бейне жасаудағы өзінің алғашқы туындысы бола тұра ақындық алғырлығын, сенімнің шексіздігін, шабытының шалқар, ойының тереңдігін байқатады», [1,95]. Мұндай сұлулық әсерін біз ақынның аталған поэмалар циклінен ғана емес, оның «Дариға- жүрек» лиро-психологиялық поэмасынан да нәзік түйсінеміз. Сезім құдіреті бізді оқыған сайын баурап әкетіп, ақынның Дариға жеңгесін сұлулықтың символы ретінде идеялық-көркемдік жағынан аса шебер бейнелегеніне тұщынамыз. Мұның өзін ақынның сыршыл туындыларында адам образын жасаудағы тек өзіне ғана

тән дара шеберлігі десек, артық айтқандық болмайды. Әдетте қазақ поэзиясында Ұлы Отан соғысы тақырыбына арналған поэмалардың сюжеттік мазмұны майдандағы жауынгерлердің ерлік істеріне байланысты тартысты оқиғалар желісінде жазылатыны белгілі. Ал, осындай тарихи поэмалар қатарынан табылатын М. Мақатаевтің "Дариға-жүрегі" соғыстағы қаһармандық ерлік туралы емес, Дариға арқылы елдегі болып жатқан соғыс жылдарындағы тұрмыс-тіршілігін, қиын сәттерін, көңіл-күйін шебер суреттеп көрсетеді, сондықтан да бұл поэма терең сезімге толы шын мәніндегі лиро-психологиялық поэманың үлгісі. Ақынның тағы бір шоқтығы биік болып саналатын тамаша поэмаларының бірі - "Аққулар ұйықтағанда". Поэма фабуласы ежелден сұлулық символы болған аққу құстың киелі қасиеттерін жырлауға құрылады: ғазиз ананың жан сырын, балаға деген мөлдір махаббатын адам сезімінің тұңғыық терең иірімдеріне айналдырады. Мұқағалидың бұл шығармасында екі бірдей сабақтас идея бар. Оның бірі – киелі құсқа қарсы оқ атпау, тәтті тыныштықтың шырқын бұзбау, яғни, адамгершілік пен игілікті дәріптеу болса, екіншісі – қоршаған ортаны қорғау, табиғатқа жанашыр, қамқор болу. Поэмадағы негізгі кейіпкерлер ана мен әкенің сом тұлғасын, типтік бейнеде ақын образ мінез-құлқын ашуда, диалог арқылы ана мен әкеге сөз береді, бұл жерде кейіпкерлер сөзі олардың психологиясын реалистік тұрғыдан нанымды беруде ақын шеберлігін танытып тұр.

«Ақын поэмасының көркемдік жағынан сәтті шығуы үшін қолданған кілті - тап-таза реализм. Мұндағы табиғат көрінісі, адам тағдыры барынша ықшам, нақтылығымен бағалы болып келеді», [2,59]. Осындағы әсіресе ауырып жатқан нәрестеге ғазиз ананың не істерін білмей, қандай жағдайда баласын ажалдан алып қалуды ойлап жаны төзбей, ақыры тәуіп шалдың баланы аққумен аластандар деген сөзінен басқа үміті қалмаған ананың, еріксіз көлге барып аққуға оқ атқан жеріндегі көріністі, ананың сол кездегі адамның ішкі жан-дүниесін терең бірудегі тапқырлығын танытады. Поэмадағы ананың да, әкенің де, поэмада бір-ақ рет көрінсе де, оқырманның көз алдында қалатын қарт жылқышының жарқын бейнелері өте нанымды, көркемдік бояуы қанық, дара кейіпкерлер. Сондықтан да "Аққулар ұйықтағанда" – қазіргі қазақ поэзиясындағы эпикалық

туындылардың маңдай алдынан орын алып отыр. Мұқағали дастандарының әрқайсысы өз объектісін шебер, көркем игерумен бірге, сол арқыл жекелеген адамның ғана емес, күллі қоғамның, заманның бейнесін жасайды. Соның бәрін дәуір тынысымен тығыз байланыста, терең философиялық толғаныстарымен бейнелеп көрсетуде өзінің нұсқалы стилімен ерекшеленеді. Бұл – бұл талантты ақынға тән ұнамды қасиеттер.

Мұқағалидың эпикалық туындыларының ішіндегі тағы бір шоқтығы биік шығармасы халықаралық тақырыпқа жазылған "Чили – шуағым менің" поэмасы. Бұл поэма Чили халқының ер жүрек ұлы ақыны Пабло Нерудағы арналғын көркем ескерткіш, автордың бүкіл әлемдік шеңбердегі жалпы адамзаттық мазмұн мен пішінге көше алатын кемелдігі мен шеберлігін аңғартатын ауқымды шығарма. Сонымен бірге, бұл поэма – жер бетіндегі бейбітшілікті баянды етуге шақырған ақынның асқақ ұраны іспетті, әрі әлем кеңістігін ақынның эпикалық кең құлашымен түгел қамтыған көркем де кесек, дара туынды.

Ақын бұл поэманың басты кейіпкері болған Паблоның көркем бейнесін жасауда айрықша шеберлік танытып, оның халқына, Отанына деген ақ та пәк махаббатын ерекше қастерлеп, жоғары бағалап әр қырынан суреттеп, оған жаны ашыған ақын дүниедегі барлық ақынды бір адамның баласы санап:

"Саулығын Паблоның біліп қайт деп,

Ақындық рухымды аттандырғам",-деп үлкен жүрекпен парасатты түйін түйеді. Сайып келгенде, бұл лирико-публицистикалық поэмада Чили халқының әйгілі ақыны Пабло Нерудың көркем бейнесі реалистік тұрғыдан нанымды да нақты шығуы, Чили халқының фашизм зұлымдығынан отқа оранып жатқан ауыр халін ақынның терең түйсініп, құдды өзінің жеке басынан өткергендей күй кешіп, қуатты сезіммен толғанып, ақ жүрегінен ақтарылып жырға қосуынан деп те ойлауымыз керек. Оның "Чили – шуағым менің" поэмасы тұтастай алғанда, ақынның шығармашылық эволюциясының тың белесі.

"Райымбек! Райымбек!" атты поэмасы – тарихи тақырыпқа, ерлікке, ел қорғауға арналған көлемді де көркем туынды. Мұқағали бұл поэмасында қазақ халқының басынан өткен ең бір ауыр, қайғылы кезеңі

"Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама" оқиғасының ел жадында сақталған деректерін, тарихи орындардағы мәліметтерді жинақтап, өте шеберлікпен сол кезеңнің есте қаларлық сұмдық оқиғаларын кең көлемде алып, шынайы, нанымды етіп суреттеп берген. Не бәрі алты жүз сексен сегіз жолдан тұратын, шағын-шағын үш тараудан құралған бұл поэманың өткен тарихты оқырманға кең таныстыруда, оларға әсерлі сезім беруде адам таң қалғандай сапасы, көркемдік күші бар. Сондай-ақ, поэмадағы адам образын жасаудағы бейнелегіш тәсілдер көркем компоненттермен қатар, кейіпкер монологының, диалогының, кейіпкер сөзінің атқарып тұрған рөлі де ерекше. Қорыта айтқанда, поэмадағы тарихта болған Райымбек батырдың көркем образын сәтті сомдаған, ал Қабай жырау, Әлмерек бидің де көркем образдарын жасауда да ақынның ойының жүйріктігі мен алымдылығы, айтарлықтай. Ақынның бұл поэмасы бұрыннан келе жатқан қазақ халқының ауыз әдебиетінің өзекті саласы эпостық батырлар жырының дәстүрі, жалғасы іспетті. Мақаламызда жоғарыда шолу жасалынып өткен поэмаларынан басқа көлемі жағынан шағын, мазмұны жағынан құнды, әрі күрделі шығармасы "Моцарт. Жан азасы./Реквиемі/". Поэма негізінен алғы сөзінен басқа "Табыт үні", "Халық үні", "Жесірлер үні", "Жетімдер үні", "Бесік жыры" атты тараулардан тұрады. Ақын бұл элегиялық-поэмасында ұлы композитор Моцарт Вольфганг Амадейдің /1756-91ж.ж./ хормен, оркестрмен айтылатын "Реквием", "Жан азасы" атты әйгілі музыкасының желісіне құрылған поэма. Бұл поэманың қазақ әдебиетінде қандай орын алатынан біз еңбегімізде нақты талдап, ақынның мұндағы шеберлігін жан-жақты сөз еттік. Ақын поэмалары жөнінде жалпы пікір берер болсақ, олардың басты ерекшелігі – қандай оқиғаны болса да автор тек алған тақырыбының төңірегінде шектемейді, әрі заманның, әрі қоғамның, уақыт пен кеңістіктің образын жасайды, терең уақыттың астарына ақындық түйсікпен барлау жасайды.

Өткен ғасырдың 60-шы, 70-ші жылдардағы әдебиеттің бетін айқындап, поэзияға қойылатын көркемдік талаптар бойынша өзінше үн қатып, қуатты лирикасын алға тартып, қоғамдық қажеттілікке жұмсап-дамытатын жеке дара сөз өнері саңлақтарының қатарынан көрінетін М.Мақатаев поэзиясының әсері осы тұста басымдау болғаны талас

тудырмайды. Ақын өзінің шығармаларында көркем образ жасауда, сөзбен сурет салуда өзіне тән өзгеше мәнер, машық танытып, көріктеу құралдарын орасан шебер қолданады. Солардың бірі көркем шығармада көп қолданылатын эпитет пен теңеуді, метафора мен метонимияны мейлінше ұтымды пайдаланады. Мұның өзі ақынның қиялға бай әсемдік әлемінің кеңдігін, пікірге жетік, тілге шебер екендігін аңғартады. Мұқағали құбылтулары мен айшықтауларында қолдана-қолдана әбден жауыр болған көріктеу құралдары жоқ, ақын оларды қайталамастан, өзінше ізденіп бейнелі сөздерді жаңарта, жаңғырта қолданады. Айталық, айқындаудың әр түрін жырларында аса шеберлікпен, талғампаздықпен пайдаланады, сондықтан олар орнын тауып, ойнап тұрады. Ақынның қиыннан қиыстырған образды орамдары жырланып отырған объектіні, өмір құбылыстарын ықшам да бейнелі, әрі нақты. Әрі затты көрсетеді, Ақынның қайбір өлеңін алып қарамайық, олардың әрқайсысында тороп атаулының құбылып, құлпырып, олардың жылы лебі мен терең әсері өзара өріліп, өзгеше үйлесім тауып, Абай айтқандай: "Сылдырап өңкей келісім, тас бұлақтың суындай", [3,95]- айрықша гармонияға көшіп тұрады. Бұдан шығатын тұжырым: Мұқағали тілі бай, ой-қиялы мол, сөзі суретті, өлең өрімі өзгеше айшықты. Демек, ол – тау біткен тума, мөлдір талант! Мұқағали Мақатаев туған халқының ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің үлгілерінен мол сусындаған; өзгеше өнеге алған; сондықтан да оның өлеңдері халықтық; ұлттық сипаты айқын; дәстүрге өз жаңалығын қосып, сөз өнерін біршама байыта білген. М.Мақатаев өзінің шығармаларында диалог сөздерді жиі және ұтымды қолданған. Ол лирикалық қаһарман ба, жоқ әлде эпикалық шығармадағы басты кейіпкер ме, бәрі бір, сол диалогты аз сөзбен кейіпкердің жан дүниесін, ішкі болмысын, оның жасаған ортасына деген көзқарасын, дүние танымы мен мінез-құлқын реалды тұрғыда ашып, көркем түрде суреттейді. Сондай-ақ Мұқағалидың лирикалық шығармаларында, поэмаларында диалогтарды пайдаланудағы шеберлігін әрі осы тәсілмен әрбір адамның өзіне тән болған характерін ашу, лирикалық немесе эпикалық қаһармандардың көркем образын әрқайсысының тек қана өзіне тән ерекшелігін екшеп көрсету, оның өзінің стильдік қолтаңбасын айқындай түседі. Ақынның сөз үстіндегі алып

әрекетін, шеберлік дегеннің өзі әр сөздің орнын тауып қолдану, өлең жолдары жай баяндаудан емес, сөзбен сурет салудан тұратындығын жете ұғынғаннан әр өлеңін оқыған сайын ұғып, түсініп қана қоймай, кәдімгідей түйсініп отырамыз. Бұл да оның ақындық ерекшелігіне саятын нәрсе. Сондай-ақ М.Мақатаев туындыларында әдеби тілдің әсемдігі әрі әсерлілігі үшін қажетті тәсіл құбылтудың түрлерінің шебер пайдаланғанын ерекше атап айтуымыз шарт. Бұл тұста ақынның сезім сергектігін, көңіл жүйріктігін, көз қырағылығын, көркемдегіш тәсіл кейіптеуді өте тапқырлықпен құбылтып, құлпыртып, басы артық сөз қоспай, баламаларды үйлесімді, табиғи, жарасымды қолдана білетінін аңғарамыз. Бұл да Мұқағалидың ақын ретіндегі басты ерекшелігі.

Қазіргі қазақ поэзиясында көркемдегіш құралдардың қатарында көп қолданылатын құбылтудың бір түрі – символ яки астарлау. Мұқағали мұңы да ерекше тапқырлықпен шебер пайдаланады. Осымен бірге, ақынның метонимияны қалай пайдаланғандығы һәм пайдалану ерекшеліктері туралы да осы бөлімде өлең жолдары арқылы нақты дәлелдеп көрсеттік. Мұқағали Мақатаев жырлары осы тәсіл арқылы нақты дәлелдеп көрсеттік. Мұқағали Мақатаев жырлары осы тәсіл арқылы сыртқы түр ғана емес, ішкі сыр терең мағынаға, бай мазмұнға ие. Сол секілді ақын алмастырудың түріне жататын мегзеу яки синекдоханы да орынды жерінде шеберлікпен қолдана отырып, өлең текстерінің көркемдік бояуларына табиғи сипат беріп, қалам ізінің өзгеше сұлу өрнегін төгеді. М.Мақатаев шығармаларында жоғарыдағылардан басқа, сирек те болса сәтті кездесетін көркемдеу құралдарынан кекесін-мысқыл, әзіл-әжуә-юмор, ирония, сатира, сарказм элементтері де баршылық. Мұқағали поэзиясының әсерлі де шебер болып шығуының тағы бір құпиясы оның әдеби тілді құбылтып, ажарлаумен қатар, өлең сөзге айрықша эмоциялық жылылық дарыта білуінде жатыр. Мәселен, ақын арнау, қайталау, егіздеу секілді фигуралық оралымдарды жай қолданбайды, өлеңнің әсерлі, эмоциялық баурағыш күшін күшейте түсу үшін орнын, орайын тауып, шебер қолданады. Сол сияқты, «көркем шығармаларда қолданылуында қарай жай қайталау, еспе қайталау, әдепкі қайталау – анафора, кезекті қайталау – эпифора болып бөлінетін әр алуан айшық түрлері де Мұқағали лирикасында молынан кездеседі», [4,68]. Ақын

өлеңдерінде кездесетін қайталау сөздері әсерлілік пен әсемдікті арттыру, оқырман назарын сол та жақ негізгі ойына аудару үшін ойды оқшаулап, даралап көрсету мақсатында қолданғанын дәлелдедік. Оның үстіне, сөз қанша рет қайталанса да текстің лексикалық мағынасына, үйлесімді ұйқысына, ырғағына ешқандай ешқандай нұқсан келтірмей, оқыған сайын оқырманға қай тәсілмен эстетикалық әсер беріп, оның өзіне қай әдіспен баурап әкетіп отырғанын нақты мысалдармен пайымдауға тырыстық. Ақын шығармаларында бұлардан басқа стилистикалық фигураның антитеза немесе шендестіру тәрізді түрлері де жиі ұшырасады. Көріктеу құралдарының градация-дамыту тәсілінде Мұқағали үлкен шеберлікпен, биік талғаммен қолданып, өзінің алдыңғы сөзінен соңғы сөзін, алдыңғы ойынан соңғы ойын асқақтата, асыра түскенін, өлең мазмұны мен мағынасын үсті-үстіне үстемелеп, ұғымды тереңдете түскенін көреміз. Ақын поэзиясының идеясы мен мазмұн тереңдігін, тіл байлығын, нұсқалы стилін, өлең өріміндегі жаңалығын зерттеу, байыптау, пайымдау арқылы М.Мақатаевтың қазіргі қазақ әдебиетіне көркемдік тұрғыдан қосқан үлесіне, әрі ақындық шеберлігіне баса назар аудару бүгінде өзекті мәселе.

Қысқасы, ақын шығармаларына қай қырынан алып қарамайық, ғылым тұрғыдан қалайша талдамайық, Мұқағали Мақатаевтың сыр мен мұңға толы сұлу жырларын қандай шебер қолдан туғанын түсініп қана қоймаймыз, түйсінеміз. М.Мақатаев өлеңдерінің күллі қадірі мен қасиеті дәл осы арада жатыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Қабдолов З. Жебе. Зерттеу-эссе, - Алматы, 1988,-203б.
- 2.Ыбырайымов Б. Ой мен сөз. -Алматы, 1985,-189б.
- 3.Кәрібаева Б. Қазіргі қазақ лирикасының поэтикасы,-Алматы,1988,-234б.
- 4.Алпысбаев Қ. Көркем шығарманы талдау жолдары,-Алматы,1994,-200б.

**ф.ғ.к., профессор Кабатаева К.Т.
Камиев Ұ, ГМУ-18-1к тобы студенті**

*Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды қ.,
Қазақстан Республикасы*

ТЕРМИНЖАСАМ ТӘСІЛДЕРІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ АТАЛЫМДАРЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Кез келген тілде терминжасам процесі, ең алдымен сол тілдің өз сөздік құрамымен, ұлттық лексикасымен жүзеге асырылады. Демек, терминдер тілде бұрыннан бар сөздер мен түбірлерден жасалады. Осыған орай, терминдер қатарында сол тілге тән әр түрлі құрылымдылық типтері кездеседі: түбір сөз, туынды сөз, күрделі сөз, сөз тіркесі және т.б.

Академик Ө.Айтбайұлы «Қазақ сөзі» атты еңбегінде қазақ тіліндегі терминжасам тәсілдері мәселесіне кеңінен тоқталады: «Жаңа термин жасаудың тілдерде, оның ішінде, әсіресе түркі тілдерінде қалыптасқан мынадай бірнеше жолын, алдымен, атап көрсетуге болады: семантикалық тәсіл, морфологиялық тәсіл, синтаксистік тәсіл және калькалау тәсілі. Аталып отырған тәсілдің бәрі де негізінен, екі түрлі арнадан туындайды. ... Оның бірі – тілімізде бұрыннан бар сөздерді терминдік мәнде қолдану болса, екіншісі – жаңа терминдерді қазақ тілінің сөзжасам мүмкіндіктерінен пайдалана отырып жасау» [1].

Академик Ө.Т.Қайдаров «Қазақ тілі терминологиясына жаңаша көзқарас» деген ғылыми мақаласында қазіргі терминжасамның мынадай 11 принципін ұсынады [2, 15-б.]:

1. Мемлекеттік тіл тірегі – терминологияға мемлекеттік қамқорлық;
2. Терминжасам ісінде көрініс беріп жатқан бұқаралық процестің жақсы үлгілерін орнықтыру;
3. Байырғы лексикалық байлығымызды сарқа пайдалану;
4. Туысқан түркі тілдері тәжірибесін іске қосу;

5. Интернационалдық терминдерді қазақ тілінің фоно-морфологиялық ерекшеліктеріне икемдеп алу;

6. Орыс тілінен (жалпы славян тілдерінен) енген терминдік атауларды мүмкін болғанынша қазақшаға аударып қолдану, аударуға келмейтіндерін қазақ тілінің фоно-морфологиялық ерекшеліктеріне үйлестіре қабылдау;

7. Салалық күрделі терминдер мен атауларды қазақ тілінің өз негізінде алғашқы әріптері мен буындары бойынша қысқартып пайдалануды заңдастыру;

8. Көп жылғы тәжірибе арқылы қалыптасқан дәстүр мен шарттылық заңдылығын мойындау;

9. Лексикалық байлығымызды салалық жүйе бойынша жіктеп, саралап пайдалану;

10. Тіліміздегі ұлттық және интернационалдық термин атаулардың сандық, сапалық салмағын табиғи қалпында сақтаудың жолдарын іздестіру;

11. Терминдер мен атаулардың емлесін тіл заңына, жазу дәстүріне сәйкес реттеу.

Жалпы терминжасам процесінің нәтижесінде жасалған терминдік бірліктерді тұтас құрылымды және көп құрылымды деп бөліп көрсетуге болады. Осы ретте терминжасам процесінің барысында туындайтын терминдердің басым көпшілігі тұтас құрылымды терминдер болып келеді.

Туынды терминдерді жасау барысында терминжасам процесінің семантикалық нәтижелері төменде келтірілген бір түрде болуы тиіс:

1) таза транспозиция (сөздің бір сөз табынан басқа сөз табына ауысып, мағынасының ешбір өзгеріссіз қалуы): *аударылған мәтін* → *аударма мәтіні*;

2) транспозиция (туынды сөздің синтаксистік сипаты мен мағынасының өзгеруі): *жеткізу* → *жеткізілім*, *түсу* → *түсім*;

3) модификация (бір сөз табына жататын сөз тудырушы және туынды сөздер терминдері арасындағы айырмашылықтар): *тіл* → *тілші*, *аударма* → *аудармашы*; *анықтама* → *анықтамалық*;

4) мутация (бір сөз табы терминдерінің грамматикалық және мағыналық ерекшеліктері): *төраға* → *төрайым*.

Мағынаның кеңеюі ғылыми және техникалық терминологияны толықтыратын ең бір өнімді тәсілдердің бірі болып саналады. Мысалы, *делдал* – *посредник, брокер, маклер, дилер*. Сол сияқты сөз мағынасының тарылуы да терминологиялық аталымның тиімді тәсілдерінің бірі. Мәселен, түрлі терминологиялық жүйелердегі түрлі мағыналар білдіретін терминдердің қолданылуы: *оператор* – *құрылыс, байланыс, кино* және т.б.; *аппаратшы* – *байланыс, мемлекеттік аппарат* т.б. Мағынаның тарылуы түрлік тар белгінің орнына кең, жалпы тектік белгінің қолданылуы тіл жүйесінде жиі қолданылатын тәсіл.

Семантикалық жылжыту (сдвиг) құбылысы, әдетте гетерожүйелік (диалектаралық) немесе диахронды (бір тіл тарихында) қарама-қайшылық ретінде қарастырылады. Мысалы, *жабдық* – «*қару-жарақ*» – «*құрал-сайман*»; *жент* – «*кітаптың қатты мұқабасы*» – «*тары жармасына май мен бал қосып жасалған тәтті тағам; қоспа*» және т.б. [4].

Семантикалық ықшамдау механизмі бір сөздің семантикасына (дифференциалды семантикалық компонент негізінде) онымен синтагматикалық байланыста болатын басқа сөз семантикасын жүктеу негізінде жүзеге асырылады. Жалпы мұндай семантикалық ықшамдау құбылысы, әсіресе, ауызекі сөйлеу тіліне тән болып келеді. Мысалы, *компьютерге теру* ® *теру*, *әскерде борышын өтеу* ® *борышын өтеу*, *қызметтен босату* ® *босату* т.б. Ал, нақты терминология саласына қатысты семантикалық ықшамдау құбылысы терминологиялық аталымның белгілі бір актісінде ғана орын алады. Мәселен, *тіл маманы* – *тілші*, *абайтану ғылымын зерттеуші* – *абайтанушы*, *шығыстану ғылымының маманы* – *шығыстанушы* және т.б.

Сөздердің синтагматикалық қатынастарын білдіретін әдетте жалпықолданыстық тілге тән лексика-семантикалық трансформация тәсілінің бір түрі – бұл метонимия. Мұнда екі ұғымның бір кеңістікте немесе уақыт аралығында шектес, іргелес болуы негізге алынады. Мысалы, арнаулы аталымдар екі денотатқа бірдей бағытталған атаулар категориясы бар: процесс әрі нәтижені білдіретін атаулар (*су ағызғыш, құйма, қорытпа*,

балқыма т.б.); қызмет көрсететін орынды (*бөлме, кеңсе* т.б.) әрі адамдар тобын білдіретін атаулар (*баспа, цех, бюро*) және т.б. Ал, ауыспалы мән тудырушы тағы бір тәсіл – синекдоханың бүтіннің орнына бөлшекті, жалқының орнына жалпыны (және керісінше) атайтын атаулардың терминологияда өте сирек кездесуіне байланысты, оларды метонимияның бір түрі ретінде қарайды. Сонымен ауыспалы мән тудырушы тәсілдердің ішінде терминологияда ең көп қолданылатын – метафоралық тәсіл. Алайда терминологияда бұл тәсіл арқылы жасалған атаулар өзінің көркемдік-стилистикалық емес, ал аталымдық қызмет атқаруымен сипатталады. Метонимия мағына өзгеруінің төмендегідей тұрақты үлгілері арқылы беріледі: *оқу курсы, пән* ® *осы пән бойынша емтихан немесе сынақ тапсыру* (*қазақ тілін тапсыру, математиканы тапсыру*); *материал* ® *сол материалдан дайындалған бұйым, зат* (*алтын таққан – алтын сырға таққан*). Терминология саласында бұл тәсіл аса өнімділік танытпағанымен, оның негізінде біршама терминдер жасалуын да атап көрсетуге болады. Мысалы, *коллегия* ® *кафедра, сектор, топ, кеңес* және т.б. Ғалым Ш.Құрманбайұлы: «Ғылым мен техниканың түрлі салаларындағы етістік терминдердің ішінде ең көп ұшырасатыны – тұйық етістік. Етістіктің бұл түрі арқылы жасалған терминдерді арнаулы салалардың барлығынан дерлік табуға болады. Мысалы, тіл білімінде – *жіктеу, септеу, қиысу, қабысу, матасу, меңгеру, үстеу, жалғау* т.б. Заң ғылымында – *айыптау, анықтау, беттестіру, ескерту, тергеу, тұтқындау, тінту, таныту, іздеу* т.б., геологияда – *бұрғылау, қабатталу, кептелу, үлгілеу, шаймалау, сүйірлену, ісіну* т.б., экономикада – *арзандау, арзандату, жекешелендіру, кему, қымбаттау, тұтыну, ұзарту, өткізу, үйлестіру, сақтандыру* т.б., информатикада – *жобалау, жоғалу, елеу, қамығу, мүшелеу, күту, сұрыптау, перделеу* т.б., әдебиеттануда – *шендестіру, әсірелеу, дамыту, теңеу, суреттеу, толғау* т.б., философияда – *адасу, қоздыру, бейнелеу, табыну, ойлау, байқау, қорыту, терістеу, шектеу, байымдау, қалыптасу* т.б., химияда – *тұтану, шіру, булану, ісіну, көмірлену, тотығу* т.б. ...Терминологияда сын есімдердің де өзіндік орны бар. Сын есімдер негізінен тіркесті терминдердің құрамында кездеседі. Мысалы, *жай сөйлем* (тіл білімі), *қара өлең* (әдебиеттану), *сары*

дақ (физиология), *аиы ишек* (медицина)... Терминологияда сын есімнің зат есім сияқты дербес ешбір сөзбен тіркеспей терминденуі де ұшырасады. Мәселен, *сезікті*(подозреваемый) деп, заң ғылымында – «*қылмыс істеді деген күдікпен ұсталған және айып тағылмастан бұрын бұлтартпау шарасы қолданылған адамды*» - айтады», - деп көрсетеді [3, 17-18-бб.].

Бір лексемалы терминдер сөзжасамында ең басты өнімділік танытатын сөзжасам тәсілдері – бұл **аффиксті сөзжасам** мен **компаратті сөзжасам**[4].

Компаратті сөзжасам арқылы белгілі бір тұтас синтагмалық реттілік негізінде берілген сөздердің қосарлануы нәтижесінде бір лексемалы термин жасалады. Олар бірнеше жолмен жасалады: *сөзқосым, қосарлау, қысқарту*. Сөзқосым тәсілі арқылы туындаған терминдер синонимдік сөз тіркестеріне бара-бар болып келіп, олардың синтаксистік байланыстары жаңадан жасалған уәжді терминдерде сақталады. Мысалы, *әуежай, бортсерік, әнұран, оққағар, мұражай* т.б. Сөздерді қосарлау арқылы жасалған қос сөздер тілде екі сөздің қосарлануы және бір сөздің қайталануы негізінде жасалады. Мәселен, *сауда-саттық, академик-хатшы, ұшқыш-ғарышкер* т.б.

Қысқарту тәсілі тілдің ықшамдау заңдылығына байланысты пайда болған тәсіл: *филология факультеті ® филфак, мемлекеттік терминологиялық комиссия ® мемтерминком* т.б. Тіл білімінде қысқартулардың ерекше бір түрі ретінде акронимияны қарастырады. Акронимия дегеніміз – бастапқы сөз тіркесінің дыбыстық я әріптік қысқарымдарынан жасалған зат есімдер: *тәуелсіз мемлекеттер достастығы ® ТМД, бұқаралық ақпарат құралдары ® БАҚ, біріккен ұлттар ұйымы ® БҰҰ* және т.б.

Өзге тілдерден кірме терминдер қабылдау терминологиялық аталымның өнімді тәсілдерінің бірі. Кірме терминдерді әдетте лексикалық (сыртқы тұлғасы) және семантикалық (ішкі формасы немесе калькалау) деп екіге бөледі. Лексикалық кірме терминдерге мынадай сөздер мен сөз тіркестерін жатқызуға болады: *опера, балет, шахмат, альма матер, терра инкогнита* және т.б.

Калькалау тәсілі арқылы жасалған терминдер де екіге бөлінеді: а) сөзжасамдық калькалар: *денсаулық сақтау здравоохранение*; семантикалық калькалар: грамматика термині *тек род* т.б. Сонымен қатар сөз тіркесті калькалау құбылысын да байқауға болады: *теміржол железная дорога, ақ алтын белое золото, қара алтын черное золото* т.б. Егер өзге тілдегі сөз жартылай ғана көшірілсе, оны жартылай калька дейді. Мысалы, *теледидар, автокөлік, велошабандоз* т.б.

Сонымен, терминологиялық аталым жүйесінде қолданылатын амал-тәсілдерге қарағанда, әрине, лексикалық аталым құралдары өзінің түрлілік жағынан да сандық жағынан да терминологияға қарағанда сан қырлы болып келеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Айтбайұлы Ө. Қазақ сөзі (Қазақ терминологиясының негіздері). –Алматы: Рауан, 1997. –240 б.
2. Қайдаров Ә. Қазақ терминологиясына жаңаша көзқарас. – Алматы: Рауан, 1993. –41 б.
3. Құрманбайұлы Ш. Терминқор қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері (Барлық сала мамандарына арналған әдістемелік құрал). –Алматы: «Сөздік-словарь». 2005. –240 б.

Бажикеев К.К.

магистр, аға оқытушы

Бөген Д.

4 курс студенті

Қарағанды экономикалық университеті, Қазақстан

ШАЛ ҚҰЛЕКЕҰЛЫ – АЙТЫС АҚЫНЫ

Шал ақынның шығармашылық мұрасында өзінен бұрынғы халық поэзиясында бой көрсеткен бір тың үрдіс – айтыс өнері. Бұл саладағы дәстүр кейінгі ақындық қазынамызда кең тамыр жайып, айтқыштық сайыстардың тамаша інжу-маржандарын берсе, Шал ақынның алғашқы сөз қағыстарын сол ұлттық өнер саласының бастауы деп бағалауға толық негіз бар.

«Шал мен қыздың қағысы» айтыстарының ішіндегі ең бір молырағы, сүбелісі десе болады. Бұл айтыстан ақындық шабыт анық танылады. Барлығы арық тоқтыдан шығады. Тәкаппар қыз әуелі тосын келген қонаққа онша сый көрсетпей, оны сөзге тартады. Осылайша айтыс басталады:

Біз алыстан келеміз тас артқандай,
Ауыр тартып келеміз бас артқандай.
Жасым кіші болса да құлақ кәрі,
Кәрілікке дауа бар ма, жасартқандай? –

Деп Шал сөз бастапты. Оған қыз:

Алыстан келемісің, тас артқандай,
Ауыр тартып келемісің бас артқандай.
Құлағың тыныш, төсегің қалың болса,

Одан артық дауа жоқ жасартқандай. – деп маңына жуытпай, жалпылама жауап қатады. Шал енді қыздың қонақ асына сын таға, табақтағы қаракесек арық етке қарап, ілік таға сөз сөйлейді:

Қысымын он екі айдың көргенбісің,
Не жауыр, не қотырдан өлгенбісің.

Байқасам ата малға ұқсамайсың,

Не кент, не азадан келгенбісің?

Қыз:

Болғанын еттің арық көдеден гөр,

Жемей-ақ өкпелесең өзіме бер.

Баласы Құлекенің Шал да болсаң,

Ақы-пұлың шыққан жоқ қаужаңдай бер...

Ой шіркін, шал да болсаң, жүйрік шалсың,

Сіз лашын болғанда біз бір елік –

деп, қыз талант алдына бас иеді, қонақасын жөндейді, ертесіне семіз тоқты сойдырып, дұрыс бата алады. Шал қызды мақтайды. Талабын мойындайды. Сөзбен қыздың сұлу портретін жасайды.

Өлеңге сен ешкімнен қалыспассың,

Менімен топқа түсіп жарыспассың.

Теректі қураған соң кесіп алатын,

Теңеліп кез болдым деп алыспассың.

Шырағым, сөз сөйледің әуел баста,

Бала жоқ өлең айтқан сендей жаста.

Қолға алып жалғыз мені бақ көтерме,

Өнерлі жігіт жоқ па менен басқа?

Бұл айтыстың тағы бір жаңалығы – жазба әдебиетке қарай бет бұрғандығы. Шал ақын Дегдар қыздың ақындық қабілетін анықтағаннан кейін, өзіне шәкірт етіп алғысы келген ағалық ниетін танытқандағы айтқан ақылы мынадай:

Білерсің сенде өлеңді ойлай білсең,

Әр үлгі көрсетер ем қасыма ерсең...

Ақын бол бөгелмейтін тіл мен жағың,

Жазудан тоқталмасын он саусағың.

Артылып алапатың абыройлы,

Күн сайын өсе берсін өнер бағың, - дейді ілтипат білдіріп [1, 87-89]. Осы шумақтың екінші жолы Шалдың мұсылманша болса да сауатты болған кісі-ау деген о бастағы ойымызды бекіте түседі.

Әлім жоқ сіздей ермен алысуға,

Сізбенен шамам келмес жарысуға.

Жаңбырдың іріткісіндей біз бір шалшық,

Шалшық қашан теңелген аққан суға, - деп қыз да бейнелі тілмен сөйлеп, Шал шабытын шырайландырады. Сөзге ілгек салатын адам болса әрі қарай ашып, тарқатып әкетер шамасы бар. Жөнді пікірге Шал да тоқтайды. Өктемсіп, ділмәрсіп кетпейді. Көкірегінің көзі бар көсем кісі ғана тоқтайтын жерін шамалайды. Сөз майданын ашпайды. Шалды кідірттім деп, қыз да масаттанбайды. Басқаларына қарағанда мұнда тиянақты сюжет, мәнерлі мазмұн бар. Көркемдік қасиеті де құндылау. Кейінгі қазақ әдебиетіндегі ірі айтыстарға алып келетін соқпақтың төл басы осы сияқты көрінеді. Шал әсте әйел баласының бойынан ізеттілік, инабаттылық, сабырлы, сәнді мінез іздеп отырған кісі. Ол образды от басы ошақ қасына байлап қоймай, көп алдына әкеліп сынатады.

Шалдан қалған айтыс үлгісінің бұдан бөлек әр түрлі жайларға байланысты кішігірім бір қақпай, екі қақпай түрлері де өздерінше тағылымды. Шал мен Күлімжан қыздың, Жігіт пен Шалдың, Шал мен кемпірінің қағыстары, сұрақ-жауап түріндегі тілдесу – осының бәрі оқыстан ой өрбітіп, сөзбен салғыласу арқылы күш сынасудың, тапқырлық машық танытудың үлгілері болған.

Шалдың айтыстарында шымшу, ащы әзіл, сатиралық мотив бар. Бірақ олар әлі де болса қоғамдық сарынға көтеріле қоймаған. Кемпір, келіншек, қыз, жігіттердің айналасындағы бірқақпайлары ғана. Соларының өзі юморымен, шыншылдығымен шырайға күлкі жүгіртеді және алдын ала дайындықсыз табан астында айтып салғандары. Бұнда жеңу, жеңілу мақсат емес, ондыққа тиетін оқтай сөзбен отырғызып кету ғана. Егер бұлары болмаса да, Шалдың поэзиясындағы биігі төмендемес еді. Қоғамдық сыр-сипатты анықтау – оның басқа өлеңдерінің үлесіне тиді [2, 54].

Шал ақын айтыстарының бәрі де өмірдің шын көрінісін ашық айтып, адамның құмарын қандыра білетін озық ойлы, алмас кездіктей өткір тілді әзілге бай келеді. Өлеңдері де көтерем ұйқас емес, буыны берік төрткүл сомдалады. Ал қақтықпалы, соқтықпалы шағын қақпақылдар, қамшы қағыстар өріс алған Шалдай жүйрік ақындар кемде кем.

Негізінде Шал ақын орта бойлының ерекше сындарлысы, аққұба жігіттің асқан сұлу сырбазы болса керек. Құдайым оған қоса үздік әнші, суырып салма-импровизатор ақын етті. Бұл сегіз қырлы, бір сырлылыққа қандай сұлу мас болмас. Ақынның сұлу десе шабыты ерекше төгіле кетер ғашықшылдығы да аз болмаған-ау. Оған дәлел Күлімжан қызбен айтысындағы:

«Таулардың мен көрмеген аңы бар ма,

Түлкінің мен көрмеген таңы бар ма?!» -

деген сөздері мен кемпіріне айтқан:

«Шал ақын Орта жүздің мен емес пе ем,

Он бесте ұрғашыға кен емес пе ем.

Мен саған жиырмада болдым жолдас,

Құрытқан бар қуатты сен емес пе ең» -

деп өкінішті әзілмен айтқаны ел аузында берік сақталды [3, 58].

«Шалдың ірі айтыстарға түскені жайында дерек болмаса да кішігірім айтыстарының өзі Шалдың қазақ поэзиясы үшін осы байырғы жанрда ұсталығын, тапқырлығын байқатады. Оның әсіресе, қыздармен сөз қақтығысы біздің заманымызға көбірек жетті. Жалпы ақын творчествосына тән жеңіл юмор, тапқыр сықақ, өтімді әзіл оның айтыстарының да негізгі ерекшелігі» [4, 9].

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Құлекеұлы Ш. Шығармалары. – Алматы: Атамұра, 2003. – 250 б.
- 2 Сыдиықов Қ. Көркемдік өрнектер. – Алматы: Рауан, 1992. – 80 б.
- 3 Мағауин М. Ғасырлар бедері. – Алматы: Жазушы, 1991. – 431 б.
- 4 Дербісалин Ә. XV-XVIII ғасырлардағы қазақ поэзиясы. – Алматы: Жазушы, 1982. – 320 б.

Etno-, socio- i psycholingwistyka

PhD Баясилова З.А.

*Карагандинский государственный индустриальный университет,
Казахстан*

БИЛИНГВИЗМ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ТИПЫ, ДОСТОИНСТВА, НЕДОСТАТКИ

В первую очередь, было бы уместно дать определение данному понятию. Само слово «билингвизм» происходит от двух латинских: *bi* – «двойной», «двойкий» и слова *lingua* – «язык». Таким образом, билингвизм – это способность владения двумя языками. Отсюда, билингв – человек, который может разговаривать на двух и более языках. При этом один язык освоен в полном объеме, а степень овладения вторым может быть разной: от умения сказать несколько слов, объясниться в магазине – и до совершенства.

Широкое распространение билингвизма в современном обществе объясняется *этническими и политическими* факторами, а также географической мобильностью. В период глобализации представляют весомую роль общественные и финансовые предпосылки, когда знание двух и более языков считается нужным условием для прохождения учебы, либо выполнения работы в другой стране [1, с. 89]. В нынешней период, когда смешение народов, языков и культур достигло неслыханного размаха, и как никогда остро встала проблема воспитания терпимости к чужим культурам, пробуждения интереса и уважения к ним, необычайную важность приобретает билингвизм в межкультурном общении. Процессы интернационализации, открытие границ, быстрое развитие науки и техники требуют и в то же время способствуют освоению языков. В Казахстане и других странах СНГ интенсивное освоение и использование иностранных языков также приветствуется и считается конкурентоспособным преимуществом современного специалиста, однако владением

иностранными языками на довольно хорошем и продвинутом уровне отличаются лишь некоторые [1, с. 116].

Е.М. Верещагин выделяет три уровня билингвизма: *рецептивный* (вид билингвизма, в котором индивид, владеющий вторым языком, понимает его, хотя синтезировать текст на данном языке он не может), *репродуктивный* (индивид может воспроизводить прочитанное и услышанное на том языке, на котором он их воспринял) и *продуктивный* (умение не только понимать и воспроизводить, но и «строить цельные осмысленные высказывания») [2].

Многие авторы в психолингвистике по-разному обозначают приобретение и владение очередности языков: Я1 – первый язык, или родной, и Я2 – второй язык, или приобретенный. Вторым языком иногда впоследствии может вытеснять первый, если он является доминантным в данной языковой среде. Различают два вида билингвизма:

- 1) естественный (бытовой);
- 2) искусственный (учебный).

Естественный билингвизм возникает в соответствующей языковой среде, которая включает в себя радио телевидение при спонтанной речевой практике. Осознание специфики языковой системы может не происходить.

Второй язык при *искусственном билингвизме* осваивается в учебной обстановке, при этом необходимо использование волевых усилий и специальных методов и приемов [3].

Две системы языков у билингва находятся во взаимодействии, исходя из гипотезы У. Вайнрайха [4], предложившего классификацию двуязычия по трем типам, основанную на том, как усваиваются языки:

- *составной билингвизм*, когда для каждого понятия есть два способа реализации (предположительно, чаще всего характерен для двуязычных семей);
- *координативный*, когда каждая реализация связана со своей отдельной системой понятий (такой тип обычно развивается в ситуации эмиграции);

- *субординативный*, когда система второго языка полностью выстроена на системе первого (как при школьном типе обучения иностранному языку).

Говоря о *достоинствах билингвизма*, владение двумя языками, безусловно, наделяет человека рядом преимуществ, которые включают в себя следующие:

Билингвы легко переключаются с одного языкового кода на другой, тренируя многозадачную «систему программ управления» мозгом.

Изучение иностранных языков требует запоминания большого количества грамматических правил и новых слов, стимулируя совершенствование процессов запоминания.

Билингвы способны гораздо лучше «одноязычных» собратьев концентрироваться на необходимой задаче, абстрагируясь от нерелевантных проблем за счет более высокой плотности серого вещества.

Знание двух и более языков способствует пониманию общей системы изучения языков и улучшению лингвистических способностей.

Билингвизм в раннем возрасте способствует быстрому ментальному и когнитивному развитию ребенка. Дети-билингвы быстрее овладевают чтением, чем одноклассники, владеющие одним языком. Они способны лучше концентрироваться на задачах, которые ставит учитель, переключаться между ними, обладают хорошо развитыми аналитическими навыками.

Двуязычие в пожилом возрасте стимулирует познавательные резервы пожилых людей, задерживает развитие симптомов старческого слабоумия [5].

Неоспорим факт, что при всех представленных достоинствах билингвизма, существует также и *ряд недостатков*.

Основные трудности, которые возникают у билингвов заключаются в том, что возможно ни один язык не будет развит на достаточном уровне. Каждый из языков может быть представлен меньшим словарным и грамматическим запасом, чем у монолингва. Часто дети не могут разобраться, кто из окружающих на каком языке говорит и не всегда могут

перейти с легкостью с одного языка на другой. Также билингвы не могут добиться успехов в обучении, так как на «сильном» языке дети общаются только внутри семьи, а на «слабом» вынуждены общаться в общественной жизни [6].

Подводя итог, можно сделать вывод о том, что билингвизм способствует достижению адекватной картины мира в сознании личности. Со всей справедливостью необходимо отметить, что двуязычие, помогает общению, совместной работе, сближению и взаимопомощи в общественно-политической жизни; способствует распространению широкого культурного обмена между народами; появляется возможность свести к минимуму языковые препятствия в общении людей разных национальностей, выступая в виде средства, исключающего возможность взаимоизоляции народов.

Литература:

1. Triarchi-Herrmann V. Mehrsprachige Erziehung. Wie Sie Ihr Kind fördern / V. Triarchi-Herrmann. — München: Ernst Reinhardt Verlag. — 2003. — 135 s.
2. Верецагин Е. М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). — М., 1969. — 160 с.
3. Залевская А. А., Медведева И. А. Психолингвистические проблемы учебного двуязычия. — Тверь, 2002. — 194 с.
4. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие // Новое в лингвистике. М., 1972. — Вып. 6. — С. 57.
5. Чернышова Е. Какие преимущества дает билингвизм // Syl.ru [Электронный ресурс]. — URL: <https://www.syl.ru/post/society/48>
6. Алферова, Г. А. Проблемы билингвизма в современном обществе / Г. А. Алферова, С. В. Луцкая. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 7.3 (87.3). — С. 2-3.

PEDAGOGICZNE NAUKI

Dystansowa edukacja

Master of philology Rakhimova Yu.S.

Taraz State University, Kazakhstan

TRANSITION TO DISTANCE LEARNING IN KAZAKHSTAN

Today, when the whole world has shut down on self-isolation due to coronavirus, the education system in the world faces the challenge of creating opportunities for lifelong education. Despite the fact that the use of Internet technologies and distance learning is not new, for Kazakhstan and many countries, the transition to distance learning has become a big challenge.

Long before quarantine measures, Taraz State University, in July 2008, among 19 universities of the Republic of Kazakhstan received permission to introduce distance learning technology in an experimental mode. The university acquired and adapted the Tamos University Suite automated learning management system, which includes the Tamos WebProfessor subsystem. University employees have developed electronic versions of educational programs, work curricula, electronic training courses in accordance with the basic requirements for electronic resources. An electronic library of full-text resources, electronic textbooks, teaching aids and multimedia materials for the educational process was also created.

At the university, distance learning is carried out using several means of communication at the same time, which allows students not only to master the teaching material well, but also to get acquainted in the learning process with modern achievements and developments in the relevant fields of knowledge. At the same time, students can contact the teacher, ask a question, get advice on an incomprehensible section. The academic staff, in due time, constantly monitors the student's educational activities, which forces him to work efficiently and in time to complete tasks.

The distance learning format involves real-time classes with teachers, i.e. online and self-study of the material provided. At the same time, it is important that students from remote rural areas, in the absence of a permanent Internet connection,

can not interrupt the educational process, but gain access to lectures and assignments at a convenient time for them.

For more effective and convenient learning, students and teachers actively use various IT tools that provide the effect of attending lectures and online communication: Zoom, Google classroom, Skype, Telegram, Whatsapp, e-mail.

In English classes in the context of distance learning, important aspects of the learning process are online communication with teachers and groupmates, chat rooms and video meetings, during which students develop the main types of speech activity (listening, reading, speaking and writing), as well as phonetics, vocabulary and grammar skills.

Teachers of the department “Foreign Languages” have developed online simulators that allow students to receive information in the form of text, sound and video. While learning to listen, each student gets the opportunity to hear authentic speech, when learning to speak, pronounces phrases in a foreign language into a microphone, while teaching grammar structures - performs exercises. All tasks are interactive and provide verification of answers.

During the educational process, the teaching staff of the department used various web resources, videos, audio materials, and author presentations in the Power Point program to introduce lexical, grammatical, and country study material, which made the training interesting and easy to understand. The enhancement of speech skills took place during group and pair online classes in Zoom program, as well as individually in Whatsapp, Telegram.

The transition to distance learning has tested the ability of teachers and students to quickly adapt and restructure the educational process. Despite all the difficulties, technical or psychological in nature, many students have increased motivation and interest in learning, as well as the ability to independently learn English.

Literature:

1. <http://cde.tarsu.kz/>
2. Trindade A.R., Informaacionnie I kommunikacionnye tekhnologii I razvitie chelovecheskih resursov// Distancionnoe obrazovanie. -2000.-№2
3. Internet-journal “Eidos” - <http://www.eidos.ru/journal/2001/0320.htm>.- 2001

Магистр филологии Рахимова Ю.С.

Таразский государственный университет им.М.Х.Дулати, Казахстан

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ – РЕАЛИИ НАШЕГО ВРЕМЕНИ

Сегодня, когда весь мир перешел на вынужденную самоизоляцию, перед системой образования во всем мире стоит задача создания возможности для непрерывного образования. Несмотря на то, что использование интернет технологий и дистанционного обучения (ДО) не является чем-то новым, для Казахстана и многих стран переход на дистанционную форму обучения стал большим вызовом.

Таразский государственный университет задолго до карантинных мер, в июле 2008 г. в числе 19 ВУЗов РК получил разрешение на внедрение технологии дистанционного обучения в режиме эксперимента. Университетом была приобретена и адаптирована автоматизированная система управления обучением “Tamos University Suite”, в которую входит подсистема "Tamos WebProfessor". Сотрудниками университета были разработаны электронные версии образовательных программ, рабочие учебные планы, электронные учебные курсы в соответствии с основными требованиями к электронным ресурсам. Также была создана электронная библиотека полнотекстовых ресурсов, электронных учебников, учебных пособий и мультимедийных материалов для учебного процесса.

В университете ДО проводится с использованием нескольких средств общения одновременно, что позволяет обучающимся не только хорошо осваивать учебный материал, но и знакомиться в процессе обучения с современными достижениями и разработками в соответствующих областях знаний. Вместе с тем, студенты могут связаться с преподавателем, задать вопрос, получить консультацию по непонятому разделу. Преподаватель же в свое время осуществляет постоянный контроль учебной деятельности студента, что вынуждает его работать эффективно и своевременно выполнять задания.

Дистанционный формат обучения предполагает занятия как в режиме реального времени с преподавателями, т.е. онлайн, так и самостоятельное изучение предоставленного материала. При этом важно, что студенты из отдаленных сельских районов, в случае отсутствия постоянного Интернет-соединения, могут не прерывать учебный процесс, а получить доступ к лекциям и заданиям в удобное для них время.

Для более эффективного и удобного обучения студенты и преподаватели активно пользуются различными IT-инструментами, обеспечивающими эффект присутствия на лекциях и online-коммуникации: Zoom, Google classroom, Skype, Telegram, Whatsapp, e-mail.

На занятиях английского языка в условиях дистанционного обучения важными аспектами процесса обучения являются онлайн общение с преподавателями и однокурсниками, чаты и видео-встречи, во время которых обучающиеся развивают основные виды речевой деятельности (аудирование, чтение, говорение и письмо), а также фонетику и лексико-грамматические навыки.

Преподаватели кафедры «Иностранные языки» разработали онлайн-тренажеры, которые позволяют студентам получать информацию в виде текста, звука и видеоизображения. При обучении аудированию, каждый студент получает возможность слышать аутентичную речь, при обучении говорению, произносит фразы на иностранном языке в микрофон, при обучении грамматических структур – выполняет упражнения. Все задания интерактивные и предусматривают проверку ответов.

Во время учебного процесса преподавательский состав кафедры использовал различные веб-ресурсы, видеофильмы, аудиоматериалы, авторские презентации в программе Power Point для введения лексического, грамматического и страноведческого материала, что делало обучение интересным и лёгким для понимания. Оттачивание навыков речевой деятельности проходило во время групповых и парных онлайн-занятий в программе Zoom, а также индивидуально в Whatsapp, Telegram.

Переход на дистанционное обучение проверил умение преподавателей и студентов к быстрой адаптации и перестройке учебного процесса. Несмотря на все сложности, технического или психологического

характера, у многих студентов повысилась мотивация и заинтересованность в обучении, а также развились способности к самостоятельному изучению английского языка.

Литература:

1. <http://cde.tarsu.kz/>
2. Хуторской А. На урок к дистанционному учителю. О всероссийском конкурсе «Дистанционный учитель года» // Мир Internet. – 2000. – № 8. – С. 26-29.

Буларова В.М.

*Луганский национальный университет имени Владимира Даля, Луганск,
Украина*

Абрамов Г.С.

г. Миллерово, РФ

К ВОПРОСУ О ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Начало XXI в. ознаменовалось прорывным развитием цифровых технологий и революцией в пространстве информации, превращающейся в ключевой ресурс в государственных и хозяйственных процессах. Информация трансформируется в знания, измеряемые ростом продуктивности труда, а социально-экономические отношения все больше перемещаются в сетевое пространство. Неопределенность становится индикатором цифровой эпохи, трансформирующей все стороны жизни человека и сопровождающей увеличивающийся материальный, интеллектуальный и технологический разрыв между людьми, организациями и странами в целом. Распространение цифровых технологий ведет к качественным изменениям в сфере производства, захватывая и сферу образования.

Теоретические и прикладные знания в области информационных технологий не могут обеспечить эффективную деятельность гражданина и профессионала в XXI - ом веке. Необходимы соответствующие компетенции. На смену специализированным знаниям и навыкам приходят компетенции XXI века – когнитивные, социально-эмоциональные и цифровые, том числе: критическое и творческое мышление, адаптивность, предприимчивость, инициативность и ответственность, инновационность, эмоциональный интеллект, грамотное и эффективное использование информационно-коммуникационных технологий для решения всех своих проблем. Формируется новое представление о человеческом капитале как об активной, преобразующей силе по отношению к обстоятельствам.

Способность адаптироваться к изменениям, умение и желание учиться и переучиваться приобретает все большую актуальность и ценность.

Ключевым фактором успешного личностного и профессионального роста в современном цифровом мире является формирование следующих ключевых компетенций:

- способность к постоянному обучению;
- готовность постоянно осваивать актуальные знания по новым возникающим технологиям.

Иными словами, постоянно растет важность не конкретных знаний, а способность и возможность их получать.

Цифровая экономика требует от человека развития навыков планирования, самоорганизации, самомотивации, а этому способствует индивидуализация образования на этапе освоения нового материала и на этапе контроля индивидуальных результатов. Только понимание того, как устроена цифровая реальность, может научить обучающегося контролировать «информационный шум» и сделать взаимодействие с цифровыми технологиями источником постоянного развития, а не стресса.

Современная эпоха, ставя перед образованием новые задачи, одновременно предоставляет и быстро развивающиеся цифровые технологии, помогающие их решению, открывая неограниченные возможности для доступа к цифровым инструментам, материалам и сервисам.

Все более востребованным становится онлайн-обучение. Профессионалы из разных сфер деятельности активно пользуются возможностями Сети для актуализации знаний и навыков. Так, например, Facebook, Яндекс, Mail, Мобильная электронная школа, Открытая школа, Фоксфорд, Образовательная платформа ЛЕСТА, НАВИГАТУМ, INTALENT запускают цикл онлайн-курсов по интернет-маркетингу, SEO, школьной программе, менеджменту персонала, профориентации и т.д. Большая значимость прикладных и теоретических исследований по цифровым технологиям в образовании обусловила усиливающийся интерес к этой теме в науке и практике.

На сегодняшний день существует значительное количество платформ для онлайн-обучения и получения подтвержденных сертификатов. Среди них особое место занимает приоритетный проект «Современная цифровая образовательная среда в Российской Федерации», основной идеей которого является предоставление доступа к онлайн-курсам, разработанным и реализуемым рядом организаций на разных платформах онлайн обучения всем категориям граждан и образовательным организациям различных уровней образования. Данный Портал позволяет решать следующие задачи, такие, как: осуществление единой аутентификации с использованием «Единой системы идентификации и аутентификации»; поиск онлайн-курсов в Реестре онлайн-курсов, являющемся агрегатором онлайн-курсов разным платформ; проведение оценки качества онлайн-курсов; осуществление рейтингования онлайн-курсов; формирование цифровых портфолио слушателей и признание результатов онлайн-обучения образовательными организациями и работодателями.

Приоритетный проект «Современная цифровая образовательная среда в РФ» является составной частью значительной работы государства, направленной на модернизацию системы профессионального образования и активно реализуется ведущими российскими вузами. Сегодня на портале-агрегаторе находится около 600 курсов, размещенных на 20 платформах, к системе подключено более 120 вузов [1]. Планируется, что в 2020 году 80% содержания основных образовательных программ высшей школы и профтехучилищ будет доступно для освоения в виде онлайн-курсов. Следует особо подчеркнуть, что онлайн-курсы – это не замена традиционного образования, а удобное дополнение для студентов и преподавателей.

Цифровая экономика требует от системы образования не просто «оцифровки» отдельных процессов, а комплексного подхода, который ставил бы новые цели, менял структуру и содержание образовательного процесса.

Государство заинтересовано, чтобы в условиях цифровой экономики каждый гражданин мог получить новые знания и навыки и на протяжении

всей своей жизни пользовался данной возможностью. Чтобы непрерывное образование становилось жизненной нормой, должна развиваться структура онлайн-образования и меняться отношение общества к обучению. И если первая задача напрямую связана с развитием онлайн-платформ, программного обеспечения, оцифровкой контента, то вторая — с развитием внутренней мотивации человека к обучению по индивидуальному образовательному маршруту. Непрерывное образование перестает быть периферией и становится фундаментом всей сферы образования.

Цифровые технологии помогают на практике использовать новые педагогические разработки, которые ранее не могли занять достойного места в традиционном образовании из-за сложности бумажных коммуникативных технологий и работы с информацией. Обучаемые и педагоги получают беспрецедентный ранее контроль над своим информационным пространством и его совместным использованием. Расширяются их возможности для само- и взаимоконтроля, формирования осмысленного интереса к обучению. Технологии цифровой реальности быстро сливаются с технологиями искусственного интеллекта, однако методические разработки для их применения в образовании прогрессируют довольно медленно. Предстоит выработать новый класс методических решений, которые будут использовать соответствующие педагогические возможности. Переход к ориентированной на результат персонализированной организации образовательного процесса — одно из условий успешного использования педагогического потенциала цифровых технологий и основанных на их использовании методических решений.

Таким образом, появление цифровых технологий должно стать составной частью изменения содержания, форм и методов учебной работы, которые и обеспечат повышение результативности работы образовательных организаций.

Литература

1. О проекте // Современная цифровая образовательная среда в РФ.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://online.edu.ru/ru/about>.

Problemy przygotowania fachowców

Саржанова А. Н.

СКГУ им. М. Козыбаева, г. Петропавловск, Казахстан

ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ РАЗЛИЧИЯ ПАМЯТИ ДЕТЕЙ И ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ НАВЫКУ ЧТЕНИЯ

Современные тенденции в системе образования характеризуются поиском эффективных технологий, обеспечивающих индивидуальное развитие каждого ребенка и способствующих самореализации возможностей школьника, выработке его личностной модели обучения.

Успешность формирования навыка чтения зависит не только от степени его сформированности к началу обучения, но и от личностных качеств самого обучаемого. Элементы аналитико-синтетической работы, овладение графикой, уяснение соотношений между фонемами и буквами, усвоение множества морфологических и синтаксических форм – все это требует произвольного внимания и хорошей памяти.

В начале школьной жизни память является способностью, в значительной степени, определяющей успешность обучения. Память младшего школьника такова, что он может запоминать произвольно и непроизвольно, может заучивать материал, но может и применить какой-либо способ для запоминания информации. Учебная деятельность требует от ребенка умения управлять своей памятью. Учение в школе требует от детей запоминания и припоминания порой не очень интересного, трудного учебного материала. Ребенку приходится запоминать много обобщающих названий: предложение, слово, слог, звук, гласный звук и т.д.

Говоря о возрастных особенностях памяти первоклассников, обычно в первую очередь отмечают значительное преобладание у них наглядно-образной памяти над словесно-логической, что связано с преимущественным действием первосигнальных связей перед второсигнальными. Это отражается как на способах запоминания ребенком

того или иного материала, так и на характере его мышления и умственной деятельности в целом. Усвоение словесного материала происходит у детей в значительной мере путем механического запоминания, и только в некоторых случаях привлекаются средства осмысленного установления тех или иных связей, делающих запоминание и воспроизведение более осознанным.

У детей с неустойчивым вниманием, низким объемом памяти возможны комплексные трудности при обучении письму, чтению, математике, которые, как правило, становятся выраженными не в первом, а во втором классе. У таких детей много «пробелов» в обучении, и лучшей тактикой помощи в этом случае является постоянное повторение учебного материала. Программы интенсивного обучения и дополнительные учебные нагрузки даже при очень высоком общем развитии ребенка могут превышать его возможности [1]. В связи с этим необходимо целенаправленно работать над развитием внимания и памяти детей, но с большой осторожностью, так как каждый ребенок индивидуален [2].

Существуют индивидуальные различия памяти с точки зрения преобладания у ребенка зрительных, двигательных или слуховых компонентов в запоминании той или иной комбинации. При обучении детей память принимает активное участие в формировании навыка чтения. В одном классе могут находиться дети с различными индивидуальными особенностями памяти: одни учащиеся быстро запоминают графический облик букв, для других нужны дополнительные приемы для запоминания, одни учащиеся запоминают хорошо зрительно, другие – на слух.

Дети с неразвитой памятью быстро забывают буквы, их графический облик, забывают звуки, обозначающие букву. Прочитав второй, третий слог забывают первый, прочитав последующее слово в предложении, забывают предыдущее, что отрицательно сказывается на осмыслении текста. Поэтому им приходится несколько раз возвращаться к прочитанному, что в свою очередь приводит к быстрой утомляемости и нежеланию читать.

Высокий уровень памяти помогает учащимся быстро продвигаться по ступеням формирования навыка чтения. Такие дети, работая со слоговыми таблицами, запоминают зрительно различные слоговые

структуры, и когда встречаются их в тексте, это не вызывает у них трудностей.

Психология учит, что «задачей воспитания должно быть всестороннее развитие памяти, опирающееся на совместную деятельность обеих сигнальных систем и участие нескольких анализаторов» [3, с. 235].

Запоминание также зависит от отношения личности к запоминаемому материалу. Человек обычно запоминает то, что для него интересно и эмоционально значимо. «Не подлежит сомнению, — писал С.Л. Рубинштейн, — что в запоминании более или менее значительную роль играют моменты» [4]. Эмоционально насыщенное будет лучше запоминаться, чем эмоционально нейтральное.

Работая с детьми над приемами запоминания букв и звуков, слогов, осмысления текста, нужно учитывать возрастные и индивидуальные особенности памяти первоклассников и помогать преодолению ее временных недостатков с помощью различных упражнений.

Значительно облегчает ребенку процесс произвольного запоминания и припоминания опора на картинки и использование других наглядных пособий, с которыми связываются запоминания слова. Наиболее существенное значение для запоминания имеет мыслительная активность детей.

Литература

1. Стрекозин В.П. Актуальные проблемы начального обучения. Пособие для учителя М. «Просвещение». -1976. –С.207.
2. Психология. Учебник для педагогических институтов. Под ред.А.А. Смирнова. – М.:Учпедгиз, 1962.
3. Смирнов А.А. Понимание. Психология. –М.,1948.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. — Т. I. — М., 1989. — С. 318.

Эрназаров Р.А.-2 курс магистранты
Молдабек Қ.-п.ғ.д., профессор
Silkway халықаралық университеті

СТУДЕНТТЕРДІҢ СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАР АРҚЫЛЫ ОҚУЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЖОЛДАРЫ

Аталған ғалымдардың еңбектерінде болашақ мамандардың кәсіби-педагогикалық қызметінің көп құзыреттілігі кәсіби қызметтің ерекше түрі ретінде мұғалім ұйымдастыратын және оқушы тұлғасын дамыту, оларды қимыл-қозғалыс іскерліктері мен дағдыларын тәрбиелеуге бағытталған үрдіс болып сипатталады. Яғни, болашақ мамандардың кәсіби іскерлігі мен дағдысы оның кәсіби педагогикалық қызметінің нәтижесі ретінде оқыту үрдісінде қалыптасады және оның көрінісі тәрбие тәсілдерінен, қатынастар жүйесінен, өзін-өзі таныту құралдарынан және субъектінің табиғи белгілерінен анықталынады.

Студенттердің оқыту теориясы мен практикасы туралы психологиялық, педагогикалық зерттеулерді талдау барысында «болашақ мамандардың кәсіби-педагогикалық қызметі» ұғымы дәйектелді және оның құрылымдық мазмұнын анықтадық. Бұл мазмұнға сәйкес болашақ мамандардың кәсіби-педагогикалық қызметі мұғалім мен оқушының «субъект-субъект» қарым-қатынасының интегральды жүйесі болып табылады, ал оның басты мақсаты дене дамуын түзету, денсаулық мәдениетін, салауатты өмір салтын қалыптастыру, арнайы білім алу іскерліктері мен дағдыларын меңгерту болып саналады. Сондықтан, бастауыш мектепмұғалімінің кәсіби-педагогикалық қызметі құрылымдық мазмұнды құрайды, оның құрылымдық және құзыретті құраушылары болуы міндетті.

Болашақ мамандардың кәсіби-педагогикалық қызметінің құрылымдық құраушысы дайындық мақсатын, мазмұнын, құралдарын, қызмет нысанасы мен субъектілерін анықтаса, құзыретті құраушысы

мұғалім орындауға міндетті жалпыкәсібилік және арнайы кәсіби-педагогикалық іскерліктер мен дағдыларды құрайды.

Сол себепті болашақ мамандардың кәсіби-педагогикалық қызметі оқу-әдістемелік, әлеуметтік-педагогикалық, мәдени-ағартушылық, ғылыми-әдістемелік, ұйымдастыру-басқарушылық, спорттық-дене тәрбиесі, салауат-тандыру әрекеттерін жүзеге асыруы тиіс.

Ал болашақ мамандардың кәсіби-педагогикалық қызметінің құзыретті құраушысы жалпыпедагогикалық және кәсіптену міндеттерін негізге алады.

Осы тұрғыдан, В.П.Борисенков жалпыпедагогикалық міндеттерге рефлексивті-талдағыштық, құрастырушы-жобалаушы, ұйымдастырушылық-әрекеттік, түзетуші-реттеуші қызметтерді жатқызу қажеттігі туралы тұжырымдарына сүйенуді жөн көрдік [1].

Мұғалімнің кәсіби-педагогикалық білімдері мен іскерліктерінің жүйесі кәсіби-педагогикалық іс-әрекеттің моделі болып табылады. Бұл жерде кәсіби-педагогикалық и іскерлік кәсіби-педагогикалық білімдерді оқыту мен тәрбие-еу саласына үйреншікті, сондай-ақ жаңа күтпеген жағдайларда қолдану әрекеттері ретінде қарастырылады.

Демек, кәсіби іс-әрекетке даярлықтың мазмұны болып табылатын болашақ Л.П.Матвеевтің оқу құралында берілген тұжырымдамаға сәйкес болашақ мамандардың білімдері мен іскерліктерін оның мамандыққа бейімделу іс-әрекетінен іздеу керек.

Бүгінгі таңда бастауыш мектеп мұғалімі мамандығының жобасын құру жөніндегі педагогикалық еңбектерде негізінен үш үлгі қарастырылуда, оның ішінде В.Сластениннің үлгісін негізге алуға болады.

Олар қазіргі жағдайлардан туындаған мәселелер (немесе іс-әрекет түрлері); біздің еліміздің қоғамдық-саяси құрылысының ерекшеліктерінен туындаған мәселелер (немесе іс-әрекет түрлері); кәсіптің, мамандықтың талаптарынан туған мәселелер (іс-әрекет түрлері) ретінде шешуші орынға шығады.

Ол үлгінің бірінші блогы «қазіргі маман» ұғымына енетінді бейнелейді. Жаңа заман маманға жаңа талаптар қояды. Ақпараттар

тасқындап, білімдер тез ескірген жағдайларда үздіксіз білім алу қажеттігі туады, яғни маман өз бетімен жаңа білімдерді игеріп, жаңа мәселелерді шешуге даяр болуы тиіс. Өзінің кәсіби іс-әрекетін әлеуметтік мәнді мақсаттарды есепке алып қайта құру іскерлігі кәсіби іс-әрекеттің шартына айналады. Сондықтан маманды жаңа білім мен іскерліктерді игеруге үйрету, оқыту мақсаттарының бірі болып табылады.

Үйрену іскерлігі өзінің қызметі бойынша іс-әрекеттің бірнеше түрлерін қамтиды: жаңа ақпарат іздеу; жаңа ақпараттар алу үшін олардың көздерімен (әдебиеттермен, компьютермен, Интернетпен, оқытушы-ғалымдармен және т.б.) жұмыс істеуге тез бағдарлану; алған ақпараттан негізгіні ажырату оны конспектілеп жазып алу; практикалық іс-әрекетті жаңа ойлап табылған тәсілдермен, инновациялық технологиялармен жетілдіру, жеке веб-сайт ашу.

Қазіргі маманның кәсіби іс-әрекетінде инновациялық технологияны, яғни ғылымның жаңа табыстарына негізделген технологияны жасау, игеру және пайдалану талап етіледі. Іс-әрекеті инновациялық технологиямен байланысты маманның шығарған өнімінің де оның өзінің де бәсекелестік қабілеті жоғары болады.

Нобайдың бірінші блогымен байланысты оның екінші блогына нарықтың даму жолына түскен егеменді еліміздің маманы шешетін мәселелер енеді. Біздің еліміздің қоғамдық-саяси ерекшеліктерінің мамандарға талаптары мынадай: инновациялық экономиканы дамыту, инновациялық технологияны дамыту, инновациялық-индустриалдық дамуды жүзеге асыру, білім беру жүйесін инновациялық есепке алып жетілдіру, инновациялық әлеуетті қалыптастыру.

Енді осы үшінші блоктың қосалқы блогын, яғни болашақ бастауыш мектеп мұғалімдерін инновациялық даярлығының іс-әрекетінің үлгісін құруымыз керек. Ол үшін жоғарыда баяндалған мұғалімдер іс-әрекетінің, ерекшеліктерін (үлгісін) маман үлгісін құру тәжірибесін басшылыққа аламыз. Өйткені жалпы модельдер (мұғалімдердің кәсіби-педагогикалық іс-әрекетінің моделі, маман іс-әрекетінің үлгісі) жеке модельді (болашақ мұғалімнің кәсіби-педагогикалық іс-әрекетінің үлгісін) құруға қатысты әдістеме қызметін атқарады.

Пайдаланган әдебиеттер

Борисенков В.П. ВУЗ как воспитательное пространство
//Педагогика, №24, 2002. – с. 24

Gaukhar Yersultanova

ENHANCING EDUCATIONAL QUALITY AT KABUL UNIVERSITY- AFGHANISTAN (2010-2020)

Introduction:

Kabul University is located in the capital of Afghanistan which known as an old university with more than 70 years of antiquity and reliability (Prof. A. HamidLayan, 2013).The existence of many different regimes and also internal conflicts in Afghanistan have suffered the quality of education in public and private universities (Alexander Jackson & Jorrit Kamminga, May 2011). Enhancing the quality of education at Kabul University or public universities in Afghanistan is considerable from three sides. Firstly, it is the largest and cosmopolitan university in the country which still plays as the center of academics, politics and ideology (Alexander Jackson & Jorrit Kamminga, May 2011). Secondly, it requires working on the negative impacts of low quality education which caused from the last conflict situation. For example, poor lessons curriculum, professor's methodology and lack of facilities' equipment for universities' students. Third, for being globalization what we need is advance places and get in modernize. Whereas, we need to improve the quality and efficiency of higher education at Kabul University which would enable students to achieve more satisfactory academic goals, implement jobs with pleasure and also enhance the standing of academic institutions in the country. This essay will be discussed about problems of quality education at Kabul University and is going to be suggested the ways which particularly will be followed by case studies and e-books. The points will discuss about systemizing of higher education which includes curriculum problems, methodologies implemented by university professors and also compass buildings and equipment for facilities of student.

The review of literature:

This research looked at quality enhancement in many areas. One might perspective on the professor's methodology, facilities' perspective or universities' curriculums. The perspectives seem proper way for quality enhancement of higher education at public universities of Afghanistan. These approaches might not be the comprehensives though are particularly significant since most studies overcome these problems.

Alexander Jackson Jorrit & Kamminga in their research about Afghanistan Transition and Kabul University said, "*Afghanistan's education system is lacking in resources and is subject to the poor governance that afflicts other sectors. Despite these challenges, Kabul University still has a clear role as a center of academic, political and ideological ferment*" (Alexander Jackson & Jorrit Kamminga, May 2011).

Another Research about reformation of curriculum (University Kabul, 2004, pp. 1-2) emphasize on curriculum reformation. According to this research, the greatest success in a strategy of (1389-1394) was credit replacement from curriculum contents. For example; implementation of a credit system for engineering faculty, adding some instruction for some subjects; like English language instead of only national language and video conference become a part of the lecture (University Kabul, 2004, p. 3).

On the other hand, Dr. Radhika Kapur in his case study had focused on the professor's teaching methods. He wrote teachers should make sure that students are satisfied with the teaching method. For sure, teachers may face a lot of challenges during their teaching. Therefore the best way for avoiding such problems is by providing equal rights and opportunities among all levels of students. Motivating and encouraging of students not only lesson to the lectures but also take participate in in-class activities. And at the end, the teachers need to ensure that students are committed to working and learning. For this reason, teachers should participate among group students to guide and control them direct or indirectly (Radhika Kapur, 2019).

Mr. David J. Roof in his research about "Higher Education in Afghanistan" focuses on two factors (J.Roof, 2014, p. 2). First, students' capacity building for the job market. David J.Roof stated, there is a huge number of students who graduated from higher education but leave the country in order to find job opportunities in other countries (J.Roof, 2014, p. 65) And secondly, the potential for education to influence democratic values. As research shows, one of the primary objectives is providing

formal education for women. Since more than 90 percent of women are illiterate which is an opportunity for men to treat women like an animal or chilled mirage. He pointed out if higher education motivates women to get educate or complete higher education can build a social potential that can influence on democratic values as well (J.Roof, 2014, p. 67).

Another research emphasizes on lack of facilities at universities that students are faced in Afghanistan. For example; books are often old, internet access is spotty not enough classroom (AUAF- International Educator, 2014) Ball State's Holland said, the quality of higher education in public universities of Afghanistan is very low and one obvious reason is the professors have two or three jobs. Although, we tried to force the universities to get them in class, not succeeded since they claim low salaries (AUAF- International Educator, 2014).

University Curriculum:

The quality of education system is what should be thought and learned. If the core consideration is on students achievements probably the university goes through systemizing which curriculum is one important part of that system. However, the ministry of higher education tries to implement progressive policy for quality education in public universities still has the most challenges. For example; according to higher education long term plan curriculum quality in public universities are not existed (Johanna Annala, Jyri and Marita Makinen, January 2016), quality of curriculum contents are weak existed (Johanna Annala, Jyri and Marita Makinen, January 2016) and Low emphasis in lecturers' job description to student-centered learning. Moreover, market stakeholders' engagement in curriculum design is minimum or non-existence (Ahmad Jawed Samsor, 2016). For sure these are not the whole reasons for curriculum inefficiencies yet the above evidences can highlight the challenges of curriculum quality at Kabul University.

The quality of curriculum can be improved through control over contents from two aspects. Curriculum-based content mean to evaluate the subjects according to students' need and requirements. Since most Afghan students study unnecessary subjects or are faced with a lack of practical tasks in their curriculums. They do not only get unsatisfied results but also waste their time with a long of disappointing. For instance; religious subjects in engineering third year (Johanna Annala, Jyri and Marita Makinen, January 2016) produce competences which called content-based. The next

one is the matter of curriculum's potentials for university empowerment (Johanna Annala, Jyri and Marita Makinen, January 2016). It stands on how much the text is useful and more efficient to students. For example, despite different interests students want to learn which it would be prepared both contents perception and scientific methods. Regarding this issue Dr. [Radhika Kapur](#) said the system should be compatible with the needs and requirements of individuals. The education in schools, training centers, institutions and universities should meet the beneficiary of people for enrich to their ideal lives.

Currently, CE (Civil Engineering) offers 4-year credit system for undergraduate program. The curriculum is tabulated as shown below (Kabul University, 2004).

CE – Civil Engineering	Cr – Credits
EE – Electrical Engineering	Lec – Lecture contact periods
ME – Mechanical Engineering	Lab - Laboratory contact periods
IS – Islamic Studies	Rec - Recitation contact periods
HIST – History	
ENGL – English	
MATH – Math	
PHYS – Physics	
CHEM – Chemistry	

Third Year – Civil Engineering					
Fifth Semester					
Course Code	Course Name	Credit	Session		
			LEC	LAB	REC
IS 305	Islamic Studies V	1	1	x	x
ME 304	Thermodynamics I	3	3	x	x
CE 301	Fluid Mechanics	4	4	x	x
CE 302	Structural Analysis I	3	3	x	x
CE 303	Hydrology	3	2	3	x
CE 304	Surveying I	3	1	6	x
CE 305	Engineering Statistics	3	3	x	3
Total:		20	17	9	0

Note: The chart and table have taken from Kabul university website. Table shows the curriculum of third year of civil engineering faculty which created in 2004. Obviously, curriculum is faced with lack of practical and laboratory (Mayar, 2016).

Efficiency of Education

University Professor's teaching program to improve the quality and efficiency of education focus on teaching methodology and behavior effects. Since professors not only transfer the specific knowledge but also they are those who push students to the right path of their manner, job career and future goals. Furthermore, the issues which arise from teaching methods of Afghan universities' professors are as teachers absentees time (Ezequiel Molina, Iva Trako, Anahita Hosseini Matin, Eema Masood and Mariana Viollaz, September 2018), lack of teachers' motivation, the rate of teachers turn over, quality education hampered by the lack of qualified teachers (Omidullah Khawary & Sajid Ali, June 19, 2016). And professors don't spend enough time on student's feedback and guiding (Modaser, November 2014). Dr. Radhika Kapur said "Teachers and professors have a direct contribution in quality of education system". Whereas, he provides some consequences points for quality-enhancing of professors' strategy which can solve many problems.

Quality awareness: professors should make certain that students are satisfied with teaching-learning methods

Professional Ethics: according to professional ethics, professors should have probable solutions and flexibility to cope with many problems and challenges that they face during their teaching period. In this case they have to provide equal opportunities for all levels of students to avoid any kind of discrimination.

Using New Technologies in Daily Functioning: Technologies are regard to several benefits for students who would be able to manage lessons and tasks and reduce time-consuming and learn better than old methods.

Working in Teams: Teachers should encourage students to work collaboratively and assign them in group activities and by guiding and directing them to exchange the ideas and perspectives primarily in their job requirements. In this way professors should organize students to take participate in in-class activities and motivate them to not only lesson to the lectures but they have to do some practical tasks.

The promotion of Kabul University teachers from B.A. or B.Sc. to MA or MSc and, likewise, from MA or MSc to Ph.D. has been carried out in two categories (domestic and foreign). The following table demonstrates the number of masters and Ph.D. holders who graduated from reputable universities in 1389 – 1395 sy (Kabul University, 2017).

70 percent of teachers do not meet the standard qualification for teachers in Afghanistan. (Omidullah Khawary & Sajid Ali, June 19, 2016).

Table 2: Faculty members who pursued graduate studies (MA and PhD) in overseas universities				
No	Year	Master	Ph.D.	Short-term programs
1	1382	2	1	15
2	1383	5	2	30
3	1384	19	2	50
4	1385	29	3	67
5	1386	45	3	153
6	1387	35	2	120
7	1388	30	4	130
8	1389	27	5	30

Facilities requirement:

Thirdly, building and compasses are crucial matter in Kabul University. Since, the falling of Taliban students booming to enroll at the KU University has created serious challenges. Including "lack of enough required infrastructures such as classrooms, labs, libraries or other compass facilities like conference hall and gymnasium which has been the result of many years war destruction" (Alexander Jackson & Jorrit Kamminga, May 2011). Besides, after falling of Taliban students have faced with lack of a place where more than 70 or 80 students placed in a small room. However, to reconstruct and equip the university, international assistance has implemented substantial fundraising. For example; Japan as implementing partner with the ministry of higher education funded over 7million dollar for construction of new building for computer science faculty with three-story buildings which equipped with computers and other facilities. There are 550 students it will be double (1000 students) by following building completion (UNOPS - United Nations Office for Project Services, 9 May 2013). As well as by providing shuttle buses through UNOPs project now university staff and research centers are most comfortable in the daily commute.

Conclusion:

"Excellence and values are crucial terms, which need to be taken into consideration to bring improvements in quality and efficiency of education" Maciuk, 2013. Since Kabul University has played significance rolls as academic, politic and ideology which require to work on enhancing education quality. To quality improvement of education at public universities particularly Kabul University should consider three main aspects. First, upgrade the curriculum of departments that is effected by curriculum-based content and curriculum-based concept. Secondly, professors' teaching methods that mostly focus on communication behave, students' encouragement, team working and technology use for better understanding and goals oriented. The last, compass and building construction for students' facility. Consequently, the above strategies would be effective to cope with many challenges and deficiencies which are barrier of quality education at Kabul University. Since Kabul University has the main role among universities in the country can be able to change other public universities' quality education as well.

References

- HamidLayan, P. A. (2013, Dec). Kabul University. *FUSION*, 2. Retrieved from <http://fusion-edu.eu/FUSION/>(n.d.).
- Alexander Jackson & Jorrit Kamminga. (May 2011). Afghanistan Transition and Kabul University. 7-10. Retrieved from www.icosgroup.net
- Ahmad Jawed Samsor. (2016). Modernizing teaching and learning outcome based education (OBE) and student centered learning (SCL). *Higher Education Development Project (HEDP)*, 3. Retrieved from file <http://www.hedp.af/wp-content/uploads/2016/12/OBE-SCL-Plan-10.15.16.pdf>.
- AUAF- International Educator. (2014, JULY- AUG). Revitalizing Education in Afghanistan. *Decads of Devastation*, 25- 26.
- Ezequiel Molina, Iva Trako, Anahita Hosseini Matin, Eema Masood and Mariana Viollaz. (September 2018). The Learning Crisis in Afghanistan. *Results of the Afghanistan SABER Service Delivery Survey* , 4. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/335192333_The_Learning_Crisis_in_Afghanistan_Results_of_the_Afghanistan_SABER_Service_Delivery_Survey_2017

J.Roof, D. (2014). Higher Education in Afghanistan. *FIRE:Forum for International Research in Education*, 2. Retrieved from <http://preserve.lehigh.edu/fire/vol1/iss3/6>

Johanna Annala, Jyri and Marita Makinen. (January 2016). Curriculum in higher education research. *International perspectives on theory, policy and practice*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/290325151_Curriculum_in_higher_education_research

Kabul University. (2004). *Curriculum Content*. Retrieved from <http://ku.edu.af/>: <http://ku.edu.af/en/page/curriculum-4>

Kabul University. (2017). Strategic Plan. 2-3. Retrieved from [http://ku.edu.af/Content/files/KU%20strategic%20plan\(4\).pdf](http://ku.edu.af/Content/files/KU%20strategic%20plan(4).pdf).

Kamminga, A. J. (May 2011). Afghanistan Transition and Kabul University: Winning Minds, Losing Hearts. *International Council on Security and Development (ICOS)*, 7. Retrieved from www.icosgroup.net

Makinen, Johanna Annala & Jyri and Marita. (Jan 2016). curriculum in higher education research. Retrieved from <http://www.researchgate.net/publication/290325151>

Mayar, K. (2016). Modernizing the current Afghan engineering education system. *Purdue University*, 1. Retrieved from https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1840&context=open_access_theses

Modaser, M. (November 2014). Teachers' Questioning and Feedback in Afghan Classrooms. *Karlstat Universitet*, 3-4. Retrieved from <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:840516/FULLTEXT01.pdf>

Omidullah Khawary & Sajid Ali. (June 19, 2016). The causes and effects of English teachers' turnover: A case from Afghanistan. *SAGE- Aga Khan Education Services, Afghanistan*, 21-21. Retrieved from http://www.academia.edu/26307891/The_causes_and_effects_of_English_teachers_turnover_A_case_from_Afghanistan

Prof. A. Hamid Layan. (2013, Dec). Kabul University. *FUSION*, 2. Retrieved from <http://fusion-edu.eu/FUSION/>

Radhika Kapur. (2019 , June). Improving Quality and Efficiency of Education. *JOUR*, 2-6. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/281525024_Quality_Enhancement_in_Higher_Education_Institutions_A_case_study_of_SIMS

Radhika Kapur,. (2019, Jun). Improving Quality and Efficiency of Education. 2-6. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/333660908_Improving_Quality_and_Efficiency_of_Education

University Kabul. (2004). Kabul University's strategic plan. *Kabul University*, 1-2. Retrieved from [http://ku.edu.af/Content/files/KU%20strategic%20plan\(4\).pdf](http://ku.edu.af/Content/files/KU%20strategic%20plan(4).pdf).

UNOPS - United Nations Office for Project Services. (9 May 2013). *Kabul Univeristy to benefit from new building and buses*. Retrieved from UNOPS: <https://reliefweb.int>

¹Лопаткина Л. Е., ²Дегтярева Т.О.

КГУ «Кабинет психолого-педагогической коррекции»

г.Қарағанды, Республика Казахстан

¹учитель-логопед, ²дефектолог

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ С ООП

Главная задача казахстанского образования - обеспечение современного качества образования на основе сохранения его фундаментальности и соответствия актуальным и перспективным потребностям личности, общества и государства. В отечественной специальной педагогике в настоящее время разрабатываются новые подходы к содержанию образования детей с ООП.

Рассмотрим понятие технология, которая определяется как совокупность психолого-педагогических установок, определяющих специальный набор и компоновку форм, методов, способов, приёмов обучения, воспитательных средств.

В настоящее время современные коррекционно–развивающие технологии обучения и воспитания детей с ООП, направлены на развитие и коррекцию психических и физических недостатков детей, способствующие усвоению знаний, умений и навыков, необходимые для повышения их жизненной компетентности состоят из следующих основных методических совокупностей:

1. Технология дифференцированного (разноуровневого) обучения – это технология организации учебного процесса, в рамках которой предполагается разный уровень усвоения учебного материала, в зависимости от способностей и индивидуальных особенностей личности каждого учащегося с ООП. Мы считаем, что целесообразно применять уровневую дифференциацию при изучении сложных тем, чаще всего проверочные разноуровневые работы;

2. Технология индивидуализации обучения - модель организации учебного процесса, при которой: педагог взаимодействует лишь с одним учеником; а один учащийся взаимодействует лишь со средствами обучения.

Индивидуальный подход позволяет ориентироваться на индивидуальные особенности ребенка с ООП;

3. Технология проблемного обучения учащиеся систематически включаются в процесс решения проблем и проблемных задач, построенных на содержании программного материала. На современном уроке ключевым этапом является этап мотивации. Необходимо выдвинуть перед детьми с ООП такую проблему, которая интересна и значима для каждого;

4. Технология проектного обучения используется как в учебном процессе, так и во внеклассной и внеурочной деятельности. Проектное обучение отличается от проблемного тем, что деятельность учащихся имеет характер проектирования, подразумевающего получение конкретно-практического результата и его публичного предъявления;

5. Технология исследовательского обучения характеризуется отсутствием жестких временных и содержательных рамок урока и программы; свободный выбор образовательной области, тематики проекта, траектории деятельности ребенка с ООП под руководством педагога;

6. Личностно-ориентированное обучение приоритетным данную технологию ставит вся школа, где обеспечиваются комфортные, бесконфликтные и безопасные условия для развития и реализации природных потенциалов личности ребенка; Она является целью образовательной системы, а не средство достижения какой-либо отвлеченной цели. Такие технологии называют еще антропоцентрическими;

7. Технология игрового обучения – практика показывает, что уроки с использованием игровых ситуаций, делают увлекательным учебный процесс, способствуют появлению активного познавательного интереса школьников с ООП. Она является средством всестороннего развития ребёнка, его умственных, интеллектуальных и творческих способностей, вызывает положительные эмоции, оживляет жизнь коллектива интересным содержанием, способствует самоутверждению ребёнка с ООП. Игра обучает, развивает, воспитывает, социализирует, развлекает и дает отдых. Но исторически одна из первых ее задач — обучение. В данном контексте игровые технологии применяются для всех категорий детей с ООП;

8. Информационные технологии дают возможность улучшить качество обучения, повысить мотивацию к получению и усвоению новых знаний учащимися с ООП, т.к. у них помимо системного недоразвития всех компонентов языковой системы имеется дефицит развития познавательной деятельности, мышления, вербальной памяти, внимания, бедный словарный запас, недостаточные представления об окружающем мире. Самый распространенный вид ИТ - мультимедийные презентации. Проведение таких уроков требует от учителя специальной подготовительной работы;

9. Технология нравственного воспитания способствует становлению, развитию и воспитанию в ребенке благородного человека, путем раскрытия его личностных качеств. Развитие и становление у учащихся гуманной позиции по отношению к окружающим его людям, развивает самовоспитание. На уроках воспитывается правильное отношение учащихся к сверстникам, обучение «мастерству общения». Данная технология направлена на систематическое формирование у ребенка знаний о нравственном и безнравственном, о добре и зле, о хорошем и плохом, помощь в эмоциональном переживании нравственных ценностей, чтобы те стали личностно значимыми для воспитанника;

10. Здоровьесберегающие технологии – обеспечение учащимся с ООП возможности сохранения здоровья. Важная составная часть здоровьесберегающей работы учителя – используется в целях повышения умственной работоспособности детей, предупреждения преждевременного наступления утомления и снятия у них мышечного статического напряжения, проводятся физкультпаузы, эмоциональные разрядки, зарядки для глаз, минутки для шутки, рефлексии, с соблюдением учащимися правильной осанки. Использование здоровьесберегающих технологий обучения в коррекционной школе позволяет без каких-либо особых материальных затрат не только сохранить уровень здоровья детей с ООП, но и повысить эффективность учебного процесса.

Таким образом, необходимо отметить, что одна и та же технология в руках разных исполнителей может каждый раз выглядеть по-иному. Результаты, достигнутые разными педагогами, использующими одну и ту же технологию, будут различными, т.к. выбор той или иной технологии зависит от многих факторов: личностные качества учителя, особенности контингента учащихся, их

возраста, их общего настроения и психологического климата в классе, от их уровня подготовленности, темы занятия и т.д.

На сегодняшний день существует достаточно большое количество технологий обучения, как традиционных, так и инновационных. Нельзя сказать, что какая-то из них лучше, а другая хуже, но самым оптимальным вариантом является использование смеси этих технологий. Внедрение новых современных технологий должно обеспечивать повышение качества образовательного процесса на основе создания условий для: освоения учащимися обобщенных приемов выполнения различных видов деятельности; организации коррекционно-развивающего обучения; овладения учащимися социально-бытовыми навыками и полезным опытом ведения домашнего хозяйства; активной и интересной жизни в условиях образовательного учреждения, помогая делать учащимся успешные шаги на пути к социальной интеграции.

Подводя итог, нами подчеркивается то, что традиционные и инновационные методы обучения детей с ООП должны быть в постоянной взаимосвязи и дополнять друг друга.

Список использованной литературы:

1. Повышение качества профессионального развития педагога: коллективная моногр. /Под ред. д.п.н. С.Д. Мукановой. Караганда: «Tengri», 2015. — 232 с.
2. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психологическом развитии ребенка. \Вопросы психологии. 1966. №6.
3. Корепанова И.А. Зона ближайшего развития как проблема современной психологии. \Психологическая наука и образование, 2002 -№2, стр.42.
4. Малофеев Н.Н. Специальное образование в России и за рубежом.- М.,1996.

**Купеева Ж.С. –ст. преподаватель,
Омарова А.О. – преподаватель,
Томпиева З.Е. – ст.преподаватель,
Кутимова Л.С. – преподаватель,
Нашарбекова И.С. – ст.преподаватель,
Исина Л.А. – преподаватель.**

*кафедры иностранных языков Карагандинский государственный университет
им .Е.А. Букетова г. Караганда Казахстан*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ В ВУЗЕ

В статье анализируются специалист высокой квалификации. Он обладает «интеллектуальным капиталом», достаточным для того, чтобы передать его следующему поколению студентов. Однако этот «интеллектуальный капитал» не может ограничиваться набором глубоких академических знаний и умений. Преподаватель современного вуза должен быть методически подготовлен, чтобы успешно реализовать центральный вид своей профессиональной деятельности, предусмотренной Федеральными государственными образовательными стандартами нового поколения, — преподавание.

Ключевые слова: Инновация, интеграция, критерия, компетенция, фактор.

В учебном пособии отражены инновационные процессы в системе высшего образования, в том числе: Болонский процесс как интеграция высшего образования в европейское образовательной пространства, реализация компетентностного подхода к образовательному процессу, разработка и внедрение нового поколения образовательных стандартов и программ. Представлена иерархия целей образования, включающая три уровня: личности, специальности и учебной дисциплины. [1, с.85]. На уровне личности определены цели и задачи воспитания и развития студентов; на уровне специальности предложены компетентностная и личностная модели выпускника высшей школы, на уровне учебной дисциплины – компетенции, требования к знаниям, умениям и навыкам учащихся. Раскрыты сущность и структура содержания образования, принципы и критерии отбора содержания профессионального

образования, факторы, детерминирующие содержание высшего образования, учебно-программные документы, отражающие содержание образования, а также содержание воспитания студентов.

Дана характеристика процесса обучения: структура, функции, этапы, закономерности и принципы. Представлена структура учебной деятельности студентов. Рассматривается проблема ее мотивации. Раскрыты сущность и особенности теорий развивающего и личностно-ориентированного обучения.

Особое внимание уделяется вопросам о методах и технологиях обучения, способствующих не только формированию знаний и умений обучающихся, но и развитию качеств личности обучающихся. [2, с.58]. Здесь рассматриваются: классификация методов обучения, методы проблемного обучения, групповые методы решения проблем, игровые методы обучения и методы исследовательского обучения. Особый интерес представляют инновационные образовательные технологии: технология модульного обучения, информационно-компьютерная технология обучения, технологии контекстного и проектного обучения, интегративная технология обучения. Раскрыта методика организации дистанционного обучения: сущность и особенности дистанционного обучения; интеграция очной и дистанционной форм обучения; модель сетевого обучения; [3, с. 89]. сетевое обучение и кейс-технология; Интернет – технологии обучения.

Определены педагогические условия организации образовательного процесса: необходимость создания информационно-образовательной среды учебного заведения, материально-технического и программного обеспечения образовательного процесса, его методического и информационного обеспечения. Раскрываются методики подготовки и проведения всех видов аудиторных занятий: [4, с. 36]. лекций, семинарских и практических занятий, лабораторного практикума; методика анализа занятия. Кроме того, излагается методика организации самостоятельной работы студентов: значение и сущность самостоятельной работы; место учебной задачи в структуре самостоятельной работы; управление самостоятельной работой студентов; методика организации самостоятельной работы; методическое обеспечение и контроль самостоятельной работы студентов. [5, с. 75].

Особый интерес представляют вопросы контроля и оценки учебных достижений студентов: нормативное и методическое обеспечение системы

контроля и оценки качества освоения образовательных программ; методы контроля знаний и умений студентов; методика оценки результатов учебной деятельности; критерии оценки качества освоения основной образовательной программы. Раскрываются психологические особенности студенчества: студенческого возраста; факторы, влияющие на успешность обучения студентов; проблема адаптации первокурсников к условиям вуза; социально-психологическая характеристика студенческой группы; диагностика качеств личности студента. [6, с.58]. Рассматриваются вопросы развития творческого потенциала личности: сущность и факторы развития творческого потенциала личности, структура творческого потенциала личности, понятие креативности, методы развития творческого потенциала личности, методика работы с одаренными учащимися. Большое внимание уделяется проблеме организации производственной практики и научно-исследовательской работы студентов. Определяются их цели и задачи, значение и содержание, способы получения и переработки информации, строится методика организации курсового и дипломного проектирования, анализируются формы организации в высшей школе.[7, с. 52].

В учебном пособии представлен также анализ научно-педагогической деятельности преподавателя вуза: дана общая характеристика деятельности преподавателя, определены основные функции научно-педагогической деятельности, мотивация педагогической деятельности, особенности исследовательской и управленческой деятельности преподавателя. Преподаватель представлен как субъект научно-педагогической деятельности, характеризующийся системой личностных качеств, профессиональной компетентностью и педагогическим мастерством.

Книга предназначена всем тем, кто интересуется вопросами образования и методики преподавания – учителям школ и преподавателям вузов и техникумов, специалистам и руководителям образовательных организаций. Она может заинтересовать и студентов педагогических вузов.

Список литературы:

1. Шарипов Ф.В. Педагогические основы методики преподавания в высшей школе// Международный журнал экспериментального образования. – 2017. – № 5. – С. 111-112;
2. Шаронов Т.В. Будущее высшего образования и академической профессии. Страны БРИК и США. /The Global Future Of Higher Education And The Academic Profession/. М., 2013.
3. Гагарин А. В. Педагогика и психология высшей школы. М., 2010.
4. Громкова М. Т. Педагогика высшей школы. М., 2012.
5. Черникова Т. В. Гуманитарные технологии преподавания в высшей школе. М., 2011.
6. Локк Д. Мысли о воспитании. // Локк Дж. Сочинения в трёх томах: Т. 3. М., 1988.
7. Джуринский А. Н. История педагогики. М., 2000.

Ostafiychuk D.I., Biriukova T.V., Biriukova A.V.*

Higher state educational establishment of Ukraine

Bukovinian State Medical University, Ukraine

**LLC "Yappi Corporate", Ukraine*

INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN MEDICAL OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Objective: обґрунтування міждисциплінарних зав'язків при вивченні біофізики в медичному вузі. substantiation of interdisciplinary connections in the study of biophysics in medical school.

Annotation: в статті розглянуто основні напрями міждисциплінарої інтеграції в медичних вузах. the main directions of interdisciplinary integration in medical universities are considered in the article.

Key words: student, education, міждисциплінарні зв'язки,

The current stage of professional medical training is characterized by a significant increase in the volume, complexity and pace of learning, which is a consequence of the large accumulation of information in science.

`This leads to the emergence of new areas in medicine, disciplines, sections of scientific knowledge, which naturally led to increased requirements for the effectiveness of interdisciplinary integration. The process of interdisciplinary integration in higher medical school includes the consistent study of medical-biological, fundamental, and then specialized disciplines. It should be noted that each subsequent one is based on the previous ones by updating the necessary knowledge, skills, abilities from the previous ones, or there is a subject-oriented learning within the framework of vertical integration. The development of a systematic approach to understanding the nature of the human body, improving the ways of their diagnosis and treatment leads to a significant increase in the requirements for the effectiveness of interdisciplinary integration. Therefore, in modern conditions, the so-called horizontal integration is more effective, which allows for object-oriented learning with the achievement of a higher level of interdisciplinary integration. The advantage of this integration is that the main element of learning technology is the objects of future medical activity. The human body, its functional systems, normal and pathologically

altered organs are the objects around which the disciplines are combined in the module for the purpose of interdisciplinary study of these systems. This technology does not study individual disciplines (biophysics, biochemistry, anatomy, histology, physiology, propaedeutics, clinical disciplines), but at the same time, comprehensively and systematically studies individual functional systems, organs in morphofunctional and semiopathic aspects in normal and pathology. For example, the subject of study in the course of biophysics is the cardiovascular activity and circulatory system of man, which provides the disclosure of the basics of hemodynamics and blood microcirculation, measurement of basic hemodynamic parameters of blood, comparative analysis such as "norm - pathology", and ultimately a module in this discipline provides interconnected disclosure of the anatomical structure of the heart, its physiological functions and biochemical processes, methods of laboratory diagnosis. Therefore, modular learning is a system of progressive learning, or a system of disciplines that provide a comprehensive disclosure of interdisciplinary relationships in the study of a particular organ, system or organism as a whole.

Modern experience shows that the use of these interdisciplinary technologies of physician training can raise it to a qualitatively new level of clinical thinking, able to systematically, comprehensively solve the problems of medical practice at the diagnostic and therapeutic levels based on broad integration of data from various disciplines. The introduction of such technologies is a complex process, because it requires a radical restructuring of curricula, departmental structures, special training of faculty.

Within the domestic methodological system it is possible to determine the methodological requirements for planning and implementation of interdisciplinary integration in the classroom. The main task of interdisciplinary integration is to update, activate previously acquired knowledge, skills, abilities necessary for the full study of this topic when studying a certain topic. Topics of the following disciplines, which will be studied in the future, should be taken into account. Therefore, interdisciplinary integration solves the problem of organically merging a new topic with the previous and subsequent ones, defining logical connections between different disciplines and combining them into a single system.

Methodical planning of interdisciplinary integration is carried out in the following directions: disciplines, sections, themes which are providing, preliminary, basic concerning studying of a theme of the given employment are defined; promising

disciplines, their sections, topics are determined, in which in the future the materials of this topic will be used (the following disciplines); interdisciplinary links are planned, which provide for the integration of the topic under study with previous and subsequent topics of the discipline. It is possible to result the informative form of planning of interdisciplinary integration from a course of biophysics on a theme: «Radioactive decay. Ionizing radiation ». Supporting (preliminary) disciplines: biology and biochemistry - provide basic knowledge of cell structure, its basic elements, biological membranes and processes of transport through them, DNA and confirmatory changes of protein molecules, biochemical processes in the cell, mechanisms of ion formation, radicals, free radicals and etc. The following: biophysics - forms the basic knowledge on the issues of radioactive decay and the action of ionizing radiation, characterizes the types of radioactive decay, determines the influence of the radiation background on the processes of cell division and growth, provides a study of the mechanisms and directions of use of radioactive substances in diagnosis and treatment of diseases. Intra-subject integration: biophysics - diagnostic, surgical and therapeutic methods in medicine: radioactive isotopes are intended for medical and biological research, radioisotope diagnostics, radiation therapy of malignant tumors (in oncology); functional visualization, which consists in the introduction of radioactive isotopes into the body and obtaining a two-dimensional image (scintigraphy); biochemical changes in the body can detect positron - emission tomography; use of ionizing radiation for therapeutic purposes (radiotherapy); destruction of the affected area (tumor) due to high radiation dose (radiosurgery, gamma knife, photon cyberknife); determination of radiation safety standards (dosimetry). The integration direction on this topic between the previous and subsequent disciplines may be the study of changes in the chemical nature of the substance exposed to radiation, damage to molecules (DNA), the interaction of ionizing radiation with water molecules and the creation of free radical forms with high reactivity. molecules, changes in the radiosensitivity of cells (stem, embryonic, epithelial and lymphocytes).

Implementation of interdisciplinary integration involves the search for various methodological forms and methods of its implementation. These can be: lecture, theoretical conversation, solving problems with an interdisciplinary context, seminar, use of tests of integrated content. To achieve the goals of interdisciplinary integration, systematic and consistent implementation of this approach is important, both in the study of theoretical and clinical disciplines.

Literature:

1. Шульгай А.Г., Федонюк Л.Я., Мудра А.Є., Олещук О.М. Міждисциплінарна інтеграція як складова проблемно-орієнтованого навчання у медичному університеті. *Медична освіта*. 2018. № 4. С. 113-116.
2. Микитюк О.Ю., Боєчко В.Ф., Олар О.І. Міжпредметна інтеграція при вивченні медичної і біологічної фізики як фактор формування наукового світогляду майбутнього лікаря / Кредитно-модульна система організації навчального процесу у вищих медичних (фармацевтичному) навчальних закладах України на новому етапі : матеріали доп. Х ювіл. Всеукр. навч.-наук. конф. з міжнар. участю, 18–19 квіт. 2013 р. Тернопіль : ТДМУ, 2013. Ч. 2. С. 602–604.
3. Інтеграція знань у медичній освіті / Гірка В.Д. та ін. *Проблеми безперервної медичної освіти та науки*. № 1 (28) 2018. С. 13-16.
4. Чечотіна С.Ю. Актуальність упровадження міждисциплінарної інтеграції при вивченні фармакології. *Український стоматологічний альманах*. № 4 2013. С. 86-89.
5. Іщейкіна Ю.О. Роль міждисциплінарної інтеграції у мотивації вивчення біофізики і медичної фізики. *Світ медицини та біології*. № 4. 2012. С. 130-131.

Współczesne metody wykładania

Захай Б

III. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Қазақстан

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІН МЕКТЕПТЕ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ

XXI ғасыр ақпараттық технологиялық мәдениет дәуірі. Қазақстан Республикасы ғылыми – техникалық прогрестің негізгі белгісі – қоғамды ақпараттандыру болатын кезеңге аяқ басқалы қашан. Сол алғашқы аяқ басқаннан қазірге уақытқа дейін қоғамды ақпараттандыруда ақпараттық – коммуникациялық технологияны жоғары деңгейде көтеру мәселесі бүгінгі күннің негізгі міндеттерінің біріне айналды. Өйткені әлемді ақпараттық технологиялар арқылы оқыту арқылы ақпараттық бірліктердің білімге айналдыруы арқылы әлемнің жүйелік - ақпараттық бейнесін оқушылардың шығармашылық қабілеттері мен құндылық бағдарларын дамыту арқылы қалыптастыруды көздейтін, адамның дүниетанымының құрамдас бөлігі болып табылатын интеллектуалды дамуды қалыптастырудың бір жолы болып табылады.

Білім беру жүйесін ақпараттандырудың негізгі бағыты-XXI ғасырдың талаптарына сәйкес қоғамды дамытудың жоғары тиімділікті технологияларына сүйенген жаңа білім стратегиясына көшу. Оқыту мақсаттары мен міндеттеріне білім беру, біліктілік пен дағдыны қалыптастыру, тәжірибе алмасу, алынған білім, біліктілік пен дағдыны тексеруді жалпылай жатқызамыз. Электрондық оқыту жағдайында осы мақсат-міндеттерге жету келесі электрондық оқыту түрлері мен жабдықтарының көмегімен іске асырылады. Оқыту мазмұнының құрамына әрдайым теория, білімді тәжірибелік бекіту және білімді тексеру кіреді. Электрондық оқытудың әдістемелік оқыту моделінде оқыту құралдарының орын алуы өзгерді. Олар оқыту құрылымы мен мазмұнының әдістерін және оқытудың формаларын анықтайды. Енді бүгінгі күнде электрондық оқыту шеңберінде жиі қолданылатын оқыту әдістері мен формаларына тоқтала кетейік. Электрондық оқытудың әдістеріне топтық әдіс және жеке-дара оқыту әдісі жатады. Бұларды кеңінен тарған оқыту формаларына жатқызуға болады. Баланың оқуға деген қызығушылығын ояту, белсенділігін

арттыру үшін оқытудың тиімді тәсілдерін араластырып оңтайландыру әрбір мұғалімнің алға қойған мақсаттарының бірі. Сонымен қатар оқытудың әртүрлі тәсілдерін меңгеру, оқушыға когнитивті білім берудің әртүріне қатыстыру, оны дамытудың әдіс тәсіл, жаңа технологияны меңгеру талаптар қойылады. Мұғалім баланың жас ерекшеліктерін ескере отырып сабақты жоспарлап әрбір балаға қол жетімді ақпараттық технологияны пайдалану оқушыларды дамытудың негіз болып табылады. Қазіргі заманда электрондық технологияны сабақта қолдану арқылы оқушылардың оқу барысына қалай әсер етеді. Мұғалімнің даму деңгейі оқушыға тікелей әсер ету мүмкін. Сондықтан мұғалім өз білімін үнемі жетілдіріп отыру керек. Оқушылар әрдайым мұғалімнен жаңалық күтеді. Мұғалімдер заманнан қалыспай соңғы үлгідегі ақпарат технологияларды сабақта үнемі қолдансақ оқушылардың оқуға деген қабылет мен қызығушылық артып оқу үлгеріміне жақсы жағынан әсер етеді. Сабақты түсінікті, қызықты үйрету арқылы сабаққа зерттеулер жүргізіледі және оны талдай келе әрбір баланы білім дағды іскерліктерін тең дамыту үшін электрондық технологияны пайдалана отырып баланың жағымды оқыту ортаны орнату арқылы оқушыларды түгел қамтип дамыта алатаны көрінді. Электрондық технология құралдар оқытудың ажырамас бір бөлігі және оқытудың нәтежелі болудың барлық жағдайын қамтамасыз етеді. Онлайн құрал оқытудың дидактикалық талаптарына сәйкес құрастырылған, компьютер немесе басқада технологиялардың да көмегімен оқушыларға жете алатындай оқуға арналған құрал. Сабақта әр бір баланы өзіне сенімді, алға қойған мақсатына жетуге үйрету, шығармашыл адам болу әрекет оқу тәрбие кезінде орындалады. Әр бір баланы дамытудың негізі олардың жас ерекшелік, психология, жеке тұлғаның қарастыра отырып шығармашыл белсенділігін арттыратын, өзіне сенім орнататын оқу болып табылады. Оқушылар білімді дайын түрінде емес өзара бірігіп, шығармашыл зияткерлік тәсілдерді әрдайым үйрену олардың ойлау қабылет одан әрі дамиды. Оқыту құралдарының негізгі мақсаты белгілі бір мақсаттарға қол жеткізу үшін оқушылардың сабақтағы іс әрекетін ұйымдастыру. Оқыту құрал арқылы сабақ барысында дұрыс ұйымдастырылуына байланысты керекті біліктілікті, шеберлікті, дағдыны қалыптастыруға болады. Мұғалімнің әрбір оқыту құралының дидактикалық мүмкіндіктерін білуіне байланысты оқу процесінің маңызы арта түседі. Сабаққа электрондық технологияны пайдалануда нені ескеруге болады? Оқушының зияткерлік коэффициент көрсеткішіне сәйкес

болса, сурет, дыбыс, бейне деректер, қызықты деректермен, сілтемелер, анықтама сөздіктер, сабақпен байланысқан ойындар, сабаққа қатысты мәліметтер, ойлау қабылетін арттыратын шығармашылық тапсырмаларды мұғалім электрондық технологияны қолдануда пайдалануға болады. Электрондық оқыту барлық негізгі функцияларды, теориялық материалдарды көрсету, бірінші білімді алып қабылауды көрсету, өзіндік білім алудың жаттығулары мен бақылау көрсеткіштерін қамтамасыз етеді. Дидактикалық цикл үрдісін бірыңғай компьютердің көмегімен оқу үрдісін ұйымдастырып, оқушылардың білім алуда уақыттарын үнемдеп, автоматты түрде дидактикалық циклі бір ғана жұмыспен – электрондық оқулықпен орындайды. Компьютерлік диалогтық қатынас арқылы оқыту үрдісін жаңартылады. Мультимедианың әдістемелік күші оқушыны дыбыспен, көрермендік бейнемен тез қызықтырып, ақпараттық және көңіл күйіне де көмек береді. Бұрын дәстүрлі оқыту технология бойынша оқытуда оқушылар сабақты орташа қабылдайтын ал электронды технологияларды пайдалану арқылы сабақты барынша мазмұнды түсіндіріледі, техникалық сызықтық пішіндік көріністерді шынайы көрсетіп түсіндіре алу оқушылардың назарын аударуда және ойлау қабылетін арттыруда неғұрлым тиімді екенің көрсетті. Оқушыларды оқытуда электронды құралдарды пайдалану арқылы мұғалімдерде қандай өзгерістер кірді. Оқушылар сабаққа қатысу жиіленді, мұғалімдердің үйрету әдістері жаңартылды, Оқу сапасы артылды, мұғалімдердің жұмыстары жеңілдетілді.

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан өз дамуында алға жаңа серпіліс жасау қарсаңында» 2006 жыл.
2. Қазақстан Республикасының «Білім жөнінде Заңы». 1999 жыл.
3. «2005-2010 жылдары Қазақстан Республикасында білімді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы»
4. Бөрібеков Қ.Қ. «Қазақстан Республикасында техникалық және кәсіптік білім жүйесі жүйелі шараларды қабылдауға мұқтаж». Алматы, 2006 жыл.
5. Қазақстан және ТМД елдеіндегі білім беруді ақпараттандырудың IV Халықаралық форумының ғылыми мақалалар жинағы (18-19 бет. 38-39 бет. 118-119 бет. 460-461 бет).
6. www.edu.gov.kz

Lecturer Tleumetov B.T.

Karaganda State University named after Y.A.Buketov, Kazakhstan

CHINESE VOCABULARIES AND MODERNITY

Chinese dictionaries meet all these conditions: after all, the first Chinese dictionaries were compiled as far back as the 3rd century BC . The diverse world of words is inseparable from the world of things, ideas. In describing the vocabulary of a language of a certain period, the reader is presented with the era itself, with its material culture, economy, ideology and statehood, science and art, expressed in words. Changes in concepts entail changes in vocabulary. Updating the lexical composition of the language makes it necessary to compare the content of new dictionaries and existing ones.

The relevance of the dictionary depends on the composition of the dictionary. Authors should be aware of the swiftness of the pace of updating the vocabulary of the national language due to the appearance of special terms, various neologisms.

The objective disadvantage of all existing dictionaries is the inevitable lag from life, the dictionary author is not able to add all the latest neologisms to it. Terms included in the language during the compilation and subsequent stages of the preparation of the dictionary. On the other hand, it is necessary to say that in the stream of life, in its continuous process, not all new words become common and therefore not all of them will enter the vocabulary of the language.

The above fully applies to the Chinese dictionaries. At the same time, there is a feature that distinguishes Chinese dictionaries from the vocabulary of other languages. It lies in the fact that the greatest difficulty for compilers of Chinese dictionaries of all types is not covering the maximum number of words of the national language (although this task is not simple), but their most optimal arrangement for readers. After all, we are talking about words dressed in an unusual hieroglyphic form for the eye. The number of these words reached 50 thousand; they were signs that did not repeat each other, some of which were no longer used. It was still necessary to separate the “grains from the chaff” so that unnecessary characters do not fall into the dictionary. The third and no less difficult, in our opinion, problem is the search for the

variants of the most simple and convenient reading of these hieroglyphs. For more than one century, new generations of Chinese lexicographers have been fighting over these questions, when the snowball principle inevitably works – the more hieroglyphs become, the harder it is to memorize them. Nevertheless, the Chinese dictionaries, having gone a long way of development, having adapted to the realities of the XXI century, are successfully functioning in our days. And apparently, will remain viable even with the seemingly unbelievable version – the transition of China from hieroglyphic to alphabetic writing. However, in Taiwan and in China itself, computers are already successfully mastering hieroglyphics.

The most ancient works on Chinese lexicography belong to the III century. They were drawn up according to the principle called analytic, that is, by categories of subjects. The oldest dictionary of this system is 尔雅 Ěr yǎ. Its name translates as «you, your», «Elegant, correct.» There is a lot of controversy regarding the authors dictionary. Some scientists call the name of the Chinese lexicographer Zhou Gong, others consider the authors of the vocabulary of Confucius pupils or the Teacher of the Chinese nation to be the authors of the dictionary. In recognition of and respect for the written sign Chinese scholars have included the “Эр’я” dictionary in the list of 13 classical canons of Confucianism. Yu. V. Rozhdestvensky, a Russian scientist, places the “Эр’я” not just as a dictionary, but as an explanatory dictionary of his time, an encyclopedia of that period. The point of view of Yu. V. Rozhdestvensky is supported by Chinese scientists, as well as the English linguist S. Kuling, who subdivided the “Эр’я” dictionary into 3 volumes, which included 19 categories of subjects with commentaries. The creator of such a system of reading words is the Chinese scientist Sun Yang.

At first this way of reading is called (反 fǎn, and then a sign was added to it (切 qiè) . The dictionaries of the analogical system played a role in the development of the system of Chinese lexicography, but time put forward its own requirements, which they could not fulfill.

For the first time in the history of Chinese lexicography, a dictionary was created where words were located not according to their meaning, but depending on the shape of the sign. Hieroglyphs were classified according to the so-called “keys”, the basic, common to a number of words elements. Xu Shen called them (部 bù), and

the system itself was called 部首 检字法 Bù shǒu jiǎn zì fǎ. Xu Shen first introduced the classification of hieroglyphs into 6 categories 六 書 (Liù shū):

1. 象形子 Xiàngxíng zǐ. Iconic pictogram. Signs-drawings, which are the most ancient hieroglyphs. The combination of the image of the moon and the sun gives the concept of bright ' , ' light ' – 明 Míng

2. 指事子 Zhǐ shì zǐ. Indicative. This category of hieroglyphs symbolizes rather than draws the subject.

3. 转住子 Zhuǎn zhù zǐ Modified. This category of hieroglyphs is formed by modifications of already known hieroglyphs to give them a new meaning.

4. 假借子 Jiǎ jiè zǐ. The borrowed category of consonant hieroglyphs.

5. 会意子 (Huìyì zǐ). Ideographic, is a complex signs, composed of simple, each of which, as it were, retains its value in the composition of complex.

6. 形声子 (Xíngshēng zǐ). Picture phonetic category, complex hieroglyphs, in which the semantic meaning is conveyed by one part, the other part indicates the reading of the hieroglyph.

The main part of the new words falls into the pictorial-phonetic category, because the scheme proposed by Xu Shen, turned out to be the most optimal for designating the neologisms that arose, terms, borrowings.

For the first time in the name “Kangxi Zidian”, hieroglyphs were used to denote the word “dictionary”. All subsequent dictionaries in their names had these hieroglyphs that now became familiar to the Chinese 字典 Zìdiǎn. The number of keys in it ranged from 542 to the usual Sinologists 214.

Phonetic dictionaries have received a new life. The Chinese adopted such a system of dictionaries, where the transcription of hieroglyphs is given in letters of Latinized Chinese alphabet 拼音字母 Pīnyīn zìmǔ. In favor of dictionaries built on « Pīnyīn zìmǔ » played and the fact that they were based on the norms of the Peking dialect of the Chinese language, understandable to the absolute majority of the population. «Pinyin» firmly entered the lexicographical practice of China and is gradually becoming the most widespread. During the period of Deng Xiaoping's reforms and the “open door policy”, the romanized alphabet received a big impulse for further popularization; China received foreign investment. The letters of the Chinese alphabet, on the basis of which the pinyin tszyma is built, most accurately convey the

sounds of Chinese speech, are assimilated more easily than other alphabets and hieroglyphs-signs. The use of Latin letters for the transcription of Chinese words is not new, it was proposed by Christian missionaries as early as the 18th century, but did not have much success, since at that time the alphabet did not reflect the true sound Chinese words. The «Pīnyīn zìmǔ» includes additional letters that most accurately reflect the sound of hieroglyphs and which at that time were not in the Chinese alphabet. In the future, attempts were also made to introduce the transcriptional system of English linguists Wade and Giles, but this system was not widely used. The generally accepted Russian transcription of the Chinese language is the so-called “Palladium transcription”, which was successfully used in the preparation of Chinese textbooks language, in the «Chinese-Russian dictionaries» until the seventies of the twentieth century. Russian and Soviet scientists have done a lot in the preparation of the Latinized alphabet for the Chinese language. They are N. Ya. Bichurin, V. P. Vasiliev, O. O. Rosenberg, V. M. Alekseev, A. A. Dragunov, N. S. Kolokolov, I. M. Oshanin, and others. In the latest dictionaries, published in China in the late 90s. The twentieth century focuses on the phonetic structure, they also use keys as an auxiliary system. Apparently, such a combination and in such an order will accompany Chinese dictionaries up to a complete transition to the phonetic, in our opinion, the most optimal system for building Chinese dictionaries, which through one of the world's oldest writings concentrates a body of knowledge of the Chinese nation, its spiritual and cultural values. The PRC government, having thoroughly analyzed the situation, taking into account the increased world interest in the Middle Kingdom, is implementing the concept of “soft power” in foreign policy, skillfully combining advanced hi-tech computer technologies with high-hum high humanitarian technologies, it promotes the achievements of culture, art, sport, traditional medicine of China. An important component of China’s “soft power” concept is worldwide system of Confucius Institutes, whose main task is to spread the Chinese language, Chinese culture, the Chinese economic model.

Currently, in connection with the development of computer technologies and systems for processing natural languages, electronic Chinese dictionaries are becoming more common. Along with the dictionaries developed and special programs for the recognition of Chinese characters. Many smartphones, i-Pod, tablet computers are equipped with special programs that allow you to enter hieroglyphs using touch-sensitive stylus. In computer systems, both when typing and when searching for

hieroglyphs, the principle of addition works when the user enters the phonetic transcription of the hieroglyph using “pinyin” and receives all the hieroglyphs beginning with this initial. The user must select the correct option from the set presented. In another case, the user writes a hieroglyph with a mouse on a computer screen using a set of features, and a computer program gives him or her a different continuation option with each new feature. In Chinese electronic dictionaries are stored not only all translation options, but also a list of stable expressions in which this hieroglyph is found.

Many electronic dictionaries are equipped with a sound reading function that helps the researcher to clearly represent the tone pattern of the word, denoted by a hieroglyph. Some dictionaries divide complex hieroglyphs into simple ones and are equipped with animation showing the sequence of writing features in a hieroglyph. There are dictionaries that reach the consumer in the form of programs, ready to install on your computer. But there are more simple dictionaries, for the use of which only sufficiently high-speed Internet access is necessary, since all operations

committed online. At the same time, the user can create his personal section on the dictionary page, where all the words he has ever ordered will be stored. Market development and software localization in the field of Chinese is developing dynamically, and specialists in this industry improve their skills at the junction of Chinese, Sinology and applied linguistics. Thus, the advantages of electronic dictionaries created with the help of modern high-tech technologies cannot be overestimated: this is both time savings and greater clarity in the process of cognition. However, electronic dictionaries can be considered only as an additional toolkit in the work of a sinologist – in fact, the first steps in Chinese are inseparable from traditional paper dictionaries.

Literature

1. Amirova, TA The history of linguistics: studies. Manual for university students implementing a linguist. And filol. Educate programs / T. A. Amirova, B. A. Olkhovikov, Yu. V. Rozhdestvensky; by ed. S. Goncharenko. 6th ed., Sr. M.: Academy, 2014. 670, [1] p.
2. The Large Sino-Russian Dictionary of the Russian graphic system: 4 tons / comp. Under the arm., ed. [and from foreword]
3. Gorelov, V.I. Lexicology of Chinese

Language: Education, 2016. 216 p.

4. Liang, S.P. Cultural studies of China: study.- method. Manual / S. P. Liang, J. V. Shmarova, E. A. Yushina; Zabayk. State ped. Un-t them.

N. G. Chernyshevsky. Chita: Publishing House ZabGPU.

5. How not to get lost in the Chinese dictionaries: the initial level: a modern integrated approach to the independent study of any foreign language / [comp. M.A. Shenshin].

M.: AST: East-West, 2015. 119 p.

6. Reference of the Sinist: the initial level / [comp. T. I. Prokofieva]. M.: AST: East-West, 2017. 221 p .; 17 cm.

Мапиева Шынар, Абеуханова Айжан

*Семей қаласы, №22-жалпы орта білім беретін мектеп-лицейдің
математика пәні мұғалімдері*

МАТЕМАТИКА САБАҚТАРЫНДА ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ БАҒАЛАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Тәуелсіз елді өркениетті әлемге танытатын, дамыған елдер қатарында терезесін тең ететін күш-білім және білімді ұрпақ. Қазіргі қоғамның өзекті мәселелерінің бірі- әлеуметтік, экономикалық өзгермелі жағдайларда өмір сүруге дайын болып қана қоймай, сонымен қатар оны жүзеге асыруға, жақсартуға игі ықпал ететін жеке тұлғаны қалыптастыру.

Мұндай тұлғаға қойылатын бірінші кезектегі нақты талаптар шығармашылық, белсенділік, жауаптылық, терең білімділік, кәсіби сауаттылық. Бұл талаптарды жүзеге асыру үшін оқушы білімін бағалауда мүлдем жаңа бағытта жұмыс істеу қажеттілігі туындайды. Осы қажеттілікті шешу жолдарының бірден-бір жолы оқушы білімін критериалды бағалау жүйесі бойынша сараптау.

Критериалды бағалау жүйесінде ең маңызды нәрсе – оқу процесінің өзі, сол арқылы оқушы өзін-өзі бағалауды үйреніп, өз білімінің артықшылықтары мен кемшіліктерін көріп, әрі қарай қалай даму керектігін түсінеді, яғни бұл жүйеде оқушының қалай жұмыс жасағаны, қалай ойлағаны бағаланады. Бағалауды өткізу үшін, оқушылардың нені білетіндігін және не істей алатындығын анықтау қажет. Критериалды бағалау технологиясы оқушы бойындағы үрейленуді басады және мұғалімді «төрешілік» қызметінен босатып, оқушы бойында өзін-өзі бағалау, өз іс-әрекетіне баға беру, жауапкершілік қабілетінің дамуына ықпал етеді. Критериалды бағалау жүйесі бұрынғы бағалауға қарағанда қалыптастырушы және жиынтық бағалаумен ерекшеленеді. Дәстүрлі бағалауда оқушының жетістігі басқа оқушы жетістігімен салыстырмалы түрде бағаланып келді. Мұғалім оқушыға жауап бергені үшін немесе сабақ оқымағаны үшін баға қоятын. Сонда оқушы қаншалықты әділ баға алғанын білмейтін. “Бағалауға” дәстүрлі оқыту жүйесінде оқушылардың білімін тексеру үшін деген жауап беріледі. Өйткені мұнда бағалауды мұғалім тарапынан

оқушының білім деңгейін анықтау деп қарастырылады. Осы тұрғыда мұғалімдер оқушыдан берілген сұрақтарына ауызша жауап алу немесе тест, диктант, бақылау алумен шектеледі. Бұл жерде “бағалау ” ұғымы баға қою ретінде қабылданады.

Бағалаудың жаңа әдісінде оқушы бағаны қандай критерийлер бойынша алғанын, келесі сабақтарға қандай критерийлерге көңіл бөлу керектігін ұғынады. Бұл жүйеде оқушының нәтижесімен бірге іс-әрекеті де бағаланады. Одан басқа оқушыларды бағалауда мұғалім түрлі әдіс – тәсілдерді қолдана алады. Бүгінгі күнде халықаралық деңгейде бағалаудың жаңа түрлері анықталды. Негізінен бағалаудың екі түрі көрсетілген: оқыту үшін бағалау (формативті) және оқу үшін бағалау (суммативті). Тағы бағалаудың ішкі, сыртқы және мұғалімнің бағалауы сияқты түрлері кең тараған. Оқыту үшін бағалау — бұл білім алушылар өздерінің оқудың қандай сатысында тұрғанын, қандай бағытта даму керек және қажетті деңгейге қалай жету керек екендігін анықтау үшін оқушылар және олардың мұғалімдері қолданатын мәліметтерді іздеу және түсіндіру үдерісі.

Оқыту үшін бағалауда оқушылар өздерін-өздері, сыныптастар бір-бірін, критерияды бағалау арқылы жүргізіледі. Өзін-өзі бағалау нәтижесін мұғалім бақылау арқылы жиынтық баға ретінде оқу журналына баға қояды. Оқуды бағалаудың мақсаты, керісінше, оқушы қазіргі уақытта не оқып білгенін жинақтау болып табылады. Ал оқу үшін бағалау оқушыларға қорытынды, немесе формативті бағалау нәтижесінде жиынтық бағаны қояды. Жиынтық немесе суммативті баға бағалаудың ішкі түрі, оған бағалау сараптық жұмыс, бақылау жұмысы, диктант, мазмұндама, шығарма, өзіндік жұмыс, мәтінмен жұмыс жатады. Ал сыртқы бағалауға ОЖСБ, ҰБТ, олимпиадалар, ғылыми жобалар, т.б. Бүгінгі таңда бағалау барысында критерийлік және өзін-өзі, бір-бірін, тобын бағалау жүйесін қолдануды өзекті деп санаймын. Формативті бағалау ата-аналар, мұғалім және оқушыларға ашық, түсінікті және нақты болады. Оқушы өзін-өзі бағалаған кезде өздері нәтижеге мүдделі болады. Білім ордасы оқушыларға тек қана білім беріп қана қоймай, сонымен бірге оқушылардың білімін бағалау, оқушыларды алға ұмтылуға ынталандыру орталығы болып табылады. Ал, оқушының дұрыс қалыптасуындағы шешуші рөлді бағалау атқарады деп ойлаймын.

Бағалау - одан арғы оқу туралы шешімді қабылдау мақсатымен оқытудың нәтижелерін жүйелі түрде жиынтықтауға бағытталған қызметті белгілеу үшін

қолданылатын термин. «Бағалау»термині жақын отыру дегенді білдіретін латын сөзінен шыққандығы кездейсоқ емес, себебі бағалаудың негізгі сипаты бір адам басқа адамның не айтып, не істегенін немесе өзін -өзі бақылау жағдайында өзінің дербес ойлауын, түсінігін немесе тәртібін мұқият бақылауы болып табылады. Бағалауды өткізу үшін оқушылардың нені білетіндігін және не істей алатындығын, сонымен қатар олар қандай қиындықтармен кездесуі мүмкін екендігін анықтау қажет.

Көкшеева З.Т,

*профессор Каспийского государственного университета технологий и
инжиниринга им.Ш.Есенова (Ақтау - Казахстан)*

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ЭТИКА ПЕДАГОГА

Профессиональной этикой в общем называют кодексы поведения, обеспечивающие нравственный характер тех взаимоотношений между людьми, которые вытекают из их профессиональной деятельности. А педагогическая этика является самостоятельным разделом этической науки и изучает особенности педагогической морали, выясняет специфику реализации общих принципов нравственности в сфере педагогического труда, раскрывает её функции, специфику содержания принципов и этических категорий. Также педагогической этикой изучается характер нравственной деятельности учителя и нравственных отношений в профессиональной среде, разрабатываются основы педагогического этикета, представляющего собой совокупность выработанных в учительской среде специфических правил общения, манер поведения и т.п. людей, профессионально занимающихся обучением и воспитанием. На педагога возложена ответственная миссия: не только обучать, но и воспитывать новое поколение. Потому важной составляющей профессиональной культуры современного педагога, на наш взгляд, является его духовно-нравственная культура и этика[1]. Сейчас говорить об этической стороне профессиональной культуры педагога как никогда актуально, так как успешно решать сложные задачи, поставленные реформой общеобразовательной и профессиональной школы, может лишь тот учитель, который олицетворяет собой образец высоконравственной личности. Именно культура и высокая нравственность делают педагога личностью. «Этика – философское учение о морали, её развитии, принципах, нормах и роли в обществе; совокупность норм поведения» (С.И. Ожегов).

В.А. Сухомлинский подчеркивал, что учитель становится воспитателем, лишь овладев тончайшим инструментом воспитания - наукой о нравственности, этикой. Без знания теории морали сегодня не может быть полноценной

профессиональная подготовка учителя. Успешно решать сложные задачи, поставленные реформой общеобразовательной и профессиональной школы, может лишь тот учитель, который олицетворяет собой образец высоконравственной личности[2]. Нравственность учителя, моральные нормы, которыми он руководствуется в своей профессиональной деятельности и жизни, его отношение к своему педагогическому труду, к ученикам, коллегам – все это имеет первостепенное значение для духовно-нравственного развития и воспитания обучающихся. Педагогическая мораль требует от учителя доброжелательного отношения к замечаниям родителей в его адрес. Требовательный к себе учитель с развитой самокритикой всегда найдёт в замечаниях родителей нечто полезное. В конечном итоге родители должны оценивать и положительные качества педагога. Выделение в системе нравственных отношений подсистему «учитель – родители-учащихся» исходит из того, что семья является бесспорно важнейшим источником формирования нравственных позиций ребёнка, закрепления его нравственно-психологических установок. В семье у ребёнка формируются начальные представления о цели и смысле жизни, ценностные ориентации, нравственные и социальные потребности и т.д. Поэтому учитель должен знать, какие нравственные представления сформированы у ребёнка, в каких условиях происходило это формирование. Педагогу важно наладить контакт с родителями учащихся, сделать их союзниками в деле воспитания. В оптимальном варианте педагог должен стать частью семейной микросреды, а родители ученика – частью его школьной микросреды[3]. Элементы педагогической этики появились вместе с возникновением педагогической деятельности как особой общественной функции. Философами античного общества в своих работах высказывались некоторые суждения по вопросам педагогической этики. Например, Демокрит говорил о необходимости соотносить воспитание с природой ребёнка, об использовании детской любознательности как основы учения, о предпочтении средств убеждения над средствами принуждения; Платон исповедовал идею необходимости подчинения детей воле воспитателя и постоянного контроля за ними, высокой оценки послушания и использования методов наказания при неповиновении; Аристотель считал воспитание делом государственной важности; но только Квинтилиан впервые поставил вопросы педагогики на профессиональном уровне – его рекомендации представляли собой обобщение

педагогического опыта, предостерегали педагога от использования принуждения, апеллировали к здравому смыслу и заинтересованности ребёнка в процессе учёбы и её результатах. Немецкие просветители, такие как Дистервег, более глубоко конкретизировали требования к учителю и критиковали изолированное от общества воспитание[4]. Педагогическая этика рассматривает сущность основных категорий педагогической морали и моральных ценностей. Моральными ценностями можно назвать систему представлений о добре и зле, справедливости и чести, которые выступают своеобразной оценкой характера жизненных явлений, нравственных достоинств и поступков людей и т.п. К педагогической деятельности применимы все основные моральные понятия, однако отдельные понятия отражают такие черты педагогических воззрений, деятельности и отношений, которые выделяют педагогическую этику в относительно самостоятельный раздел этики. Среди этих категорий – профессиональный педагогический долг, педагогическая справедливость, педагогическая честь и педагогический авторитет. В профессиональной педагогической этике нравственные чувства учителя рассматриваются как эмоциональная сторона его духовной деятельности, характеризующая наряду с убеждениями субъективную моральную позицию по отношению к профессиональной деятельности и участникам воспитательного процесса. Нравственные чувства выступают как средство формирования личности и как одна из задач нравственного воспитания[5]. Для понимания роли этических знаний в профессиональном становлении педагога, необходимо учитывать такое понятие как нравственное сознание. Профессиональная педагогическая этика определяет нравственное сознание педагога как совокупность этических знаний, нравственных взглядов, убеждений, чувств и потребностей, отражающих моральное отношение в сфере профессиональной педагогической деятельности. Педагогическая этика рассматривает нравственные убеждения как моральные знания, которые стали нормой поведения педагога, его собственной позицией в системе отношений к обществу, своей профессии, труду, коллегам, воспитанникам и их родителям. В процессе обучения в вузе будущему педагогу необходимо осознать сущность нравственности, получить сведения о её содержании и функционировании в обществе, системе её требований и санкций за отклонение от установленных норм, овладеть умением сравнивать собственные нравственные нормативы с профессиональными, социально

значимыми, корректировать свою нравственную позицию. Формирование и развитие нравственного сознания, попытки сделать его органичным, неотъемлемым свойством своей личности требуют от педагога не только знаний, но и постоянной, в течение всей трудовой деятельности и жизни, работы над собой. Следовательно, этические знания, нравственные убеждения и чувства, сливаясь, и обогащая друг друга, отражают специфические черты нравственного сознания, формируемого в педагогической среде, и являются фундаментом педагогической нравственности, которая развивается и совершенствуется в процессе сложной нравственной практики[6]. Раскрыть учащимся красоту человеческих поступков, научить отличать добро от попустительства, гордость от спеси может только тот учитель, чьи нравственные установки безупречны. Без знания теории морали сегодня не может быть полноценной профессиональная подготовка учителя. Педагогическая этика должна обратить особое внимание на сущность и специфику индивидуального нравственного сознания учителя. Учитель участвует в процессе воспроизводства нравственного сознания личности не только индивидуально, но и через педагогический и ученический коллективы, через родительскую общественность. В данном случае он выступает как концентрированный носитель общественной морали. Нравственность учителя, моральные нормы, которыми он руководствуется в своей профессиональной деятельности и жизни, его отношение к своему педагогическому труду, к ученикам, коллегам – всё это имеет первостепенное значение для духовно – нравственного развития и воспитания обучающихся.

Литературы:

1. В. Писаренко, И. Писаренко. *Педагогическая этика*. Минск, 1986
2. И. Чернокозов. *Профессиональная этика учителя*. Киев, 1988
3. Азаров. *Искусство воспитывать*. М, 1978
4. Я. Котигер, В. Чамлер. *Педагогическая этика*. Кишинев, 1984.
5. В. Писаренко, И. Писаренко. *Педагогическая этика*. Минск, 1986.
6. И. Чернокозов. *Профессиональная этика учителя*. Киев, 1988.

Профессор Көкшеева З.Т.,
«Педагогика және психология» магистрі Бисенғалиева Ж.Т
Ш. Есенов ат. Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті,
(Ақтау, Қазақстан)

ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУ ПСИХОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шешімдерді қабылдау мәселесін барлық психологтар басқарудың орталық мезеті деп есептейді. Дәл осы өлшем бойынша еңбек процесіндегі: басшы және бағынушы атты негізгі рөлдер анықталады. Шешім жоспарлауда, ұйымдастыруда, мотивацияны басқаруда, қадағалауда және т.с.с қолданылады. Шешім қабылдау бұл - проблеманың езілуін, бара-бар мақсаттың қойылуын және аталмыш мақсатты жүзеге асыруда қолданылатын құралдардың іріктелуі.

Соңғы жылдары басқару мәселері және оны тәжірибеге енгізу үшін шешімдерді қабылдаудың идеясы жиі қолданылуда. Шешім қабылдау бұл – проблеманың сезілуін, бара-бар мақсаттың қойылуын және сол мақсатты жүзеге асыру құралдарын іріктеуді болжайтын күрделі ой процесі. Шешімдердің қабылдануын барлық саладағы психологтар басқарудың орталық мезеті екендігін мойындайды. Дәл осы өлшем бойынша басшы мен бағынушының еңбек процесіндегі рөлдері анықталады. Шешім іс-әрекетті жоспарлауда, ұйымдастыруда, мотивацияны басқаруды, қадағалауда және т.б. жағдайларда қолданылады. Басқарушы шешімдер ой процесімен қатар басшының тұлғасына да әсер етеді. Алайда адам шешімдерді әрдайым саналы қабылдай бермейді. Әр салаға қолданылатынына қарамастан, шешім қабылдау проблемасы бір позициядан қаралады. Себебі, адамдардың экономикалық саяси, әлеуметтік, техникалық және өз ісінің шешімдерінің түйінін шешілудегі тәртібін көреміз. Осы методологиялық міндеттерді шешуге шешімдер қабылдау теориясы көмектеседі. Кез келген ғылым белгілі бір объектінің негізінде пайда болып, басқа пәндермен байланысты болады. Сондықтан қабылданатын шешімдер операцияларды зерттеулермен, кибернетика және жасанды интеллектімен тығыз байланысты. Шешімдер қабылдау жетекшінің

ақпаратты өзінен өткізуінің орталық процесі десе де болғандай. Шешімдердің ұйымдастыру (дайындау), талдау және бекіту сияқты үш кезеңін айқындауға болады.

Басқару психологиясында шешімнің қабылдану мен оған жетудің критерийлері мен стратегиясына әсер ететін жолдардың зерттелінуі маңызды әдістемелік мақсат болып табылады. Мұндай факторлар: міндеттерді алға қою, оның құрылымы және сипаттамасы. Оның жаңалық дәрежесі: мағлұматтардың зәрулігі мен оның қажеттігі, бұған әрине мағлұматтардың құндылығы мен маңыздылығы; шешімдер қабылдау әдісі, уақытша регламентация; жауапкершілік дәрежесі мен тәуекел; сыртқы әсерлер қарама-қайшылығының ықтималдылығы, басшының тұлғалық сапалары енуі тиіс.

Жүйелі позициядан қарағанда мағлұматтарды талдау, шығару және шешім қабылдау төмендегідей аспектілерден тұрады:

Психологиялық, бұл шешім қабылдаудың нитрофизиологиялық негізі;

2) Логикалық-психологиялық, бұл алға қойған мақсаттарды кішкентай бөліктерге бөліп қарау;

3) Операциялық, мақсатқа жетуде жорамалдарды ұсынуға және шешуге бағытталған;

4) Әлеуметтік-динамикалық, бұл ішкі психологиялық механизмінің кешендерін іске асырады;

5) Тұлғалық, мәліметтердің жүруіне мотивті-құрылым және эмоциялы-жігерлілік сфералардың әсері;

6) "Ресми"; яғни ақпарат арқылы қабылданатын шешімдерді қарастырумен байланысты.

Қазіргі заманғы басқару теориясы мен тәжірибесі, шаруашылық жетекшілерінің шешетін проблемаларының күрделенуі мен өзгерісімен сипатталады. Қабылданатын шешімдердің саналылығын талап етеді. Сондай-ақ өте қиын жағдайда өндірістік-шаруашылық іс-әрекеттерде шешілетін мәселелерге өте тиімді және дер кезінде жауап беру керек. Ғылым мен тәжірибеде жиі кездесетін басқару шешімдерін қарастыруда, проблемаларды шешу мәселелерінен тыс қалған "Шешімдер

қабылдау" термині 30-шы жылдары енгізілген[1]. И.Бернард және Э.Стин және К.Ридли мен Г.Саймондардың еңбектері, осы мәселелерді қарастырған бірінші кешенді еңбектер болып табылады. Онда муниципальдық басқаруда шешімдер қабылдау зерттелген. Шешімдер қабылдау тұжырымдамасы 60-шы жылдары өте кең таралды. Оның негізгі қағидалары Г.Саймон мен Д.Марч еңбектерінде аталып өткен[2,3].

Шешімдер қабылдау категориясы басқару теориясының бір бөлігі болып табылып, Батыста бизнес пен мемлекеттік сферада қолданылады. Бұндай жаңа бағыт американдық менеджментте "шешімдер қабылдау мектебі" деп аталады. Бұл бағыт ұйымдастыру, әлеуметтану, ұйымдастыру процестерін модельдеу теорияларының түйіскен жерінде тұрады және оның "шешімдер қабылдау теориясының математикалық теориясынан" өте көп айырмашылығы бар. Себебі, ол анықталмаған жағдайлардағы шешімдер қабылдаудың статистикалық аппараты немесе бағдарламалаудың математикалық әдістерімен және қолданған ұпайы математиканың басқа бөлімдерімен байланысқан.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Урбанович А.А. Психология управления. Минск 2005
2. Саймон Г. А. Науки об искусственном = The Sciences of the Artificial. — М.: Мир, 1972.
3. March J. G. 1971. The technology of foolish ness. Civiløkonomen 18 (4): 4–12.

**Шакиржанова И.С.- биология магистрі,
Жумабаева А.А.- педагогика ғылымдарының магистрі,
Хамитова Г.Ж.- жаратылыс ғылымдарының магистрі.**

*Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау Мемлекеттік университеті, Қазақстан
inzira_nurjan@mail.ru*

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ТАБИҒИ КӨРНЕКІЛІКТЕРДІ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Білім беру жүйесі - әр елдің даму болашағын айқындайтын, әлемдік өркениетке жетудің негізгі бағыттарын көрсететін біртұтас құрылым.

Қазіргі таңдағы егеменді еліміздің болашағы дарынды, білімді, ізденімпаз жастарға байланысты. Осыған орай бүгінгі күн мектеп алдында тұрған басты міндет - өзіндік айтар ой-пікірі бар, жоғары сапалы, белсенді азамат тәрбиелеп шығару. Қоғамдағы түбегейлі өзгерістер білім беру жүйесінің алдына жаңа адамды қалыптастыру, дамыту мақсаттарын қойып отыр. Оқушылардың ойлау қабілетін дамыту, ой-пікірінің дербестігі мен еркіндігін кеңейту, олардың өз бетімен білім алуға деген ынтасын арттыру, оны өз тәжірибелерінде жаңа жағдайларға байланысты қолдана алу, яғни біліктіліктерін қалыптастыру және дамыту болып табылады [1].

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және азаматтық құндылықтар мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желіге шығу» - делінген. Осыған орай бүгінгі ұстаздардың алдында оқушыға білім, білік, дағдыларын игертіп қана қоймай, қабылдауын, ойлауын, қиялын, сезімдерін, яғни жан- жақты, озат, шығармашыл, өз бетімен жұмыс жасай білетін, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны дамыту міндеттері тұр [2].

«Болашақ ұрпақтың сапалы білім алуы үшін заманауи әдістер мен технологияларды ендіру, білім беру жүйесін тұтастай инновацияландыру, жастардың білімге қолжетімділігін кеңейту сияқты мәселелерге жыл сайынғы Жолдауда арнайы көңіл бөлінуі жастар мәселесінің мемлекеттік деңгейде қарастырылатынын көрсете отырып, еліміздің білім беру жүйесіне де зор

міндеттер жүктейді. Жаратылыстану ғылымдарының көшбасшыларының бірі ретінде биология пәні болып табылатыны айқын. Биологиядан оқушылар өз белсенділіктерін өз бетінше көрсетіп отырады. Биология пәнінде қажетті құрал-жабдықтар белгілі дәрежеде өсімдіктану, жануартану, тәнтану, тіршіліктану курстары бойынша жабдықталады. Биология сабағында оқушылардың қызығушылығын арттырудың түрлі әдістері бар. Оқушылардың биология сабағына қызықтыру үшін кабинетке тірі табиғат бұрышын ұйымдастыру керек [3].

Тірі табиғат бұрышында жануарлар бөлімінде омыртқасыздар қарапайымдылар көп жасушалар буынаяқтылар, бунақденелер, былқылдақденелілер, шаяндар, балықтар болса, енді өсімдіктер бөлімінде бөлме өсімдіктерінен бастап (алоэ, бегония, кактус, қазтамақ т.б.) және төменгі сатыдағы өсімдіктермен жоғары сатыдағы өсімдіктер мәдени өсімдіктер және кеппешөптер болса, оқушылардың қызығушылығы артады. Бұл кабинеттегіні сабақта пайдаланбасақ, кабинеттің мәнісі кетеді. Сондықтан ылғида пайдалану керек. Осыларды пайдаланып, оқушылардан жаңа технологиямен яғни модельдік бағдарламаны сабақта қолдану керек [4].

Қазіргі таңда отандық білім ошақтарының оқытуға арналған көмекші құралдары жаңартылып, ескі құралдар жаңадан сапалы көрнекі құралдармен алмастырылумен қатар, электронды кітаптар, компакт дискілер шығарылып, мектептерге сабақ барысында пайдаланылуға ұсынылып жатыр. Қағаз кітаптардың орнын аса мол мағлұматты, сыйымдылығы мол, сақталуға тиімді, ұтқырлығы ерекше электрондық кітаптар басуда [3].

Заманауи ғылым мен техниканың жетістігіне байланысты, қазірде көшіру, үлкейту, есептеу, көру құралдары оқыту үдерісіндегі әдеттегі құбылысқа айналды. Бұл классикалық қолданыс үлгісіндегі өткен ғасырдан бері қолданылып келген техникалық құралдарға деген қатынастың мүлде өзге сипатта қалыптасқандығын байқатады [4].

Дегенмен, қолмен жасалатын көрнекі құралдардың мәні мен маңызы әлі де жойылған жоқ, әрі барлық қалалық мектептер мен алыс ауылдарға техникалық жетістіктер әлі де болса толықтай жете қоймағандығын ескере отырып, қазіргі кезеңде қолданысқа ене бастаған көрнекі құралдарды биология сабағында қолдану тәсілдері осы әдістемелік нұсқау барысында беріліп отыр [4].

Оқу үрдісін шебер ұйымдастырушылық қабілеті зор ұстаз биология сабағында көрнекі құралдарды оқушылармен бірлесе отырып әзірлеп, іс-тәжірибе арқылы шәкірттердің білімі мен біліктілігін арттырумен қатар еңбек тәрбиесіне де баулитыны сөзсіз [5].

Биологияны оқытудағы көрнекі құралдардың маңызы өте зор. Көрнекі құралдарынсыз тірі табиғатты оқытып, үйрету мүмкін емес. Көрнекіліктер биология сабақтарының барлығында қолданылады.

Сабақты көрнекілік әдіспен өткен кезде, пайдаланылған көрнекіліктің сипаты өзгереді жасалған тәжірибелер, көрсетілген тірі объектілер, кинофильмдер, таблицалар, бейнетаспалар – оқушылардың білім алу көзі мұғалімнің сөзі екінші ретте көмекші құрал ретінде көрініс алады. Көрнекіліктер мен объектілерді демонстрациялау барысында оқушылар өз бетінше бақылап немесе мұғалімнің жетекшілігімен қорытындылар мен тұжырымдар жасап, жаңа білім алады [6].

Сөздік әдістерін қолдануда алуан түрлі суреттерді, таблицаларды көрсету арқылы мұғалімнің сөзін дәлелдеу үшін қолданады. Бұл кезеңдерде оқушылардың білім алу көзі, мұғалімнің сөзі, баяндауы, лекциясы немесе түсіндіруі. Ал қолданылған көрнекілігі қосымша материал ретінде сабақтың мазмұнын әсерлеу үшін қажет [6].

Сонымен қорыта келгенде биология сабағында оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін түрлі әдістерді қолдануға болады. Биология кабинетіндегі тірі табиғат бұрышындағы жануарлардың, өсімдіктердің диафильмдердің, кинофильмдердің, күй табақтардың ылғалды препараттардың, жинақтамалардың, кепешөптердің т.б. бөлімдерді сабақта пайдаланса, өсімдіктер бөлімі бойынша оқушылардың белсенділігі артады. Жануарлардың аквариумдегі, акватеррариумдегі және басқа да мамандандырылған бөлмелердегі жануарларды пайдаланып, сабақты бекітіп, қорытындылауға болады. Сонымен қатар, оқушылардың өз бетінше істеген жұмыстары олардың қызығушылықтарын одан әрі арттырады. Мектептегі табиғат бұрыштарындағы әрбір элементті қолдану, оқушылардың танымын арттырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан – 2030» Жолдау.
2. Білім заңы. Алматы, 2010 ж.
3. Пономарева И.Н., Соломин В.П., Сидельникова Г.Д. Общая методика обучения биологии: учебно- методическое пособие для студентов педагогических ВУЗ-ов. -М.: Академия, -2003. - 272с.
4. Назарова Г.А., Примбетова А.И., Мырзабекова М.К. Биология пәні бойынша көрнекі құралдарды қолдан дайындау. //Молодой ученый. №7.1. -2015. -С. 54-57.
5. Ного Г.С. Исследование актуальных проблем школьного курса зоологии. Ташкент. 1975. -10с.
6. Мұстафина Т., Қанағатова Б. “Көрнекті құралдарды пайдаланудың тиімділігі”. 2000ж. №2. –Б. 22-24.

Абдралиева З. Б.

Средняя школа № 33 имени М. Ауэзова, Казахстан

THE ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF DISTANCE LEARNING EDUCATION

Before we look at what is distance education, let's examine it's history. Distance education is not a new phenomenon as it has been practiced since the turn of the century.

The term "distance education" is used interchangeably with "distance learning". The earliest efforts at distance education involved correspondence study and really did not use any form of telecommunication. Instead, these early efforts relied on the postal service for the delivery of content and assignments.

Next came audio-based distance education which incorporated radio and audio conferencing. During the 1940's, video-based distance education consisted of one-way video and audio, one-way video and two-way audio or two-way video-audio. Video-based distance education is still one of the major sources of training delivered from a distance. The late 1960's and early 1970's introduced computer-based distance education, using technologies such as network-based computer conferencing and tapes.

Today we're looking at web-based instruction using telecommunication and Internet technologies. Learning can be facilitated via learning management systems or learners can simply download various plugins to participate in online activities and communicate with their classmates and instructors.

So What is Distance Education?

Distance education is defined by Moore and Kearsley(1996) as "the planned learning that normally occurs in a different place from teaching and as a result requires special techniques of course design, special instructional techniques, special methods of communication by electronic and other technology, as well as special organization and administrative agreements".

Research results and studies show that with good instructional design, distance education is as effective as other forms of teaching and learning generally characterized as face-to-face education or conventional education. It may not override conventional

learning but distance learning serves the same purpose and allows for more people to be reached, conveniently.

If anything, distance learning colleges are more appropriate for some students as these schools often have a better understanding of what it takes to continue your studies while working full time. Therefore, online colleges strive to create courses that are as flexible as your schedule requires.

The Future of Distance Education

Given the rate of current technological advancements, no one can truly and accurately predict the future of distance education. However, we can recognize the advancements that have already arrived, such as:

Desktop Video conferencing - using Microsoft's NetMeeting or Webex is an example of video conferencing. Desktop videoconferencing allows you to both hear and see the other party. You can share live, motion video images and exchange images of objects and documents. File sharing and application sharing is also possible. This allows for both individuals to look at one file or application at the same time from two separate locations. Applications for desktop videoconferencing cover all areas of business, education, and the military. Its popularity has increased as a result of advances in video data compression technology.

Web-based Instruction - Most online learning offered by the some of the top accredited colleges and universities constitutes web-based instruction. It's convenient for the student because it allows him or her to access the instruction (learning materials) anytime, from any location with an Internet connection. Web-based instruction also facilitates mentoring through teacher and student interaction and promotes active learning. Web-based instruction is also becoming one of the fastest means of education geared toward the life-long learner.

We are still in the early stages of web-based instructional learning. To a large degree, it will be up to technology and educators to define and shape its future.

So, what is your opinion on distance learning?

It's difficult to answer this question straightforwardly, since there are many ways in which distance learning could work. In some of them I do believe and I think there's a reason to, in some - not necessarily. Distance learning is a term as broad as eLearning and eLearning is a huge topic.

Distance learning in many cases is a must. For instance, while trying to introduce a full corporate compliance and the company in question is geographically dispersed, you have lean you learning process on distance learning solutions. And there are more and more global companies, of course.

There are also many ways in which distance learning could serve as an opportunity for both youth and adults in regions which do not have infrastructure good enough for them to receive a proper education, allowing them to be competitive on the job market.

Basically distance learning is a method that's still under construction - now that the methods of social communication rapidly develop there are also many ways in which they could be adapted for the purpose of distant learning understood as also eLearning. I don't have a stance on non-electronic distant learning, but personally I do believe strongly that using technology for the purpose of effective knowledge dissemination is a big thing and worth working on.

In today's modern world, many people use distance-learning programmes to study at home. As far as I am concerned about the distance learning, the importance of online learning or education should not be neglected.

Distance education is very important to those students that are remote from the campus or who are far from the colleges. In distance education can be done through a wide mixture of media, can be on Television, video and the personal computer.

Typically, this online learning education also is a big great help to those people who have a full-time job because it is impossible for a full-time worker to have schooling during their working time. For example, when a Japanese student wants to learn a course which is presented in the United Kingdom school, it is definitely hard for him to go to United Kingdom colleges and universities by plane everyday. From this learning, many people can fulfill his wish by online learning and this programme can really help to disabled individual who will pursue their career while learning at home.

It does not mean that the formal education learning is no longer essential and studying at school cannot be replaced and still be the best.

Advantages

The time is flexible, you can study at the same time, this is good for working professional because not everyone taking their own time to finish their studies.

It can save time, effort and energy. Through online learning you can save a lot time and energy on commuting.

In distance learning, you can study at a pace that is comfortable for you.

You can also save money with this programme like fare, house rental and other expenses

Less expensive because you can cut down some expenses (transportation costs, daily allowance, food allowance and other basic expenses).

Disadvantages

Unfortunately, through distance learning, there is no direct contact with the instructor and lack of personal interaction or discussions with the teachers.

You can not gain more friends, it is difficult to have a new friend to this distance learning.

Not all courses are applicable to this kind of programme because it is not possible to have a practical classes or experiments to be conducted over the internet.

Sharing of ideas between students and the teachers are limited.

Distance Education References

1.Allen, I. A. & Seaman, J. (2003). Sizing the opportunity: the quality and extent of online education in the United States, 2002 and 2003. The Sloan Consortium. <http://www.sloan-c.org/publications/books/survey.asp>

2.Bourne, J. & Moore, J. C. (eds). (2004). Elements of quality online education: into the mainstream. Summary. Vol. 5, Sloan Series. The Sloan Consortium. <http://www.sloan-c.org/publications/books/volume5.asp>

3.Dirr, P. J. (2003). Distance education policy issues: towards 2010. In M. G. Moore & W.G. Anderson (Eds.), Handbook of Distance Education (pp. 461-479). Muhwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

PSYCHOLOGIA I SOCJOLOGIA

Psychofizjologia

М.н.с. Савченко Т.Л.

*Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.***ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ФАХІВЦІВ
СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ, НА ПРИКЛАДІ ВИКЛАДАЧІВ**

Теоретичні узагальнення. Наше дослідження проводилось у межах теми: «Психофізіологічні закономірності професійної життєстійкості фахівців соціономічних професій». **Соціономічні професії** – це професії типу «людина-людина», які передбачають постійну роботу з людьми та безпосереднє спілкування в процесі професійної діяльності. До соціономічних професій відноситься й професія викладача закладів освіти. Завдання дослідження – визначення психофізіологічних закономірностей професійної життєстійкості викладачів закладів освіти. **Життєстійкість** – це система уявлень про себе, світ і відносини зі світом. До такої диспозиції входять три відносно автономних компоненти: залученість, контроль, прийняття ризику. Вираженість цих компонентів і життєстійкості в цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок того, що людина упоралася зі стресами і сприймала їх як менш значущі. С. Мадді [2] підкреслює важливість вираженості усіх трьох компонентів для збереження здоров'я і оптимального рівня працездатності й активності в стресогенних умовах. У разі порушення її механізмів, виникає синдром “психічного вигорання”.

Згідно з підходом американських психологів К. Маслач и С. Джексон [3], **синдром “психічного вигорання”** є трьохвимірним конструктом:

емоційне виснаження – основна складова “професійного вигорання”: переживання зниженого емоційного фону, байдужість чи емоційне перенасичення;

деперсоналізація – деформація стосунків з іншими людьми: в одних випадках – підвищення залежності від інших; в інших випадках – підвищення

негатыўзму, цынiчнacтi установак i пачуттiв стасовна рэцыпiентав (пацыентав, клiентав, падлеглых, колега та iн.);

редукцыя асобiстых дасягненняв – або тэндэнцыя да негатыўнага ацiнювання себе, свайх прафесійных дасягненняв i уcпiхiв, негатыўзм щодо службовых дастойнствав i магчывасцей, або редукавання власнага дастойнства, абмежання свайх магчывасцей, абав'язкiв щодо iншых, зняття iз себе вiдповiдальнасцi i перекладання ii на iншых.

Прафесійна жiттестiйкiсть – це cистемна асобiстiсно-прафесійна влаcтывiсть, що формуецься у фахiвця протягом прафесійнага жiття, выявляючыcь у певнаму рiвнi вклученасцi в прафесійну дiяльнiсть, кантралi за нею та прыняццi «прафесійных ризыкiв», i забеспечуе його здатнiсть протистаяцi неспрыятливим абcтавынам у работi, запобiгаючы развiтку прафесійнага дэадаптацii, разладам здарова та забеспечуючы асобiстiсно-прафесійнае зростання.

Формування i становлення педагога-прафесiонала не вичерпуецься тiльки наапычэнням знань, навичок, вмiнь, прафесійнага дасвiду i майстэрнасцi. Справжнiй педагог павiнен быцi зрiлою асобiстiстю, що характэрызуецься як вышчi рiвень асобiстiснага, пcыхалогiчнага, сацыяльнага, моральнага, духоўнага i прафесійнага развiтку. Цей развiток вiдображае адекватнае ставлення вчытэля да явыцц зовнiшньага cвiту, засваення моральных, етычных, культурных, прафесійных та iншых норм та правiл паведiнкi в суспiльcтвi, cпiлкуваннi i пiзнаннi, праяв пазытыўных мавiвав, цiннасцей, смiслiв, планiв i функцыанальных рэсурсiв арганiзму i пcыхiкi [4].

Зрiла асобiстiсть здатна: 1) выходыцi за межi сацыяльных cтэраатыпiв, шаблонiв; 2) протистаяцi cильнаму тiску негатыўных сацыяльных cил; 3) выкарыстоувацi, перетвораувацi i cтвораувацi павно свай дасвiд; 4) знаходыцi свае асоблыве мiсце у cвiтi i cвiдомо чi неcвiдомо займацi пазыцыю актывнага твораца сваго жiття та суб'екта вдасконалення cвiту; 5) здатна вcтанавлювацi свай «порiг» задоволенасцi матэрыяльнымi патрэбама, разглядацi iх лшые як адну iз умов жiття, а асновнi свай жiттэвi cилы cпрымаувацi на iншы, бiльш выcокi цiлi та iдэалы [1].

Асновнi завдання даслiдження: вiзначэння асоблывасцей жiттестiйкасцi, прафесійных мавiвацii, самоздiйснення, самоефектыўнасцi та выгараання выкладачiв. Отрыманi рэзулътаты перадбачаецься выкарыстацi з мавою

науково обґрунтованої розробки системи загальних заходів, спрямованих на сприяння особистісно-професійному самоздійсненню викладачів та підвищенню рівня їхньої професійної життєстійкості.

Методи дослідження: 1) Опитувальник професійної життєстійкості; 2) Опитувальник професійного самоздійснення; 3) Шкала самооефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема; 4) Методика «Вивчення задоволеності своєю професією та роботою»; 5) «Мотивація професійної діяльності» (методика К. Замфір у модифікації А. Реана); 6) Модифікація опитувальника на професійне «вигорання» та деформацію – MBI.

Дослідження проводилося з використанням діагностичного сайту лабораторії вікової психофізіології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України <http://prof-diagnost.org>.

Дослідження було проведене у жовтні-листопаді 2019 року, стосуються життєстійкості викладачів ДВНЗ «Київське вище професійне училище технологій та дизайну одягу». У ньому взяли участь 35 осіб.

За результатами проведеного дослідження було зроблено висновки:

Переважає більшість викладачів мають середній або вищий за середній рівень професійної життєстійкості. З трьох складових професійної життєстійкості більшу вираженість має рівень професійного контролю, а з чотирьох компонентів – рівень мотиваційного компонента.

Близько половини викладачів мають середній рівень професійного самоздійснення, і приблизно третина з них – вищий за середній та високий. Наявний баланс між зовнішньо- і внутрішньопрофесійним самоздійсненням.

У переважної більшості викладачів (70,0 %) наявний належний рівень професійної самооефективності – вищий за середній та високий.

Практично всі досліджувані викладачі (92,0 %) у більшій чи меншій мірі задоволені своєю професійною діяльністю. Лише 8,0 % з них мають певний (низький) ступінь незадоволеності.

Менше чверті досліджуваних (23,0 %) мають низький або нижчий від середнього рівень внутрішньої професійної мотивації.

Близько 40,0 % викладачів мають певні прояви професійного “вигорання” та деформації (від середнього рівня і вище). При цьому найвираженішою є така складова вигорання, як «емоційне виснаження».

Загалом, отримані результати є досить типовими для колективів різних сфер педагогічної діяльності (рівнів освіти), що склалися вже давно і є відносно стійкими. Яскраво виражених «сигналів тривоги», що потребували б нагального реагування, не спостерігається.

Найбільшої уваги має потребувати профілактика професійного “вигорання”, оскільки близько 40,0 % досліджуваних викладачів мають певні його прояви. Також слід шукати резерви щодо індивідуального підвищення рівня професійних самоздійснення та самоефективності викладачів, позаяк у 20,0 % – 30,0 % він є недостатнім. Спрямовані на це заходи спроможні також сприяти підвищенню у викладачів рівня професійної життєстійкості, мотивації та задоволеності своєю роботою.

Література:

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: учебное пособие // М.: Академ Проект, 2001. – 699 с.
2. Мадди С. Жизнестойкость, ее диагностика и тренинг [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://institut.smysl.ru/article/21.php>.
3. Савчин М., Василенко Л. Програма особистісно-професійного зростання майбутнього педагога: Методичні рекомендації до її складання [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://dspu.edu.ua/sgf/fd/N_school.htm
4. Соболева Е.В. Феномен жизнестойкости в зарубежных и отечественных исследованиях [Електронний ресурс] // Современные научные исследования и инновации, 2014. № 5 (Ч. 2). – Режим <http://web.snauka.ru/issues/2014/05/34519>

Problemy rozwoju osobowości w nowoczesnych warunkach

**Жунисбекова Ж.А. – п.ғ.к., доцент, Мамедова Д. – ЕП-18-4р, М.Әуезов
ат.ОҚМУ, Момбиева Г.А. – магистр, аға оқыт.,**

Абай ат.ҚазҰПУ, Қазақстан

ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУІНІҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кез келген қоғамның қандай болуы оны құраушы субъектілердің күш-жігеріне байланысты. Қазіргі ғылыми әдебиеттерде, әлеуметтік-гуманистік ғылымда жастар мәселесі ауқымды орынға ие. Соңғы жылдары жүргізілген түрлі әлеуметтік, психологиялық зерттеулер жастар бойында жалпы құндылық, нормативті дағдарыстың бар екенін көрсетіп отыр. Қазіргі өзгермелі қоғам жағдайында, күрделі эконномикалық және саяси өзгерістер жастарға ғана емес, жалпы адам психикасына елеулі әсер ететіні белгілі. Осыған байланысты адамның әлеуметтенуін зерттеу адам мен оны қоршаған орта қатынасының динамикасын күшейтетін факторлардың өсуімен, қоғамның адамға қоятын талаптарының көбеюімен, сондай-ақ психология ғылымының негізгі зерттеу объектісі – тұлға, оның қалыптасуы мен дамуы мәселесінің маңыздылығымен байланысты ерекше ауқымды орын алып отыр.

Тұлғаның әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерінің қалыптасуына әсер ететін қарым-қатынас, таным, еңбек деп қарастырылатындықтан әлеуметтену тұлға дамуының үрдісі ретіндегі үш негізгі аймақтың ортақ мінездемесі болып, индивидтің сыртқы ортамен әлеуметтік байланысын кеңейту болып табылады. А.Н.Леонтьевтің пайымдауынша, адам әлеуметтенудің бүкіл үрдісінде көптеген іс-әрекет түрлерімен айналысады. Мұнда үш негізгі маңызды үрдіс өтіледі. Біріншіден, бұл әр іс-әрекет түрінде болатын және оның түрлері арасындағы байланыс жүйесінде бағдар болады. Ол әр тұлға үшін маңызды іс-әрекет аспектісін анықтауы, игеруі болып табылады. Осындай бағдардың жемісі ретінде іс-әрекетті тұлғалық таңдау деп атауға болады. Оның негізінде екінші үрдіс туындайды, яғни - негізгі таңдалған іс-әрекет төңірегінде орталықтану және басқаларды оған бағынышты ету. Үшіншіден, іс-әрекетті жүзеге асыру барысында тұлға жаңа рөлдерді, олардың мәнділігін игереді. Осындай жаңартулардың қысқаша мәнін іс-әрекет жүйесіндегі дамушы индуктивті

көрсетуде оның іс-әрекет субъектісі ретіндегі мүмкіндіктерінің кеңею үрдісі айқындалады. Өкінішке орай, оның психологиялық аспектісі жағынан зерттеу мәліметтері аз [1].

Психологияда бейімдеу тұлғаның ішкі күйінің қоршаған орта мен үйлесуі ретінде анықталады. Бейімдеуді күзетуші өзгертулер организмнің барлық деңгейлеріне әсер етеді, яғни молекулалықтан іс-әрекетті психологиялық «регуляциялауға» дейін. Психологиялық бейімделу құрылымына танымдық, эмоционалды-еріктік, мотивациялық және практикалық аспектілер енеді. Оның тиімділігі тұлғаның өзін қабылдауының және өзінің әлеуметтік байланыстарының теңдігіне тәуелді болады.

Әлеуметтік-психологиялық бейімделу түсінігін қысқаша қарастыратын болсақ, жеке адам мен топтың өз ара қатынасының жағдайын жеке адам созылмалы емес ішкі және сыртқы қатығыстарсыз басты әрекетке сәтті қосылуы, негізгі социогенді қажеттіліктерді қанағаттандыруы, оның топ ұсынатын рөлдік күтілімдеріне қарсы шығуы, өзінің ісін көрсету және шығармашылық қабілеттерін еркін көрсету жағдайы әлеуметтік-психологиялық бейімделу деп аталады [2].

Бейімделу үдерісін студенттің топпен, әртүрлі мәдениет өкілдерімен және бейімделу топтарының өзгеруімен ұзақ уақыт байланыста болудың тікелей нәтижесі ретінде түсіне отырып, біз үшін психологиялық бейімделу тиімділігінің көрінісі қызығушылық туғызады, яғни студент психологиясында жаңа психикалық үлгілерді (жекелеген психикалық үдерістерден тұлғалық қасиеттерге дейін) құндылық бағдарларының өзгеруі ретінде (өзінің міндетін ой елегінен өткізу, қазіргі және болашақ ұрпақ алдындағы жауапкершіліктің пайда болуы, адамгершілік жетілуге тұрақты түрде ұмтылу), индивидтің жаңа әлеуметтік қондырғылары, рөлдік мінез-құлықтары ретінде (қоғамдық, экономикалық, оқу-тәрбие, кәсіби, құқықтық және т.б. қатынастарға енуі) көру мүмкіндігін береді. С.С.Гиль атап көрсеткендей, практиктер арасында нақты әлеуметтік орта бейімделу үдерісін өз қорларымен және тұлғалық өсуді тек өз мүмкіндіктерімен қамтамасыз етеді деген түсінік жоқ, жас адам оларды өз дамуында қолдануы мүмкін, тек сонан соң ғана осы жүкпен ары қарай өседі. Сондықтан бұл жол, өміршең және әлеуметтік кеңістік, «жас адамның осы жолда қозғалуын мүмкін ету үшін, баспалдақ тәріздес ұйымдастыру, құрылымдау» қажет [3].

Адамның кәсіби таңдауын кездейсоқ факторлар анықтап жататыны жиі кездеседі. Бұл құбылыс әсіресе оқу орнын таңдауда келеңсіз, себебі бұндай қателіктер қоғамға және жеке адамға мәнді зиян келтіреді [3].

Көпшілік бірінші курс студенттері кеше ғана мектептегі мұғалімдерінің назары мен қамқорлығын сезінген олар оқу орны жағдайында алғашында дискомфортты сезінеді. Оларды жоғарғы оқу орнындағы жаңа іс-әрекеттері – ол жауапкершілікті тәуелді қатынастардың сапалы өзгеше жүйесі. Онда ең бірінші орынға өз мінез-құлқын өз бетімен реттеу қажеттілігін, өз ісі мен тұрмысының ұйымында бостандық дәрежесінің болуы қойылады.

Сонымен, қорыта келгенде, әр студенттің бейімделу үрдісі әр түрлі жүреді. Еңбек стажы бар жас адамдар студенттік өмірмен тұрмысқа жеңіл және тез бейімделеді, ал кешегі оқушылар – академиялық жұмысқа жақсы бейім. Студенттік топтың міндеті – жалпы оптималды іс-әрекет үшін жағдай жасау.

Әдебиеттер

1. Психологический механизм регуляции социального поведения. / Отв. ред. М.И.Бобнева, Е.В.Шорохова. - М.: - Наука, 1978. - 311с.
2. Сатиева Ш. Даму психологиясы (теориялық және практикалық курс). Оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2012. – 232 б.
3. Лисовский В.Т. Ключевые принципы социальной защиты молодежи. // Социальная работа. - 1994. - №1. – С. 57-59.

CONTENTS

FILOLOGICZNE NAUKI

Retoryka i stylistyka

Воробьев О. В. ЯЗЫК РАЗДЕЛЯЮЩИЙ В КОНТЕКСТЕ МАНИПУЛЯЦИИ ЯЗЫКОВЫМ СОЗНАНИЕМ.....	3
--	---

Mowa, mowna komunikacja

Масылбекова Баян ТЕОРИЯ ЯЗЫКОВОГО ЭГОЦЕНТРИЗМА	8
Жангабулова З.К. ӨЗГЕ ҰЛТ ӨКІЛДЕРІНЕ СӨЙЛЕМДІ ОҚЫТУДА ҚАТЫСЫМДЫҚ ӘДІСТІ ҚОЛДАНУ	13
Өтебаева Элтмира ЖАҢА СӨЗДЕРДІҢ ЖАСАЛУЫ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	17
Акатаева Ш.Б., Тегіс С АҚЫН ПОЭМАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЖҮЙЕСІ.....	21
Кабатаева К.Т., Камиев Ұ ТЕРМИНЖАСАМ ТӘСІЛДЕРІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ АТАЛЫМДАРЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕР	28
Бажикеев К.К. , Бөген Д. ШАЛ ҚҰЛЕКЕҰЛЫ – АЙТЫС АҚЫНЫ	34

Etno-, socio- i psycholingwistyka

Баясилова З.А. БИЛИНГВИЗМ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ТИПЫ, ДОСТОИНСТВА, НЕДОСТАТКИ	38
--	----

PEDAGOGICZNE NAUKI

Dystansowa edukacja

Rakhimova Yu.S. TRANSITION TO DISTANCE LEARNING IN KAZAKHSTAN	42
Рахимова Ю.С. ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ – РЕАЛИИ НАШЕГО ВРЕМЕНИ.	44

Буларова В.М. Абрамов Г.С. К ВОПРОСУ О ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ.....	47
---	-----------

Problemy przygotowania fachowców

Саржанова А.Н. ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ РАЗЛИЧИЯ ПАМЯТИ ДЕТЕЙ И ПРОЦЕСС ОБУЧЕНИЯ НАВЫКУ ЧТЕНИЯ.....	51
Эрназаров Р.А., Молдабек Қ. СТУДЕНТТЕРДІҢ СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАР АРҚЫЛЫ ОҚУЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЖОЛДАРЫ	54
Gaukhar Yersultanova , Fatima Mohammadi ENHANCING EDUCATIONAL QUALITY AT KABUL UNIVERSITY- AFGHANISTAN (2010-2020).....	58
Лопаткина Л. Е., Дегтярева Т.О. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ С ООП	67
Купеева Ж.С. ,Омарова А.О. ,Томпиева З.Е.,Кутимова Л.С. ,Нашарбекова И.С. ,Исина Л.А. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ В ВУЗЕ	71
Ostafiychuk D.I., Biriukova T.V., Biriukova A.V. INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN MEDICAL OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	75

Współczesne metody wykładania

Захай Б ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚЫТУ ЖҮЙЕСІН МЕКТЕПТЕ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ	79
Tleumetov B.T. CHINESE VOCABULARIES AND MODERNITY.....	82
Мәпиева Шынар, Абеуханова Айжан МАТЕМАТИКА САБАҚТАРЫНДА ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ БАҒАЛАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ	88
Көкшеева З.Т ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ЭТИКА ПЕДАГОГА ..	91

Көкшеева З.Т., Бисенғалиева Ж.Т ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУ

ПСИХОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 95

Шакиржанова И.С., Жумабаева А.А., Хамитова Г.Ж. БИОЛОГИЯ

САБАҚТАРЫНДА ТАБИҒИ КӨРНЕКІЛІКТЕРДІ ҚОЛДАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ..... 98

Абдралиева З.Б. THE ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF DISTANCE

LEARNING EDUCATION 102

PSYCHOLOGIA I SOCJOLOGIA

Psychofizjologia

Савченко Т.Л. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ФАХІВЦІВ

СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ, НА ПРИКЛАДІ ВИКЛАДАЧІВ..... 106

Problemy rozwoju osobowości w nowoczesnych warunkach

Жунисбекова Ж.А., Мамедова Д., Момбиева Г.А. ЖАСТАРДЫҢ ӨЛЕУМЕТТІК

БЕЙІМДЕЛУІНІҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ..... 110

CONTENTS.....113

283073

282612

283141

283183

283187

283189

283290

283221

283050

283053

283274

282899

283024

283116

283218

283245

283252

283032

283136

283185

283212

283213

283291

283302

283171

282986